

Стефан Цвейг ЛИСТ НЕЗНАЙОМОЇ

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка тридцять п'ята

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1981

Stefan Zweig

**DIE GOUVERNANTE
ANGST
DER AMOKLÄUFER
BRIEF EINER UNBEKANNTEN
DIE MONDSCHERINGASSE
UNTERGANG EINES HERZENS
DIE UNSICHTBARE SAMMLUNG**

Übersetzt ins Ukrainische

Стефан Цвейг

ЛИСТ НЕЗНАЙОМОЇ

НОВЕЛИ

Переклад з німецької

И (Австр.)
Ц26

Передмова Надії Матузової

В сборник вошли самые известные новеллы выдающегося австрийского писателя, которые изображают судьбы разных людей, их стремление к счастью.

Книга выходит к 100-летию со дня рождения писателя.

Ц $\frac{70304-165}{M205(04)-81}$ 165 81.4703000000

© Передмова, український переклад,
Видавництво «Дніпро», 1981 р.

ЗНАВЕЦЬ ЛЮДСЬКОГО СЕРЦЯ

Читаючи новели Стефана Цвейга, ми нібито потрапляємо в особливий світ — у світ людського серця. Крижаниють від горя серця маленьких дівчаток-сестер, яких трагічна доля їхньої гувернантки за один день зробила дорослими. Згасає серце старого батька, розбите легковажністю дружини й дочки. Вірне жіноче серце усе життя б'ється заради єдиного обранця, а обранець навіть не пригадує обличчя жінки, яка віддала йому себе до кінця. Перед нами розгортаються трагедії дитячої, юнацької, жіночої душі, постають драми, породжені пристрастями молодості й немічю старості, людською гординою й людською здатністю до самопожертви. Закарбовані пером талановитого художника слова, вони нас глибоко зворушують і широко хвилюють, хоча події і герої творів С. Цвейга належать уже минулому.

Стефан Цвейг — як письменник і культурний діяч — усе своє життя чесно служив ідеям людяності й прогресу. Народився він 1881 року у Відні, в заможній буржуазній родині, дістав університетську освіту. В роки першої світової війни С. Цвейг — вже відомий на той час письменник — виступає як інтернаціоналіст, підтримує антивоєнну діяльність Ромепа Роллана.

З великою симпатією ставився С. Цвейг до нашої країни, яку відвідав 1928 року на запрошення взяти участь у святкуванні сторіччя від дня народження Л. Толстого. Тоді ж у Москві він познайомився з Максимом Горьким. Повернувшись додому, письменник розповів про Радянський Союз у публіцистичній книзі «Подорож до Росії» (1929).

Наступ фашизму в Австрії примушує С. Цвейга покинути батьківщину. З 1934 року він живе переважно в Лондоні, бере участь у громадській і культурній роботі пімецької антифашистської еміграції.

Примхлива доля вигнанця жене С. Цвейга 1940 року до Нью-Йорка, а 1941 року — до Бразилії, де він оселяється в місті Петрополісі недалеко від Ріо-де-Жанейро. Розгул фашизму в Європі, розв'язана ним друга світова війна, повевіряння еміграції — все це викликало у С. Цвейга тяжку душевну крнзу. Розпач, зумовлений крахом буржуазної демократії, буржуазного лібералізму, які все життя були для С. Цвейга символом європейської культури й запорукою особистої свободи, і до того ж нездатність письменника побачити реальні соціальні сили, покликані знищити фашизм і врятувати світову цивілізацію, спричинилися до того, що 23 лютого 1942 року письменник і його дружина заповдіяли собі смерть.

С. Цвейг писав вірші, драми, стилізовані легенди, літературно-критичні нариси й есе про видатних письменників, яких він називав «будівничими світу» (зокрема цікаві праці про Ф. Достоевського й Л. Толстого), мемуари, романізовані біографії, присвячені відомим історичним особам — мандрівникам, ученим, політичним діячам. Перу С. Цвейга належить роман «Нетерплячість серця» (1939). Багато він зробив у царині перекладу французької поезії й прози. Проте в літературу Стефан Цвейг увійшов пасамперед як оригінальний, самобутній новеліст.

Перші новели письменника з'явилися на початку ХХ століття. Більшість із них було написано в 1910—1920 роки. Вони склали збірки «Любов Еріки Евальд» (1904), «Перші переживання» (1911), «Амок» (1922), «Сум'яття почуттів» (1927), «Маленька хроніка» (1929) та інші. Останній твір С. Цвейга цього жанру — «Шахова новела» (1941).

Ключем до розуміння своєрідної поетики Цвейга-новеліста якоюсь мірою може стати визнання оповідача в новели «Амок»: «Психологічні загадки надзвичайно ваблять мене, я просто шаленію від них і не можу заспокоїтися доти, доки не відгадаю їхньої таємниці». Справді, кожна новела С. Цвейга — спроба розкрити певну таємницю людського серця, освітити променем художнього дослідження його найпотемніші куточки.

Цим зумовлена особливість сюжетів Цвейгових новел. У свій час Гете визначав новелу як розповідь про «одну незвичайну подію». Сюжетні ситуації, покладені в основу новел Цвейга, здавалося б, суперечать цьому визначенню. Адже вони досить тривіальні: спокушена паничем гувернантка накладає на себе руки («Гувернантка»); поважна жінка, відпочиваючи з маленьким сином на курорті, потрапляє в тенета досвідченого спокусника («Пекуча таємниця»); дружина зраджує чоловіка і знемагає від жаху перед викриттям («Страх»); великосвітська дама, рятуючи свою «честь», стає жертвою таємного аборту («Амок»); залишає заможного чоловіка змучена його скнарністю дружина («Вуличка в місячному світлі»); сім'я збіднілого провінційного радника, щоб не померти від голоду в часи повосенної інфляції, розпродує його дорогоцінні гравери («Невидима колекція»).

Але усі ці події, «пропущені» письменником через психологію героїв, через експресію їхніх переживань, обертаються несподіваним боком: звичне стає незвичайним, тривіальне — драматичним, повсякденне — трагічним. І тому кожна його новела перетворюється на розповідь про справді «незвичайну подію», яка захоплює і навіть приголомшує читача.

Так, історію спокушеної гувернантки і курортний роман добродесної матері сімейства показано через сприйняття дітей, чиїм вразливим душам явища, цілком звичні у світі дорослих, завдають тяжких

життєвих ударів. У новелі «Страх» вражає не адюльтерна інтрига і навіть не страждання зацькованої «шантажисткою» жінки, а витончена жорстокість її респектабельного, шанованого в суспільстві чоловіка, який вирішив «провчити» кохану дружину. Сюжетний і психологічний центр новели «Амок» — не любовна пригода бундючної англійки, а благодотворне моральне відродження лікаря, людини спустошеної і зневіреної, пробудження в його серці людяності, милосердя, почуття відповідальності за іншого. Головний зміст новели «Вуличка в місячному світлі» — жорстока боротьба між коханням і користолобством у людській душі. У драмі старого радника вражає не втрата колекції, а те, що він, незрячий, впевнений в її існуванні.

Стефан Цвейг вповив себе як новеліст у той час, коли в світовій літературі вже міцно утвердилась слава таких корифеїв малої прози, як Мопассан, Чехов, Марк Твен. Проте австрійський письменник завдяки своєрідності свого обдаровання вже в 20-і роки став одним з найулюбленіших німецькомовних авторів у себе на батьківщині й далеко за її межами.

С. Цвейг полонив читачів неухильним, послідовним інтересом до тих різновидів взаємин між людьми, що визначаються любов'ю, ненавистю, ревнощами, злобою, співчуттям, до стихії емоцій і почуттів, пов'язаної із суто психологічною сферою людського життя. Його увага зосереджена на суперечностях і протиборстві, на душевних бурях і штормах, на дослідженні неоднозначності людської натури, на виявленні, за словами письменника, в душі людини потаємних стежок, які пролягають між добром і злом, між духом і плоттю.

Саме коло інтересів письменника, його прагнення заглянути в глибини людської душі, в найпотамніші куточки людського серця зумовлюють художню структуру Цвейгових новел, своєрідність засобів художньої виразності.

Цікаво порівняти, наприклад, функціональну роль пейзажу у Стефана Цвейга та в його попередника Гі де Мопассана.

Згадаймо повелу Мопассана «Іветта». У ній знаходимо мальовничі краєвиди сільської Франції, описи полудневої липшевої задухи, наповних тишею світанків, духмяних літніх ночей, гнітючої передгрозової атмосфери і — нарешті благодатного дощу. Краса природи покликапа тут підкреслити авторську думку про мерзенисть і протиприродність суспільства, де панують соціальні й моральні пороки, жертвою яких стає чиста, певинна дівчина.

У С. Цвейга є новела «Жінка і природа». Перед читачем постає картина затяжкої літньої посухи в Тірольських горах. Автор-оповідач даремно намагається сховатися в маленькому готелі від нестерпної спеки. У найдрібніших деталях відтворює він і власний жахливий фізичний та психічний стан, викликаний пекельною задухою, і радість, коли на небі з'являються хмари, і розчарування, коли вони зникають, і нестримний захват, коли, нарешті, шалена гроза приносить змученій спекою природі довгождане полегшення.

Однак не це головне в творі. Його героїнею стає незнайома оповідачеві молода дівчина, яка вражає його своїм загадковим поглядом і яка з такою тугою жадає дощу, що здається йому «втіленням спраги й чекання всієї зпеможеної природи». Уночі дівчина, в стані сомнамбулічного сну, опиняється в кімнаті оповідача й невідомо віддається його пестошам. Зрозуміло, що так докладно змальовані картини спершу посухи, а потім грози потрібні авторові для того, щоб переконливіше розкрити психологію жінки, щоб порівняти її з природою й показати, що жінка так само пристрасно чекає кохання, як спрагла природа — цілющої зливи.

Якщо у Мопассана природа оточує людину, чи то гармоніюючи, чи то контрастуючи з її настроями,

помислами, вчинками, то Цвейг піби ототожнює природу з людиною, з її переживаннями й почуттями, намагаючись досягнути ще одну психологічну загадку.

Але йдеться, певна річ, не лише про різне використання окремих художньо-стилістичних засобів. Поглянемо на самотність новелістики С. Цвейга під дещо іншим кутом зору.

У Мопассапа є ряд психологічних новел, до яких новели Цвейга стоять, так би мовити, найближче. Це, наприклад, «Міс Гарріет» і «Продається». У першій з них розповідається про трагедію самотньої дивакуватої англійки, яка, подорожуючи Європою, опинилась у французькій глушині. На тій самій фермі, де наймала кімнату міс Гарріст, оселяється молодий художник. Стара жінка закохується в нього й кінчає життя самогубством. У новелі «Продається» оповідач, подорожуючи по Бретані, потрапив на гарний дім, який продавався. Побачивши у вітальні велику фотографію вродливої жінки, оповідач дізнався від служниці, що власник дому привіз цю жінку з Італії. Він палко її кохав, купив для неї цей дім, вони в ньому прожили приблизно півроку, а тоді жінка несподівано зникла невідомо куди.

В центрі обох новел — почуття, роздуми, переживання, припущення оповідачів. В історіях героїнь зафіксовано в основному зовнішні ознаки їхньої поведінки. Ми не знаємо, що вони відчували й думали, чому так чи інакше поводитися. Їхнє душевне життя залишається в надзвичайно місткому, багатозначному підтексті, і ми разом з оповідачем лише уявляємо внутрішні мотиви їхніх вчинків. Щоправда, завдяки мистецькому хистові Мопассана уявляємо яскраво й зримо.

Припустимо на мить, що згадані два сюжети обрав для своїх новел С. Цвейг. Як би побудував їх він? Непевне, перед нами постали б головні перипетії життя міс Гарріст, її внутрішній світ, історія зародження її

нещасливого кохання, її думки й мрії і, зрештою, детально розкриті душевні муки, що штовхнули її на самогубство. Мабуть, так само докладно ми дізнались би про душевне життя вродливої італійки, про внутрішні причини, які спонукали її поїхати до Франції з багатим поміщиком, і про приховані мотиви, що штовхнули її на раптову втечу. Тобто С. Цвейг почав би з того, на чому поставив крапку, вірніше, три крапки Мопассан.

Ми аж ніяк не схильні класти па карб Мопассану те, що він писав так, а не інакше. Перед видатним французьким реалістом стояли свої творчі завдання, і, вирішуючи їх, він збагатив світову повелістику великими художніми відкриттями. Хочемо лише підкреслити, що С. Цвейг, як і кожний справді обдарований митець, звичайно, спирався на досвід попередників, але йшов у мистецтві своїми, невторованими шляхами.

Неповторну чарівність новелам С. Цвейга надають їхні іптопаційні особливості. З перших рядків письменник уміє причарувати читача атмосферою тривожного, напруженого чекання. З ходом розповіді ця тривога паростає завдяки гострому динамізмові в розгортанні основної дії, яка не затримується, не уповільнюється нічим другорядним і стрімко веде до невідворотного, здебільшого трагічного фіналу. Нагнітанню драматичної напруги сприяють різноманітні стильові засоби, наприклад, своєрідний лейтмотив, який варіюється і досягає максимального трагізму в кульмінаційній точці новели. Згадаймо, як побудовано лист незнайомої. Кожна його частина починається словами: «Моя дитина вчора померла», «Моя дитина вчора вночі померла», «Моя дитина вчора померла — це була й твоя дитина» і, нарешті — «Моя дитина померла, наша дитина».

Близкучою майстерністю позначені різноманітні композиційні рішення в Цвейгових новелах. Іноді пе-

ред основною дією подано розгорнуту експозицію, покликану створити певний настрій для сприймання подальшої розповіді («Літня повела», «Двадцять чотири години з життя жінки», «Невидима колекція»), а іноді — коротенький зачин, в якому автор повідомляє про загадкову подію й натякає на її трагічну розв'язку, з самого початку приковуючи увагу читача («Амок», «Лист незнайомої», «Згасле серце», «Фантастична ніч»). Іноді розповідь ведеться від третьої особи, при цьому С. Цвейг першими словами новели вводить читача в гуцу подій: «Коли пані Ірена, вийшовши з помешкання свого коханця...» («Страх»). У такий спосіб побудовано новели «Гувернантка», «Пекуча тасмніця», «Лепорелла» та інші.

Водночас у новелах С. Цвейга здебільшого присутній традиційний оповідач, котрий не приховує свого зацікавленого ставлення, нібито власної причетності до подій. Часто в новелах С. Цвейга двоє оповідачів: той, що розповідає, і той, що «записує» почуте. Нерідко розповідь являє собою щирсерду сповідь героя, що посилює її вірогідність і емоційність («Двадцять чотири години з життя жінки», «Лист незнайомої», «Амок», «Фантастична ніч» та інші). При цьому увага героя зосереджена не так на зовнішніх обставинах його трагедії, як на своїх відчуттях, думках, душевних порухах, викликаних цими обставинами.

Так, накладаючись одне на одне, постають скрупульозно досліджені пайтонші нюанси настроїв, пайпотасмніші переживання, миттєві почуття й емоції оповідача, слухача, інших персонажів, створюючи той особливий багатшаровий психологічний малюнок оповідної тканини, в якому безпомилково впізнаємо неповторний творчий почерк С. Цвейга.

Щоправда, захоплення психологізмом іноді дещо збіднювало соціальну насиченість, суспільне тло Цвейгових новел. Письменник був схильний переносити

суперечності й конфлікти реальної дійсності у сферу психології. У цьому плані австрійський новеліст, безперечно, поступається таким майстрам соціально-психологічного, соціально-викривального оповідання, як уже згадувані Мопассан, Чехов, Марк Твен. С. Цвейг писав психологічні новели. Та при всій їхній психологічній довершеності його твори, мабуть, нас так не зворушували б, якби в них теж — у тих чи інших аспектах — не осмислювалась художньо правда життя. Зазнавши в молодості впливів модерністського мистецтва, Цвейг, зрештою, стає на шлях реалізму. Цьому значною мірою сприяла творчість Ф. Достоевського і Л. Толстого. Цвейг говорив: «Толстой для мене — великий учитель... Толстой дуже сильно впливав на мій духовний розвиток, тоді як Достоевський був для мене художнім метром, у якого я вчився писати».

Як справедливо зазначав Б. Сучков, у кращих своїх новелах С. Цвейг обумовлює поведінку і вчинки героїв об'єктивними факторами реального буття, оволодіває мистецтвом типізації, створює реалістичні характери, правдиво змальовує різкі соціальні контрасти капіталістичного світу, таврує потворні явища, породжувані буржуазним способом життя.

У новелах «Лист незнайомої», «Фантастична ніч», «Лепорелла», «Несподіване знайомство з новою професією» правдиво відтворено жакугідне існування знедолених, пригноблених, експлуатованих. Як суворий вирок святенницькій буржуазній моралі звучать новели «Гувернантка», «Пекуча таємниця», «Страх». Тема необмеженої влади грошей, яка калічить душі, вкрай спотворює людські стосунки, руйнує кохання, шлюб, сім'ю, проходить через новели «Згасле серце», «Вуличка в місячному світлі». У новелах «Амок», «Мендель-букініст» переконливо показано, як талановиті люди, котрі могли б принести чимало користі суспільству, трагічно гинуть в умовах буржуазного ладу.

Приваблює нас у новелах С. Цвейга і та їхня визначальна риса, яку М. Горький назвав «дивовижним милосердям до людини». Воно впливало з високих морально-етичних засад письменника. Переконалий, що «приємніше розуміти людей, ніж їх судити», знавець людського серця С. Цвейг полум'яно вірив у закладене в ньому від природи добро. Спостерігаючи роз'єднаність, взамовідчуженість людей у буржуазному суспільстві епохи імперіалізму, деградацію особистості у власницькому світі, засуджуючи егоїзм, жорстокість, байдужість, користолюбство, С. Цвейг палко бажав, щоб люди дарували своїм ближнім увагу, співчуття, жаль, милосердя, робили одне одному тільки добро. І ідейно-естетичний ідеал С. Цвейга втілювався в щирі проповідь гуманності, в художнє утвердження думки, що допомога ближньому, радість, подарована іншому, облагороджують людину, пробуджують у ній високі поривання, спонукають її на самовіддані, безкорисливі вчинки, сприяють її животворному душевному оновленню.

Новели Стефана Цвейга добре відомі в нашій країні, де перевидавалися багато разів. З 1920-х років вони виходили у нас і українською мовою. Пройнята ідеями гуманності, позначена філігранною досконалістю художньої форми, новелістика С. Цвейга назавжди залишиться в скарбниці світового реалістичного мистецтва.

Надія МАТУЗОВА

Н О В Е Л И

ГУВЕРНАНТКА

Діти лишаються самі в своїй кімнаті. Світло загашено. Між ними все поринуло в темряву, тільки ледь-ледь біліють їхні постелі. Обоє дівчаток дихають майже нечутно, можна подумати, що вони сплять.

— Слухай-но! — зринає в темряві чийсь голос. Це озивається меиша дівчинка, дванадцятирічна, — тихо, майже полохливо.

— Що таке? — відповідає з другого ліжка її сестра. Вона старша тільки на один рік.

— Ти ще не спиш? От добре. Я... я хотіла б тобі щось розповісти.

Відповіді немає. Тільки чути шарудіння в постелі. Сестра підвелася й запитливо дивиться на другу постіль. Очі її блищать у темряві.

— Знаєш... Я хотіла тобі сказати... Але спершу скажи мені сама: ти нічого не помітила останнім часом у нашій фройляйн?

Друга нерішуче замислюється.

— Так, — каже нарешті вона, — але я не знаю, що то. Вона вже не така вимоглива. Цими днями я двічі не приготувала жодного завдання, і вона нічого мені не сказала. І потім, вона стала якась... не знаю, як тобі й пояснити. По-мосму, їй тепер байдужісінько до нас, — вона завжди сідав осторонь і вже не бавиться з нами, як було раніше.

— Мені здається, що вона тяжко сумує, але не хоче цього показати. І на фортепіано вона вже не грає.

У кімнаті знову западає мовчанка.

Старша сестра нагадує:

— Ти хотіла щось розповісти.

— Так, але щоб ти нікому про це не пробалакалась... справді нікому — ні мамі, ні своїй товарищі.

— Добре! — нетерпеливиться та.— Ну, то що там?

— Та... тепер оце, коли ми лягали спати, я раптом згадала, що забула побажати нашій фройляйн «на добраніч». Черевки свої я вже скинула, а все ж таки побігла до неї в кімнату... Знаєш, так тихенько, щоб захопити її зненацька. Отож я обережно відчиняю двері... Спершу мені здалося, що її немає в кімнаті. Лампа світилася, але фройляйн я не бачила. Коли це — я страх як злякалася! — чую, хтось плаче. Гульк — а то вона, цілком убрана, лежить на ліжку, сховавши голову в подушку. Вона так ридала, що я вжахнулася. Але мене вона не помітила. І тоді я знов тихенько причинила двері. Я так тремтіла з переляку, що не могла рушити з місця. І до мене ще раз долинув крізь двері той плач, зовсім впрасно, а тоді я кинулась мерщій тікати і збігла донизу.

Обидві мовчать. Потім одна з них тихо каже:

— Бідолашна фройляйн!

Те слово брннить у темній кімнаті й помалу завмирас. Знову настає тиша.

— Хотіла б я знати, чого вона плакала,— починає молодша.— Адже ж вона ні з ким не сварилася останніми днями, мама теж дала їй, нарешті, спокій, не чіпляється, як завжди, до неї, а ми то вже напевне не заподіяли їй нічого прикрого. То чого ж вона так гірко плаче?

— Мабуть, я починаю розуміти,— мовить старша.

— Чого? Скажи мені, чого?

Сестра вагається. Нарешті вона каже:

— Мені здається, що вона закохана.

— Закохана? — Менша схоплюється.— Закохана?

В кого?

— Ти нічого не помітила?

— Та певже ж у Отто?

— А хіба ні? А він хіба не закоханий у неї? То чого ж тоді він, хоч живе в нас уже три роки, ніколи не гуляв з нами, а останні місяці, ні сіло ні впало, гуляє щодня? Чи він був коли привітний до мене або до тебе, поки не було в нас фройляйн? А тепер цілісінькі дні крутиться коло нас. Завжди ми його випадково зустрічаємо — аякже, випадково! — то в Народному саду, то в Міському парку, то в Пратері, там, де ми завжди гуляємо з нашою фройляйн. Ти хіба цього ніколи не помічала?

Менша перелякано шепоче:

— Так... так, звичайно, я це помічала. Але завжди думала, що...

Голос у неї зривається. Вона замовкає.

— Я теж спершу думала так само... Ми, дівчата, завжди такі дурноголові. Але я швидко збагнула, що ми для нього тільки зачіпка.

Тепер замовкають обидві. Розмова начебто скінчилась.

Обидві заглибились у свої думки, а може, почали вже дрімати.

Та з п'ятьми ще раз долинає розгублений голос меншої:

— Але чого ж вона плаче? Він же кохас її. Я завжди думала, що бути закоханою дуже гарно.

— Я не знаю,— мрійливо каже старша,— я теж думала, що то дуже гарно.

І ще раз, тихо й жалісливо, злітає з уст сонної дівчинки:

— Бідолашна фройляйн!

А тоді в кімнаті настає тиша.

Наступного ранку вони про це більше не говорять, а все ж обидві відчувають, що думки їхні кружляють навколо того самого. Вони уникають, обминають одна одну, а проте погляди їхні мимоволі зустріча-

ються, коли вони обидві крадькома зиркають на гувернантку. Біля столу вони щільно стежать за кузенном Отто, що вже кілька років живе в їхньому домі,— стежать, як за чужим. Вони з ним не розмовляють, але з-під опущених повік раз у раз скоса поглядають, чи не подасть він часом їхній фройляйн якогось знаку. Вони обидві стривожені й знервовані. По обіді вони не бавляться, як звичайно, а, намагаючись розгадати тасмницю, роблять багато непотрібного й зайвого. Аж увечері одна з них холодно запитує другу, так, ніби їй цілком байдуже до того:

— Ти знову щось помітила?

— Ні,— відповідає їй сестра й відвертається.

Обидві наче бояться тієї розмови.

І так минає кілька днів,— дівчатка мовчки стежать, відчуваючи поряд з собою привабливу тасмницю, і знемагають від підвільної тривоги.

Нарешті, ще за кілька днів, одна з сестер помічає під час обіду, що гувернантка подас Отто знак очима. Він у відповідь киває головою. Дівчинка тремтить від хвилювання. Попід столом вона легенько торкається руки старшої сестри. Коли та повертається до неї, молодша кидає їй палаючий погляд. Та відразу ж про все здогадується і починає й сама хвилюватись.

Тільки-но вони підводяться по обіді з-за столу, як гувернантка звертається до дівчаток:

— Ідіть до своєї кімнати й візьміться до чогось. У мене дуже болять голова, і я хочу півгодини відпочити.

Діти опускають очі і обережно торкаються одна одної руками, немов для того, щоб нічого не пропустити повз увагу. І тільки-но гувернантка зникає за дверима, менша сестра кидає старшій:

— Ось побачиш, зараз Отто піде до її кімнати.

— Звичайно! Через те вона нас і відіслала!

— Треба послухати під дверима!

— А як хтось надійде?

— Хто ж може надійти?

— Мама.

Дівчинка лякається.

— Ну, тоді...

— Знаєш що? Я слухатиму під дверима, а ти залишишся в коридорі й подаєси мені знак, якщо хтось надійде. Тоді нас не ввіймають.

Меншія насуплюються:

— Але ж ти мені тоді нічого не розкажеш!

— Все розкажу!

— Справді? Але ж усе-все!

— Розкажу, слово честі! А ти кашлянеш, якщо почувеш, що хтось іде.

Вони чекають у коридорі, тремтячі, схвильовані. В жилах у них бурхає кров. Що ж то буде? Вони влякано туляться одна до одної.

Хтось іде. Дівчатка розбігаються по темних закамарках. Справді, це Отто. Він береться за клямку, двері зачиняються. Старша стрілою кидається за ним, притуляється до дверей і слухає, затамувавши віддих. Менша задрісно позирає на неї. Вона аж палає з цікавості і зривається з домовленого місця. Вона теж підкрадається до дверей, але сестра сердито відштовхує її. Менша вертається назад і знов чекає— дві, три хвилини, що здаються їй вічністю. Нетерплячка не дає їй устояти, вона підскакує, немов під нею горить підлога. Вона мало не плаче від хвилювання і злості, що сестра чує все, а вона— нічого. Раптом десь там, у третій кімнаті, грюкають двері. Вона кашляє. І обидві прожогом кидаються до своєї кімнати. Там вони якусь хвилину стоять захекані, серця в них колотяться.

Тоді менша наосідає на старшу:

— Ну ж бо, розповідай!

Старша стоїть мовчки, заглибившись у себе,— міркує... Нарешті вона каже задумливо, звертаючись ніби не до сестри, а до себе самої:

— Я не розумію!

— Чого?

— Щось таке дивне...

— Що?.. що?..— задихаючись, питається молодша.

Старша намагається зібратися з думками. Менша міцно притуляється до неї, щоб не пропустити жодного слова.

— Це було так дивно... Зовсім не так, як я гадала. Мені здається, що він, коли зайшов до кімнати, хотів обняти її чи поцілувати, бо вона йому сказала: «Облиш, я маю поговорити з тобою серйозно». Побачити я не могла нічого, бо ключ стирчав ізсередини, та чула все добре. «Що сталося?»— запитав Отто, але завсім не так, як завжди. Ти ж знаєш, як він завжди говорить,— голосно й зухвало, а тут раптом запитав так полохливо — аж я відразу збагнула, що він чогось боїться. І вона, мабуть, помітила, що він прикидається, бо сказала тихенько: «Ти ж уже знаєш...» — «Ні, я нічого не знаю». — «Оп як?..— мовила вона і так сумно додала: — А чому ж ти раптом почав мене уникати?.. Ось уже вісім днів минуло, як ти й слова до мене не промовив, тікаєш від мене, де тільки можеш, не ходиш гуляти з дітьми, не з'являєшся більше до парку... Невже я стала враз така чужа для тебе? О, ти чудово знаєш, чому ти став такий байдужий». Він помовчав, а тоді сказав: «У мене іспити на посі, треба багато працювати, і ні на що інше я не маю тепер часу. Інакше не виходить». Тоді вона заплакала й сказала йому крізь сльози, але так лагідно й так ніжно: «Отто, навіщо ти брешеш? Скажи ж бо, нарешті, правду!.. Невже я в тебе цього не заслужила? Адже я нічого від тебе не вимагала, але ж поговорити про це нам треба. Ти ж добре знаєш, що

я маю тобі сказати,— по очах твоїх бачу».— «Що ж саме?» — промимрив він зовсім, зовсім тихо. І тоді вона сказала...

Дівчинка починає раптом тремтіти і не може далі й слова вимовити від хвилювання. Менша притуляється до неї ще міцніше.

— Що?.. Ну що?

— Тоді вона сказала: «Я ж маю від тебе дитину!»

Менша аж підскакує:

— Дитину? Дитину? Не може бути!

— Але вона так сказала,

— Мабуть, ти добре не почула.

— Ні, почула. І він теж сказав те, що й ти,— схопився і вигукнув: «Дитину?» Вона довго мовчала, а тоді й каже: «Що ж тепер буде?» А тоді...

— Що тоді?

— Тоді ти кашлянула, і я втекла.

Менша розгублено дивиться просто перед себе.

— Дитину? Не може бути. Де ж у неї та дитина?

— Я не знаю. От саме цього я й не можу збагнути.

— Може, вдома... народилася раніше, ніж вона прийшла до нас... Мама, звичайно, не дозволила взяти її з собою, через нас. Тому вона й така сумна.

— Що ти вигадусь, вона ж тоді зовсім не знала Отто!

Вони знов замовкають, довго міркують, але збагнути, в чому ж тут річ, ніяк не можуть. Ця думка не дає їм спокою. І знов починає менша:

— Дитина... Цього ніяк не може бути! Звідки ж у неї візьметься дитина? Адже вона неодружена, а тільки одружені люди мають дітей — це я знаю.

— А може, вона була одружена?

— Не балакай таких дурниць. Адже ж не з Отто.

— Ну, то звідки ж?..

Дівчатка розгублено дивляться одна на одну.

— Бідолашна фройляйн...— сумно каже менша.

Ці слова знов і знов зриваються з їхніх уст і закінчуються співчутливим зітханням. І одночасно в них знов спалахує цікавість.

— А чи то дівчинка чи хлопчик?

— Хтозна.

— Як ти гадасш... Якщо я її запитаю... дуже обережно...

— Ти з глузду з'їхала!

— Чому?.. Вона ж така добра до нас...

— Що тобі сплигло на думку! Нам про таке не кажуть. Усе від нас приховують. Коли ми заходимо до кімнати, вони завжди уривають розмову і починають балакати з нами про якісь дурниці, паче ми маленькі діти, а мені ж уже минуло тринадцять років. Навіщо ти хочеш їх питати? Нам однаково скажуть тільки неправду.

— А мені так хочеться довідатись про це!

— А мені, думасш, не хочеться?

— Знасш, чого я ніяк не можу зрозуміти? Що Отто нічого не знав. Кожен знає, що в нього є дитина, так само, як кожен знає, що в нього є батьки.

— Він, мерзотник, тільки прикидається. Він завжди прикидається.

— Але ж не в таких справах. Тільки... тільки... коли він хоче пошити нас у дурні..»

До кімнати входить фройляйн. Вони відразу замовкають, удаючи, що працюють. Але нишком поглядають на неї. Її очі немов почервоніли, голос став глухіший і дрижить. Дівчатка сидять тихо-тихесенько і дивляться на неї з побожним трепетом. «Вона має дитину,— знов і знов думають вони,— тому вона така сумна...» І поволі їх самих огортає сум.

Наступного дня, під час обіду, на них чекає несподівана новина. Вони довідуються, що Отто покидає їхній дім. Він заявив своєму дядькові, що незабаром

у нього починаються іспити і треба багато працювати, а тут йому дуже заважають. Він найме собі десь кімнату на цей місяць чи два, доки не складе іспитів.

Ця новина вражас дівчаток до глибини душі. Вони здогадуються про якийсь таємний зв'язок між цією подією і вчорашньою розмовою, відчувають своїм загостреним інстинктом якесь ганебне боягузтво, втечу. Коли Отто хоче попрощатися з ними, вони зухвало повертаються до нього спиною. Але нишком стежать за ним, коли він підходить до фройляйн. У неї тремтять губи, але вона спокійно, не кажучи й слова, подає йому руку.

Дівчаток за цих кілька днів наче підмінили. Вони не бавляться, не сміються, десь подівся веселій, безтурботний блиск у їхніх очах. Їх опанували тривога й розгубленість, занекле недовір'я до всіх людей навколо. Вони не вірять більше тому, що їм кажуть, підозрюють брехню і підступ у кожному слові. Цілими днями вони підглядають і стежать, слідкують за кожним рухом, ловлять кожну зміну голосу або виразу обличчя. Мов тіні, блукають вони скрізь і всюди, чатують під дверима, щоб підслухати якесь слово, знемагають від палкого бажання скинути з себе темні тенета цих таємниць або хоч один-сдиний раз глянути крізь вічко тих тенет на справжній, не заслонений брехнею світ. Дитяча віра, ця весела, ясна, безжурна сліпота, зникла, наче її й не було. Крім того, вони передчувають, що це напруження ось-ось має скінчитися якимось вибухом, і бояться його пропустити. Відтоді, як вони знають, що їх обплутано брехнею, вони стали уперті, підозріливі й самі теж почали хитрувати й прикидатися.

У приєдності батьків вони вдають із себе тихих і наївних, а потім надолужують свою стриманість надмірною жвавістю. Вони неймовірно збуджені, нерви

Їхні напружені до краю, очі, що раніше світилися лагідно й рівно, тепер яскраво палають, і погляд їхній став багато глибший. Вони такі безпорадні в своєму невпинному вистежуванні й підгляданні, що все більше й більше прихиляються одна до одної серцем. Часом серед тієї розгубленості в них раптово спалахує потреба вилити свої почуття, тоді вони рвучко пригортаються одна до одної або вмиваються сльозами. Здавалося б, без будь-якої причини в їхньому житті настала раптом криза.

Серед багатьох кривд, на які вони зробилися тепер дуже вразливі, одну вони відчувають найдужче. Зовсім непомітно, ніби змовившись, обидві вони намагаються якоесь потішити свою зажурену фройляйн — зробити їй якусь радість. Вони готують свої завдання ретельно і дбайливо, допомагають одна одній, ніколи не галасують, не дають жодного приводу для скарг, попереджають кожне її бажання. Але фройляйн зовсім того не помічас і це завдає їм жалю. Вона дуже змінилася останнім часом. Іноді, як котрась з дівчаток звертається до неї, вона здригається, немов її збудили. І дивиться тоді так, наче не тямить, де вона, й поволі повертається назад десь із далекої далини. Буває, що вона годинами сидить нерухомо, поринувши в свої думки. Тоді сестри ходять навшпильки, щоб не заважати їй, бо, заповнені тасмницею, невіразно відчувають: вона тепер думас про свою дитину, яка живе десь далеко від неї. І все більшою, все міцнішою, піднімаючися з глибин їхньої жіночості, що саме почала прокидатися, стає їхня любов до фройляйн, яка зробилася тепер така лагідна й така тиха. Її звична весела хода стала тепер спокійнішою, її рухи — обережнішими, і діти вбачають у цьому ознаки прихованого суму. Вони ніколи не бачать, щоб вона плакала, а проте повіки її часто бувають

червоні. Вони помічають, що фройляйн намагається приховати від них своє горе, і впадають у розпач, що не можуть їй допомогти.

І ось одного разу, коли фройляйн одвернулася до вікна й притулила хусточку до очей, менша набиралася раптом відваги, бере її тихенько за руку і каже:

— Фройляйн, ви такі сумні останнім часом... Правда ж, ми в тому не винні?

Фройляйн зворушено дивиться на дівчинку і гладить її рукою по м'якому волоссі.

— Ні, діти, ні,— каже вона.— Звичайно, ви в тому не винні.

І ніжно цілує її в чоло.

Отак вони чатують і стежать, не пропускаючи повз свою увагу нічого з того, що робиться навколо. І ось одна з них, зайшовши якимось до кімнати, почула кілька слів. То була тільки одна фраза, бо батьки миттю урвали розмову, але кожне слово викликає в дівчаток тепер тисячу здогадів. «Мені теж дещо впало в око,— сказала мати.— Я вчиню їй допит». Дівчинка спочатку подумала, що йдеться про неї, і, перелякана, побігла до сестри по допомогу й пораду. Але під час обіду вони помічають, що батьки їхні раз у раз допитливо поглядають на задумливе обличчя фройляйн, а потому ззираються між собою.

По обіді мати звертається, наче між іншим, до фройляйн:

— Будь ласка, зайдіть до мене в кімнату. Я маю з вами поговорити.

Фройляйн мовчки нахиляє голову. Дівчатка тремтять, вони відчувають: зараз має щось статися.

І відразу, тільки-но фройляйн заходить до материнної кімнати, вони мчать за нею. Це підслухування

під дверима, це вишпорення по кутках, підглядання та вистежування стало для них звичайнісінькою річчю. Вони вже зовсім не відчувають ні ганебності, ні зухвалості своєї поведінки, в них тільки одна думка, одна мета — викрити всі тасмниці, якими дорослі затуляють від них життя.

Вони підслухують. Але до них долітає тільки невиразний шепіт. По тілі в них пробігає нервове тремтіння. Вони бояться: ану ж усе, що тут відбувається, обмине їх і вони нічого не довідаються.

Але раптом у кімнаті починають говорити голосніше. Це материн голос. Він звучить злісно й сердито.

— Ви гадали, що всі люди сліпі, що ніхто цього не помітить? Уявляю собі, як ви виконували свої обов'язок із такими думками й з такою моральністю! Кому тільки я доручила виховання своїх дітей, своїх дочок! Бог його святий знає, як ви їх виховували!

Фройляйн, мабуть, щось заперечує. Але вона говорить надто тихо, і діти нічого не можуть зрозуміти.

— Це все відмовки, та й годі! Кожна легковажна жінка завжди має наготові якусь відмовку. Віддається першому-ліпшому і ні про що не думає. А далі — як бог дасть!.. І ви ще хочете бути вихователькою, вчити дівчаток! Це ж просто нахабство! Невже ви думаете, що я вас у такому стані й далі триматиму в своєму домі?

Діти підслухують під дверима. Вони тремтять з переляку і нічогісінько не розуміють, але їх сповняє жахом гнівний материн голос. А тепер вони чують у відповідь тихий, гіркий плач фройляйн. Сльози ллються в них з очей. А їхня мати стає ще лютіша.

— Це сдине, що ви вмiсте, — лити сльози. Та мене ваш плач не зворушує. До таких, як ви, я не маю співчуття. Що в вас тепер буде, мене нітрохи не

обходить. Ви самі добре знаєте, до кого маєте вдатися, я вас навіть і не питаю про те. Я знаю тільки одне — того, хто так підло занедбав свій обов'язок, я жодного дня не потерплю більше в своєму домі.

Відповідь на це — тільки ридання, таке розпачливе, несамовите ридання, що діти за дверима тремтять, наче в пропасниці. Вони ще ніколи не чули, щоб хтось так плакав. І невиразно відчувають, що той, хто так плаче, не може бути винний. Тепер їхня мати мовчить і чекає. А тоді раптом гостро каже:

— Оце все, що я хотіла вам сказати. Пакуйте сьогодні свої речі, а завтра вранці приходьте по вашу платню. Прощайте!

Діти відскакують від дверей і тікають до своєї кімнати. Що це було? Немов блискавка вдарила перед самими їхніми очима. Бліді стоять вони у своїй кімнаті і тремтять. Це вперше перед ними трохи прочинилася дійсність. І вперше зважуються вони повстати проти своїх батьків.

— Це підло — так з нею говорити, як говорила мама, — каже старша, кусаючи губи.

Меншу ще лякає це зухвале слово.

— Але ж ми зовсім не знаємо, що вона вчинила... — затинаючись, жалібно каже вона.

— Напевне нічого поганого. Фройляйн не могла вчинити щось погане. Мама її не знає.

— А як же вона плакала! Мені аж страшно стало.

— Так, то було жахливо. Але ж як мама гримала на неї! То було підло, кажу тобі, то було підло!

Вона тупає ногою. Сльози затуманюють її очі. Аж ось до кімнати заходить фройляйн. Вона здається дуже втомленою.

— Діти, сьогодні по обіді я маю одну роботу. Ви побудете самі, гаразд? Я можу на вас покластися, правда ж? А ввечері я до вас прийду.

Вона виходить, не помітивши, що діти схвильовані до краю.

— Ти бачила, які в неї заплакані очі? Я не розумію, як мама могла з нею так повестися!

— Бідолашна фройляйн!

Знову звучать ці слова, співчутливі, сказані крізь сльози... Дівчатка стоять зовсім розгублені. Та ось заходить мати й питає, чи не хочуть вони поїхати з нею на прогулянку. Діти відмовляються. Вони бояться мами. І їх обурює, що фройляйн виганяють, а їм про те нічого не кажуть. Вони воліють лишитися вдома самі. Немов дві ластівки у тісній клітці, кидаються вони з кутка в куток, задихаючись у цій атмосфері замовчування і брехні. Вони міркують: може, піти до фройляйн і розпитатися її про все, вмовити її, щоб вона залишилася в них, сказати їй, що мама була несправедлива. Але вони бояться образити її. А крім того, їм соромно: таж усе, що їм відомо, вони підслухали й вистежили! Треба прикидатися дурними, такими дурними, якими вони були два-три тижні тому. І вони залишаються самі й цілісінький день, безмежно довгий день, міркують, плачуть, і весь час їм вчуваються ті страшні голоси — лиха, безсердечна лють матері і відчайдушне ридання фройляйн. Увечері фройляйн мимохідь заглядає до їхньої кімнати і каже їм «на добраніч». Дівчатка хвилюються, бо бачать, що вона лагодиться піти від них, а вони ж так хотіли б іще їй щось сказати! Але, підійшовши вже до дверей, фройляйн раптом сама повертається, немов їхнє німе бажання зупинило її, і ще раз підходить до них. Щось блищить у неї в очах, щось вогке і тьмяне. Вона пригортає до себе дівчаток, що починають ридати, цілує їх ще раз і швидко виходить.

Діти гірко плачуть, бо відчувають, що то було прощання.

— Ми її більше не побачимо! — каже одна з них крізь сльози. — Вважай — коли ми завтра прийдемо зі школи, її вже більше тут не буде.

— Може, ми колись її відвідаємо. Тоді вона обов'язково покаже нам свою дитину.

— Атож, вона така добра.

— Бідолашна фройляйн! — В цих словах уже бри-
нить жаль до самих себе.

— Уявляєш, як нам тепер буде без неї?

— Я ніколи не полюблю іншої фройляйн.

— Я теж.

— Жодна не буде така добра до нас. А, крім того...

Вона не зважується договорити. Але відколи вони знають про її дитину, підсвідоме жіноче почуття підказує їм особливу пошану до їхньої фройляйн. Обидві думають про це ненастанно, і тепер уже не з колишньою дитячою цікавістю, а зворушено й з глибоким співчуттям.

— Послухай-но! — каже одна з них.

— Що?

— Знаєш, я б дуже хотіла чимось потішити фройляйн, перше ніж вона поїде від нас. Хай знає, що ми її любимо і що ми не такі, як мама. Хочеш?

— Як ти можеш питатися!

— Я пригадала собі, як вона любить білі гвоздики. А що як ми завтра рано, перед школою, купимо тих квітів і поставимо в її кімнаті?

— Коли поставимо?

— Опівдні.

— Її тоді напевне вже не буде. Знаєш що? Я краще ранесенько збігаю і принесу їх, так, що ніхто й не побачить. І зразу ж віднесемо їх до неї в кімнату.

— Гарзд. І ми встанемо рано-ранесенько.

Дівчатка беруть свої скарбнички і чесно висипають з них усі свої гроші до купи. Тепер вони знову веселішають, бо знають, що зможуть ще виявити фройляйн свою німу, щирю любов.

Вони встають дуже рано й виходять з дому. Коли ж згодом з чудовими повними гвоздиками в тремтячих руках стукають вони до фройляйн, ніхто їм не відповідає. Вони гадають, що фройляйн ще спить, і обережно, навшпиньки, закрадаються до неї. Але кімната її порожня, постіль неторкана. Речі скрізь накидано жужмом, абняк. На темній скатертині біліють кілька листів. Дівчатка лякаються. Що сталося?

— Я піду до мамі,— рішуче каже старша.

І затято, з похмурим виразом в очах, без найменшого страху, з'являється вона перед своєю матір'ю й питає:

— Де наша фройляйн?

— Мабуть, у своїй кімнаті,— здивовано відповідає мати.

— Її кімната порожня, постіль неторкана. Вона, мабуть, пішла ще вчора звечора. Чому ж нам про це нічого не сказали?

Мати навіть не помічає її сердитого, задиристого тону. Вона блідне і йде до батька. Той швидко зникає в кімнаті фройляйн.

Він довго не виходить звідти. Дівчинка гнівними очима стежить за матір'ю, яка, видно, дуже збентежена і не зважується зустрітися з її поглядом.

Та ось повертається батько. Він зблід, аж пополотнів, і тримає в руці листа. Він іде з матір'ю в кімнату фройляйн, і там вони про щось тихенько розмовляють. Діти стоять під дверима, але тепер не зважуються підслухувати. Вони бояться, що батько розгнівається, бо ще ніколи не бачили його таким.

Мати виходить з кімнати фройляйн розгублена, з заплаканими очима. Дівчатка мимоволі, ніби їх штовхає туди страх, кидаються до неї з запитаннями. Але вона різко їх спиняє:

— Ідіть до школи, вже пізно.

Їм доводиться йти до школи. Паче уві сні просиджують вони там чотпри, п'ять годин разом з усіма іншими дітьми, але не чують жодного слова. А тоді мчать прожогом додому.

Там усе як було, тільки відчувається, що всіх пригнічує одна страшна думка. Ніхто нічого не каже, але всі, навіть слуги, поглядають якимось дивно. Мати йде назустріч дітям. Мабуть, вона приготувалася до того, що має їм сказати. Вона починає:

— Діти, ваша фройляйн більше не повернеться до вас, вона...

Але мати не зважується докінчити. Погляд у дітей такий палючий, вони так загрозово, так небезпечно дивляться їй у вічі, що вона не зважується їм збрехати. Вона відвертається і швидко йде геть, тікає до своєї кімнати.

По обіді раптом з'являється Отто. Його викликали— тут був лист і для нього. Отто також блідий. Він розгублено оглядається навколо. Ніхто не озивається до нього. Всі його уникають. Він бачить дівчаток, що причаїлися в кутку, і хоче з ними привітатися.

— Не смій мене торкати! — каже одна, здригаючись від огиди. А друга плює перед ним на підлогу. Збентежений, спантеличений, він ще якийсь час тиняється по будинку. Потім зникає.

Ніхто не розмовляє з дітьми. Вони й самі не озиваються одна до одної. Бліді й налякані, без увагу, наче звірі в клітці, блукають вони по кімнатах, раз у раз зустрічаються, дивляться одна одній у заплакані очі й не кажуть ні слова. Вони знають тепер усе. Знають, що їм брехали, що всі люди можуть

бути лихими й ницими. Вони більше не люблять своїх батьків, більше не вірять їм. Вони знають, що нікому не можна довіряти. Відтєнер увесь тигар страхітливого життя ляже на їхні тендітні плечі. Піби в глибоку прірву звалилися вони з веселого затишку дитинства. Вони ще не можуть збагнути всього жаху того, що тут сталося, але думки їхні прикуті до нього, той жах стискає їм горло. На щоках у них палають червоні плями, в очах зачаїлася злість і роздратованість. Мов замерзаючи в своїй самотності, тпняються вони, не знаходячи собі місця. Ніхто, навіть батьки, не зважуються до них заговорити, так гнівно поглядають вони на кожного; їхня безупинна блукання вказує їхнє хвилювання, що гризе й шматує їм душу. І хоч вони й не розмовляють між собою, їхня страхітлива одностайність зрозуміла без слів. Мовчання, затаєне мовчання, що не ставить ніяких запитань, підступний біль, що сам у собі замкнувся,— біль без крику і без сліз, робить їх чужими й небезпечними для всіх. Ніхто не наближається до них, доступ до їхніх душ закрито — може, на довгі роки. Вони вороги — це відчувають усі навколо, і вороги запеклі, що більше не можуть прощати. Бо від учора вони вже не діти.

За один день вони постаршали на кілька років. І тільки ввечері, коли вони залишилися самі в пійтмі своєї кімнати, в них прокидається дитячий страх, страх перед самотністю, перед небіжчиками і ще інший, сповнений передчуттів, страх — перед невідомим майбутнім.

Серед загальної розгубленості забули напалпти в їхній кімнаті. Тому вони, тремтячи з холоду, залазять до однієї постелі, міцно обнімаються худими дитячими руками й горнутья одна до одної тонкими, ще не розквітливими тілами, немов шукаючи порятунку від страху, що обгорнув їхні душі. Ще й досі не зважу-

ються вони озватись одна до одної. Та нарешті менша заходиться сльозами, і старша починає гірко ридати разом з нею. Вони плачуть, стискаючи одна одну в обіймах, гарячі сльози течуть по їхніх обличчях, спочатку поволі, а тоді все швидше й швидше. Тулячись одна до одної, грудьми до грудей, обидві вони здригаються від гіркого плачу. Обидві вони — єдиний біль, єдине тіло, що плаче в темряві.

Вони вже плачуть не по фройляйн, не по батьках, втрачених для них навіки,— ні, то страх трусить їхніми тілами, страх перед усім тим, що чекає на них у незнаюму світі, в якій вони кинули нині своїй першій переляканий погляд. Їх лякає життя, в яке вони вступають, життя, що, таємниче й загрозливе, стоїть перед ними. мов темний, похмурий ліс, крізь який вони повинні пройти. Той страх, такий непевний і таємничий, стає ще невизначніший, поволі поступасться місцем дрімоті, помалу затихають ридання. Їхні рівне дихання тихо зливається до купи, як щойно зливались їхні сльози. І так вони, нарешті, засинають.

СТРАХ

Коли пані Ірена, вийшовши з помешкання свого коханця, почала спускатися сходами, її раптом знов обгорнув знайомий безтямний страх. Чорне коло завихорилося зненацька в неї перед очима, коліна враз залякли, немов омертвіли, і їй довелося вхопитися за бильця, щоб не впасти. Вже не вперше вона відважувалася на ці небезпечні відвідини, і раптове тремтіння, що пробігло в неї по тілу, теж було їй знайоме; щоразу, повертаючись додому, вона не могла побороти безпричинного нападу безглузкого її кумедного страху. Дорога сюди була безперечно легша. Автомобіль вона зупиняла за рогом, пробігала пивиденько їй не озираючись кілька кроків до під'їзду, а тоді квапливо кілька сходинок угору, і страх, до якого домішувалося ще й нетерпіння, танув у шаленстві перших обіймів. Та тільки-но вона починала збиратися додому, по тілі в неї пробігало це тремтіння — тремтіння нез'ясовного жаху, якій ще підсилювало почуття провини і безглузда нав'язлива думка, що кожен стрічний на вулиці, скинувши на неї очима, відразу ж відгадає, звідки вона йде, і зухвало всміхнеться у відповідь на її збентеження. Уже останні хвилини в обіймах коханця були отрусні тривоогою цього передчуття, що все зростало; нервово хапаючись, вона намагалася якнайшвидше піти геть з його домівок, — від того тремтіли в неї руки. неуважно пускала вона повз вуха все, що казав їй коханець, і нетерпляче уривала запізнілі спалахи його жаги; геть, геть звідси, — поривалося в ній усе, — геть з його помешкання, з його будинку, далі від цієї романтичної пригоди, назад

до свого спокійного, усталеного маленького світу. За цим ішли ще ті останні заспокійливі слова коханця, що їх вона від хвилювання майже не чула, і та напружена мить, коли вона завмпрала за рятівними дверима, прислухаючися, чи не йде хто часом сходами вгору або не спускається вниз. А в коридорі стояв уже страх, нетерпляче ждав, щоб відразу ж напасти на неї, і так владно стискав її серце, що вона мало не втрачала свідомість, поки збігала вниз тих кілька сходинок.

Якусь хвилину вона стояла, заплющивши очі й жадібно вдихаючи в себе сутінкову прохолоду сходової клітки. Раптом десь нагорі грюкнули двері. Здригнувшись з переляку, вона зібралася на силі й збігла сходами вниз, а тремтячі руки її ще щільніше нап'яли густу вуаль на обличчі. Тепер їй лишлася остання, найстрашніша мить, та, коли доводиться, завмираючи з ляку, виходити на вулицю з чужого будинку; вона нахилила голову, як той стрибун для розгону, і рішуче метнулася до відхилених надвірних дверей.

І раптом вона зустрілася тут лицем до лица з якоюсь жінкою, що, видно, саме хотіла зайти до цього будинку.

— Пробачте,— зніяковіло промовила пані Ірена і спробувала швидко обминути незнайому.

Але та заступила двері і ви'ялася в пані Ірену злими і водночас нахабними очима.

— Отут я вас таки злапала на гарячому! — крикнула вона з усієї сили гучним голосом.— Звичайно, порядна жінка! Аякже, наставляй поли! І чоловік у неї є, і грошей має до біса! Ба ні, їй ще закортіло перенадити до себе коханця від бідної дівчини...

— Бога ради... що ви... ви помиляєтесь,— забелькотала пані Ірена і зробила незграбну спробу прослизнути повз огидну жінку.

Але та всією своєю огрядною постаттю загородила її двері й пронизливо заверещала:

— Аякже, помиляюсь... Я знаю вас... Ви йдете від Едуарда, від мого приятеля дорогого... Парешті я вас таки злапала... Тепер я вже знаю, чому він останнім часом не має для мене вільної хвилини... Через вас, виходить... Ах ви ж, падлюка!..

— Бога ради...— перебила її пані Ірена погаслим голосом,— не кричіть так.— І мимоволі відступила назад до сходів.

Жінка глузливо дивилася на неї. Цей безтямний страх, ця видима безпорадність були їй, мабуть, приємні, бо тепер вона, самовдоволено, зневажливо усміхнувшись, пильно роздивлялася на свою жертву. А голос її від того підлого вдоволення набрав майже благодушного забарвлення.

— То он вони які, оті заміжні паніічки, горді, благородні паніічки, що на чужих чоловіків полюють! Ще й вуаль на себе чіпляють. А звісно — ще й вуаль чіпляють. Щоб мармизу свою приховати, щоб можна було потому вдавати з себе порядну жінку...

— Чого... чого вам треба від мене?.. Я ж вас зовсім не знаю... Я мушу йти...

— Йти... атож, атож!.. До чоловіка... в тепленьку кімнату, а там прикидатися благородною дамою й поціхати слугами, щоб коло вас упадали... А що з нами тут коїться, може, ми гинемо з голоду,— те все таку благородну даму не обходить!.. У таких, як ми, вони й останнє вкрадуть, оті добропристойні паніічки...

Ірена зробила над собою зусилля, не віддаючи собі справи, чому саме, сягнула по гаманець і витягла з нього всі банкноти, що потрапили їй до руки.

— Ось... нате... тільки пропустіть мене тепер... Я більше ніколи сюди не прийду... присягаюся вам.

Кинувши лютий погляд на пані Ірену, жінка взяла гроші.

— Стерво! — просичала вона.

Пані Ірена здригнулася, коли почула те огидне слово, але, побачивши, що жінка звільнила її двері, вона вилетіла в нестямі на вулицю, задихаючись, як самогубця, що кидається з башти. Обличчя людей, що проходили повз неї, здавалися їй якимись потворними масками. В очах у неї темніло, а вона все бігла вперед і, нарешті, досягла якогось автомобіля, що стояв на розі. Вона безсило впала на сидіння, й відразу ж усе в ній застигло й завмерло. І коли шофер, нарешті, здивовано запитав свою чудну пасажирку, куди ж її везти, вона якусь мить безтямно дивилася на нього, поки до її затьмареної страхом свідомості дійшли його слова.

— До Південного вокзалу, — квапливо вимовила вона і, злякана раптовою думкою, що та жінка може кинутись за нею навздогін, додала: — Мерщій, мерщій рушайте!

І, вже аж їдучи машиною, вона зрозуміла, як тяжко вразила її ця зустріч. Вона ворухнула руками, що холодні й задубілі, мов неживі, висіли в неї вздовж тіла, і раптом уся затрусилась, аж затіпалася. До горла підступило щось гірке, вона відчула нудоту і водночас безмежну сліпу лють, від якої все виверталося в грудях. Їй хотілося закричати або дати волю кулакам, позбутися жахливої згадки про ту зустріч, згадки, що міцно, немов рибальський гачок, засіла в неї у голові: забути те огидне обличчя з глузливою усмішкою, забути паскудну безсоромність, що нею так прикро тхнуло від незнайомої, забути її розпусний рот, який з ненавистю випльовував брутальні слова їй просто в обличчя, забути червоний кулак, яким та особа їй погрожувала. Все дужче й дужче нудило Ірену, все вище та нудота підступала їй до горла,

до того ж ще й автомобіль від швидкої їзди кидало на всі боки, і, тільки-но вона зібралася сказати шоферові, щоб їхав повільніше, як вчасно пригадала собі, що, може, їй не стане грошей заплатити йому,— адже ж вона віддала тій шантажистці всі свої банкноти. Поквапно наказала вона зупинитись і, на превелике здивування шофера, несподівано вийшла з машини. На щастя, тих грошей, що залишилися в неї, вистачило. Але вона опинилася у зовсім незнайомому їй районі, та ще й коліна в неї підгиналися зі страху; а проте — вона мусила вернутися додому! І, зібравши всю свою волю, Ірена почвдала від вулиці до вулиці, вона тяглася з надлюдським напруженням, немов пробивалася болотом а чи глибоким снігом. Нарешті вона дісталася до своєї домівки й кинулася з гарячковим поспіхом сходами нагору, але в ту ж мить стрималась, щоб своїм збентеженням не звернути на себе зайвої уваги.

І аж тепер, коли покоївка зняла з неї пальто, коли до неї долинув голос її маленького сина, що грався з молодшою сестричкою в сусідній кімнаті, а заспокоєним очам відкрилося навкруги все своє, рідне і певне, вона спромоглася бодай зовні вдати незворушну, тимчасом як усередині, в здавлених грудях, ще й досі болісно нуртувала тривога. Ірена скинула вуаль, силою волі примусила себе надати обличчю безтурботного впрязу і ввійшла до їдальні, де її чоловік, сидячи за накрітним для вечері столом, читав газету.

— Пізенько, пізенько, люба Ірено,— озвався він до неї з лагідним докором, а тоді підвівся й поцілував її в щоку. Ірена мимоволі зіщулилась від сорому. Вони сіли до столу, і чоловік байдужим голосом, майже не відриваючись від газети, запитав: — Де ти була так довго?

— Я була... була в Амелії... Вона мала дещо купити... і я провела її... пройшлася з нею ще кількома вулицями...— промовила Ірена і відразу ж розсердилася на себе за свою нерозважність, за те, що не підготувалася до відповіді заздалегідь і так невинно збрехала. Звичайно вона завчасно мала напоготові ретельно обмірковану брехню, що могла витримати будь-яку перевірку, а нині через свій страх забула про це і змушена була вдатися до такої незграбної імпровізації. А що, спало їй раптом на думку, коли чоловік її, як у тій п'єсі, що вони її недавно бачили в театрі, надумається зателефонувати й перевірити?

— Що це з тобою?.. Ти якась знервована... І чому ти, власне, не скидаєш капелюха? — запитав чоловік.

Вона здригнулася. Вже вдруге за сьогодні виказує вона своє хвилювання. Швиденько підвівшись, вона пішла до своєї кімнати, щоб скинути капелюха, і доти дивилася в дзеркало на свої неспокійні очі, аж доки погляд її не зробився знову впевнений і твердий. Тільки після того повернулася вона до їдальні.

Покоївка принесла вечерю; той вечір минав, як звичайно, хіба що, може, трохи мовчазніше і не так жваво, як завжди,— беззмістовна розмова точилася мляво і часто уривалася. Думки пані Ірени невпинно верталися назад і щоразу відсахувалися, коли доходили до тієї жахливої хвилини; тоді вона зводила погляд, щоб відчутти себе в безпеці, ніжно торкалася до близьких їй, рідних речей, пов'язаних із дорогими спогадами, до речей, що стояли тут навкруги в кімнаті, і до неї поволі верталася легке заспокоєння. А наступний годинник, незворушно міряючи тишу своїм крицевим кроком, непомітно передавав її серцю свій чіткий, безтурботно впевнений ритм.

Наступного ранку, коли чоловік її подався до контори, а діти пішли на прогулянку, і вона врешті

залишилася сама й змогла все добре обміркувати, та жахлива вчорашня зустріч тепер, при ясному денному світлі, почала здаватися їй не такою страхотливою. По-перше, думала пані Ірена, вуаль на ній була дуже густа і та особа аж ніяк не могла добре роздивитися її обличчя, тож нізащо не впізнає її вдруге. Вона спокійно обмірковувала все, чим може забезпечити себе наперед. Ні в якому разі не піде вона більше до свого коханця в його помешкання,— таким чином можливість нового нападу відпадала. Отож, залишалася тільки загроза випадкової зустрічі, але це річ малоймовірна в двомільйонному місті, бо вистежити її та особа не могла,— адже пані Ірена втекла на автомобілі. Ні ім'я її, ані адреси шантажистка не знала, бачила її тільки мигцем і невразно, отже немає чого боятися, що вона її впізнає. А часом би й упізнала, то пані Ірена була і на такий випадок озброєна цілком. Вона просто (так пані Ірена відразу ж вирішила) триматиме себе зовсім спокійно і незворушно твердитиме, що сталася прикра помилка; адже ж довести, що вона була в коханця, не можна інакше, як застукавши її в нього в ліжку. Тому, в разі потреби, не важко буде притягти ту особу до відповідальності за шантаж. Недурно ж пані Ірена була дружиною одного з найвідоміших столичних адвокатів; з його розмов із колегами вона добре знала, що шантаж можна відразу знешкодити спокосм і незворушністю, а найменше вагання, найменша ознака занепокоєння чи то тривоги з боку переслідуваного тільки падає певності ворогові.

Перше, що зробила пані Ірена, це написала коротенького листа до свого коханця, в якому сповіщала, що не зможе прийти до нього завтра на домовлену годину і в наступні дні також. Її гордість була вражена прикрим відкриттям — виходить, вона тішилася ласкою свого коханця, заступаючи таку гідку й не-

гідну суперницю! І тепер, з ворожим почуттям, підбираючи слова, вона відчувала мстиву радість, що холодний тон листа ставить їхні побачення в залежність від її примхи.

Вона зустріла цього юнака, відомого піаніста, на вечірці в когось із своїх знайомих і незабаром стала, сама того не прагнучи і майже не усвідомлюючи, його коханкою. Кров її була спокійна, — Ірена, власне, не відчувала майже ніякого потягу до нього, ані чуттєвого, ані духовного, і віддалася йому не через те, що він їй був потрібний або надто жаданий, а тільки тому, що їй бракувало сили чинити опір його волі та ще через якусь тривожну цікавість. Ніщо — ні цілком задоволена подружнім щастям кров, ані почуття духовного занепаду, яке так часто трапляється в жінок, не викликало в неї потреби мати коханця; вона була з погляду її оточення цілком щаслива, маючи поряд заможного чоловіка, що стояв розумово вище за неї. Вона мала двох дітей і безжурно втішалася своїм тихим, забезпеченим життям. Але часом таке безвітря збуджує хтивість не менше, ніж задуха чи гроза, а така рівномірна температура щастя напружує нерви дужче, ніж горе. Ситість дратує не менше, ніж голод, і безпечне, усталене життя пані Ірени збудило в ній цікавість до пригоди.

Отож, коли в такі хвилини цілковитого вдоволення, що було в її очах чимось само собою зрозумілим, цей молодий піаніст увійшов у її маленький міщанський світ, де звичайно чоловіки тільки байдужими жартами та заялженими компліментами віддавали шанобу їй, «вродливій пані», по-справжньому не прагнучи в ній жінки, тоді вона вперше від своїх дівочих часів відчула, як у душі в неї щось ворухнулося. У ньому їй, мабуть, не вабило нічого, крім поволоки смутку на тонкому, може, аж занадто гарному обличчі, що якимось підіймало його над буденністю. В цій

загадковій меланхолії для неї, жінки, що звикла бачити довкола себе тільки ситих людей, вдоволених своїм життям, таїлося передчуття іншого, вищого світу, і вона мимоволі переступила межі своїх повсякденних почуттів, щоб роздивитися той новий світ; але ж цікавість у жінки завжди несвідомо пов'язана з чуттєвістю. Комплімент, який вона сказала, захопившись його грою,— може, палкіший, ніж годилося в добропристойному товаристві,— змусив піаніста глянути на жінку, і вже той перший погляд не лишив її байдужою. Вона злякалась і одночасно відчула солодкий трепет, що завжди поєднується з почуттям страху; подальша розмова, немов осяяна її зігріта прихованим полум'ям, ще більше розпалила її цікавість, тож вона не ухилилась від нової розмови, коли зустрілася з ним на концерті. Згодом вони почали бачитися часто і вже не випадково. Її шанобство тріумфувало — он як багато вона важить для нього, справжнього митця, бо розуміється на музиці і може дати йому цінні поради, в чому він не раз запевняв її,— і всього за кілька тижнів після їхнього знайомства вона необачно погодилася на його пропозицію: він хотів її, і тільки її самій, заграти свої новий твір у себе вдома. Можливо, що це його бажання було навіть наполовину щире, але всі добрі наміри потонули в поцілунках та несподіваних палких обіймах. Її перше почуття потому, як вона йому віддалася, був переляк перед цією зміною в їхніх взаєминах. Чари духовної спорідненості миттю розвіялися від несподіваного вторгнення в її життя чужої людини, і почуття провини за зраду свого чоловіка тільки до певної міри втишувалось почуттям пхпн,— адже ж це вона сама і, як їй здавалося, з власної волі, вперше відкинула свій маленький міщанський світ, що в ньому досі жила.

Але й ці таємничі, складні почуття хвилювали її дуже недовго. Щось інстинктивно захищалося в ній

від цього чоловіка, а особливо від того нового, незвичного, що, власне, її причарувало. Жагучість, яка захоплювала Ірену в його грі на роялі, обтяжувала її у хвилини любовців; його рвучкі і владні обійми були їй навіть неприсмні,— вона мимохіть порівнювала його свавільну невгамовність з іще соромливим, по стількох роках подружнього життя, шанобливим запалом свого чоловіка.

Проте, скуштувавши гріха подружньої зради один раз, вона знов і знов верталася до коханця,— не захоплена ним і не розчарована, а наче виконуючи своєрідний обов'язок, а ще через лінощі, бо в неї не вистачало сили волі побороти в собі цю нову звичку.

Через кілька тижнів вона вже виділила цьому юнакові, своєму коханцеві, певне місце в житті,— призначила для нього, як і для батьків свого чоловіка, один день на тиждень, але цей зв'язок аж ніяк не порушував ладу її повсякденного життя, навпаки — дещо додав до нього. Її коханець носив те місце в добре впорядженому механізмі її існування, як такий собі додаток до рівномірного щастя, як третя дитина або новий автомобіль, і заборопена любовна пригода почала їй незабаром видаватися такою самою банальною, як і дозволена насолода.

І ось тепер уперше, коли Ірені треба було заплатити за цю пригоду справжньою ціною і небезпекою, вона почала дріб'язково вираховувати її дійсну вартість. Ірену так розпестила доля, її так розніжгла рідня, вона так звикла майже не мати ніяких бажань завдяки своїм неабияким достаткам, що перша ж перешкода вивела її з душевної рівноваги й налякала. Вона не мала бажання поступитися бодай хоч крихтою своєї душевної безтурботності і, майже не замислюючись, зразу ж вирішила пожертвувати коханцем задля свого спокою.

Відповідь коханого — переляканій, недоладний, первовий лист, якого її посланець приніс того ж таки дня по обіді,— лист, сповнений розгублених благань, скарг і докорів,— похитнув її рішення покінчити з пригодою. Коханець наполегливо прохав її подарувати йому хоч короткочасну зустріч, щоб він міг виправдатися перед нею, якщо чимось мимоволі її образив. І тепер її захопила нова гра — гніватись на нього якнайдовше, щоб через необгрунтовану відмову стати для нього ще жаданішою. Тому Ірена звеліла йому прийти до кондитерської. де, як вона раптом згадала, колись давно, молоденькою дівчиною, мала побачення з одним актором,— воно було таке шанобливе й цнотливе, що тепер здавалося їй смішною дитячою впівкою. Дивно, подумала вона, всім хаючись, що романтика, яка була цілком занепала протягом її заміжнього життя, тепер знову закрасувалася весняним цвітом. І вона вже була майже рада, що вчора їй трапилась ота брутальна особа, бо зустріч з нею так сколихнула і оживила її почуття, що її нерви, які звичайно дуже легко приходили до рівноваги, ще й досі тремтіли.

Цим разом вона одягла темну, непомітну сукню й іншого капелюшка, щоб, як, буває, знов стріне ту особу, збити її з пантелику. Вона вже наготувала була вуаль, щоб затулити собі обличчя, але раптом з якоїсь упертості відклала її. Невже ж їй, шановній, гідній жінці, не можна спокійно з'явитися на вулиці через страх перед якоюсь там особою, що, до того ж, зовсім її не знає?

Тільки в першу секунду, коли вона вийшла на вулицю, її поїняло миттєве почуття страху — вона враз нервово затремтіла, як то буває, коли пробуєш воду кінчиками пальців, перше ніж пірнути в морські хвилі. Але за мить те холодне тремтіння поступилося місцем упевненості в собі, незвичайному для неї са-

мозамилуванню: Її тішило, що вона ступає так легко, так упевнено, ніби в танці,— такої пружної, стрімкої ходи вона ще не мала зроду. Її стало майже шкода, що кондитерська була так близько,— якась незбагненна воля штовхала її все далі й далі, назустріч таємничій, звабливій пригоді. Але година, яку вона призначила для побачення, наближалася, і присміє хвилювання підказувало їй, що коханець уже на неї чекає. Дійсно, він сидів уже в кутку, коли вона ввійшла до кондитерської, й схопився з місця з щирим хвилюванням, яке і тішило її, і водночас гнітило. Її довелося попрохати його, щоб він притишив голос, таким вихором запитань та докорів вибухнуло його гаряче душевне збентеження. Не відкривши йому справжньої причини своєї відмови від призначеного побачення, вона гралася якимись таємничими словами, які ще дужче розпалювали його своєю загадковістю. Цим разом вона не піддалася на його прохання і нічого йому не пообіцяла, відчуваючи, як його збуджує ця її загадкова, раптова неприступність... І коли за півгодини, після бурхливої розмови, вона його залишила, не дозволивши йому анінайменшої ніжності і навіть не пообіцявши нічого в майбутньому, все в ній палало від того особливого збудження, яке вона відчувала тільки дівчиною. Її здавалося, наче десь там, у її душі, жевріє маленький яскравий вогник і тільки чекає, щоб вітер роздмухав його в полум'я, яке потім охопить її всю. Ідучи вулицею, вона жадібно ловила кожен погляд, кинутий на неї, і той несподіваний успіх у чоловіків, те незвичке для неї відверте захоплення так подіяло на неї, що їй раптом захотілося глянути на своє власне обличчя. Вона зупинилася перед дзеркалом у вітрині квіткової крамниці, щоб помилуватися на свою власну красу в рамці з червоних троянд та ніжних фіалок, які виблискували

росою. Ще з дівочих своїх часів не відчувала вона себе такою легкою, такою піднесеною,— ні за перших днів її заміжжя, ні в обіймах коханця по тілі в неї не перебігали електричні іскри так, як тепер. І враз їй стало до болю шкода, що весь цей солодкий шал крові марно згасне в лабетах одноманітного буденного життя. Вона сердито йшла далі. Перед своїм під'їздом вона трохи забарилася, щоб іще раз вдихнути на повні груди гаряче, п'янке повітря забороненої пригоди, відчути глибоко, біля самого серця, її останню хвилю, що поволі завмирає.

І раптом хтось доторкнувся до її плеча. Вона обернулася.

— Що... що вам знову треба? — пробелькотіла пані Ірена, смертельно злякана, несподівано побачивши перед собою осоружне обличчя, а ще дужче вона злякалася своїх власних необережних слів. Адже ж вона твердо вирішила не впізнавати більше тієї жінки, якщо їй доведеться будь-коли її зустріти, вирішила все заперечувати, дати шантажистці гостру відсіч... Тепер уже було запізно.

— Я вже цілісінькі півгодини чекаю на вас тут, пані Вагнер.

Ірена здригнулася. Виходить, та особа знала її прізвище, її адресу. Тепер усе загинуло — негідниця цілком забрала над нею владу.

— Так, я цілісінькі півгодини чекаю на вас, пані Вагнер,— грізно й докірливо вдруге промовила шантажистка.

— Чого вам треба... чого вам від мене треба?

— Ви й самі добре знаєте, пані Вагнер.— Ірена знову здригнулася, почувши своє ім'я.— Ви дуже добре знаєте, на якого біса я прийшла.

— Я не бачилася з ним більше... дайте мені спокій... і ніколи з ним більше не побачуся... ніколи...

Жінка байдуже почекала, поки в Ірені від хвилювання урвався голос, тоді різко перебила її мову, немов підлеглії:

— Не брешіть! Таж я йшла за вами аж до самісінької кондитерської.— І, побачивши, що Ірена відсахнулася, глузливо додала: — Адже ж робити мені немає чого. З установи мене звільнили. Роботи мало, кажуть. Скрутні часи настали. Ну, то як же мені було не скористатися з вільного часу? Адже й нам кортить трохи прогулятися... так самісінько, як і вельможним паням...

Вона сказала це з холодною злістю, що вразила Ірену в саме серце. Ірена відчула себе беззбройною перед такою неприхованою, брутальною підлістю. У голові в неї туманіло зі страху, що ця брідка особа зараз зпову почне респетувати, або повз них пройде її чоловік, і тоді всьому кінець. Вона хапливо намацала в муфті срібну торбинку і вигорнула з неї всі гроші, які трапились до рук.

Але цим разом нахабно простягнена рука не опустилась покірно, тільки-но в ній опинилися гроші, як минулого разу, а завмерла в повітрі, наче потворна лапа з розчепірепими пазурами.

— А дайте мені зараз і торбинку, щоб я, бува, не погубила грошей! — промовили глузливо скривлені уста, вдаючи добродунну усмішку.

Ірена глянула пантажистці у вічі, але тільки на одну мить. Такого зухвалого, брутального глуму не можна було знести. Огида пекучим болем пройняла всю її істоту. Аби тільки швидше піти звідси, аби тільки не бачити, ніколи більше не бачити цього обличчя! Відвернувшись, вона хапливо тицьнула її свою коштовну торбинку й побігла сходами вгору. Її підганяв пекельний страх.

Чоловіка ще не було вдома, отже, вона мала вільну хвилину. Вона впала на канапу і довго лежала, мов

приголомшена обухом. І, аж почувши чоловіків голос, що долинув до неї з передпокою, вона з неймовірним зусиллям підвелася й машинально, безтямно попленталася до другої кімнати.

Відтепер у її господі оселився страх і не відступав ні на мить. Протягом довгих, вільних від будь-якої праці годин, коли подробиці тієї страшної зустрічі одна за одною зринали в її пам'яті, Ірена цілком ясно зрозуміла, що становище її безнадійне. Та особа знала — незрозуміло звідки, але знала! — її прізвище, її адресу, і, оскільки з першими спробами шантажу їй так пощастило, вона, безперечно, не погребус нічим, аби й надалі якнайбільше отримати зі своєї поінформованості. Рік за роком тяжітиме вона над її життям, як жахливий привид, якого не позбудешся ніякими зусиллями, бо, незважаючи на власні й чоловікові достатки, пані Ірена не змогла б без відома чоловіка зібрати потрібну суму, щоб раз і назавжди звільнитися від тієї мерзенної особи. Крім того, вона знала з випадкових розповідей свого чоловіка та з тих судових процесів, які він провадив, що будь-які умови та порозуміння з такими пройдепвітками, з такими нечесними людьми, як та особа, — нічого не варті. На місяць чи на два, міркувала пані Ірена, вона б ще змогла відвернути від себе лихо, а потім зовні міцна, а насправді хистка будівля її родинного щастя неминуче завалиться, і яка їй з того радість, якщо вона потягне за собою й ту огидну шантажистку?

Пані Ірена здригнулася від жаху, цілком ясно усвідомивши собі, що лихо неминуче, порятунку нема. Але що... що саме станеться? З ранку й до ночі намагалася вона знайти відповідь на це пекуче питання. Адже ж настане такий день, коли чоловік її одержить раптом фатального листа... Вона вже бачила, як він увійде, — блідий, похмурий... як він схопить її за руку,

почне допитувати... А далі... що станеться далі? Що він зробить? На цьому її уява вичерпувалася,— все раптом гасло в похмурій плутанині жорстокого страху. Вона не знала, що буде далі, від безпідставних здогадів у неї туманіла голова. Протягом тих довгих годин нестерпних роздумів вона збагнула тільки одне — і вжахнулася... Дуже погано знає вона свого чоловіка і через те не може вгадати наперед, що саме він зробить. Вона віддалася за нього на бажання батьків, але й без примусу, відчуваючи до нього прихильність, і протягом наступних років не розчарувалася. Вісім щасливих, безтурботних років прожила вона поруч з ним, мала від нього дітей, мала рідну домівку, перебула з ним безліч годин близьких, інтимних взаємин і оце аж тепер, запитуючи себе, як же він поведеться, раптом зрозуміла, яким чужим і незнайомим лишився він для неї... Аж тепер почала вона перебирати все їхнє спільне життя, пригадуючи собі окремі вчинки свого чоловіка і намагаючись по них розгадати його вдачу. Гнана страхом, вона обережно, боязко обмацувала кожен, навіть щонайменший спогад, щоб знайти доступ до потаємних сховків чоловікового серця.

Оскільки словами він не виказував своїх прихованих думок, вона тепер допитливо вдивлялася в нього, коли він сидів з книжкою у своєму кріслі, яскраво освітлений електричною лампою. Як у чуже обличчя, вдивлялася в нього Ірена й намагалася по цих знайомих рисах, що стали враз чужими, пізнати його вдачу, яка так і не розкрилася перед її байдужістю протягом восьми років їхнього спільного життя. Чоло в нього було ясне й благородне, немов його виліпив сильний і діяльний розум, але суворий рот мав непохитний вираз. Все в його мужніх рисах дихало енергією і силою. І раптом у неї спала з очей полуда — несподівано для себе вона побачила красу його

вольового обличчя, здивовано помітила стриману зосередженість, виразну непохитність, що відбивалася в його рисах. Але очі, в яких крилася головна розгадка його істоти, очі його було опущено на книжку, і спостерігати їх вона не мала змоги. Їй лишалося тільки допитливо дивитися на профіль чоловіка, немов у його сміливих обрисах відбилося одне-єдине слово — прощення чи прокляття, дивитися на той чужий профіль, що лякав її своєю суворістю і одночасно вабив своєрідною красою, яку вона вперше помітила. І раптом вона усвідомила, що роздивляється на нього з задоволенням і гордістю. Аж ось він звів очі від книжки, і вона рвучко відсахнулася в темряву, щоб своїм палким допитливим поглядом не збудити в ньому підозри.

Три дні не виходила вона з дому і вже почала стурбовано помічати, що її раптове, незвичне для всіх усамітнення привертас увагу,— раніше дуже рідко траплялося, щоб вона висиділа цілий день, не виходила до міста.

Перші помітили в ній ту зміну діти, особливо старший хлопчик, який відразу висловив наївне здивування, що мама тепер так багато буває вдома. А слуги тільки перешіптувалися та ділилися своїми здогадами з гувернанткою. Надаремне пані Ірена намагалася виправдати своє незвичне домування різними, здебільшого дуже вдало вигаданими причинами; скрізь, де вона бралася допомагати, вона тільки порушувала заведений лад, втручаючись у щось, вона тільки заважала. До того ж вона не вміла зробити свій добровільний домашній арешт не таким помітним. Їй краще було б спокійно посидіти в кімнаті з книжкою або з якоюсь роботою в руках, але ж ні: пекучий затаєний страх, що, як і кожна сильна емоція, перетворююався в ній на нервові збудження, без упину ганяв її з кім-

нати до кімнати. За кожним деренчанням телефонного дзвінка, за кожним дзвоником у передпокої вона неспокійно кидалася, відчуваючи, як від найменшого поштовху руйнується її безжурне життя. Ці три дні, які вона просиділа вдома, як у в'язниці, видалися їй довгими за вісім років заміжжя.

Але на третій вечір їй таки довелося вийти з дому: вони з чоловіком давно вже були запрошені в гості, і відмовитися так раптово, без поважних причин, було неможливо. Та й, врешті, треба ж зламати цю невидиму огорожу жаху, якою обведено тепер її життя, щоб не загинути остаточно. Їй хотілось до людей, серце її жадало кількох вільних годин, аби відпочити від самої себе, відпочити від цієї самовбивчої самотності страху. А, крім того, де ж вона може почувати себе в більшій безпеці, як не в чужій господі, серед друзів, де краще сховатися від того невидимого переслідування, що кружляє навколо неї?.. Тільки на одну мить поійняв її страх, на одну коротеньку мить, коли вона вийшла з дому і вперше після тієї огидної зустрічі знов ступила на вулицю. Вона мимоволі вхопила чоловіка за руку, заплющила очі й кванливо пройшла кілька кроків по тротуарі до автомобіля, що на них чекав; але згодом, коли вона, сидячи в машині під захистом свого чоловіка, мчала по-нічному порожніми вулицями, той нестерпний тягар, що труїв її душу, помалу звалився з неї, мов гора з плечей, і, йдучи сходами чужого будинку, вона відчула, що небезпека, нарешті, минула. На кілька годин вона могла знову стати такою самою, якою була багато років тому: безтурботною, радісною, тільки радість її тепер була глибша, свідоміша, як радість в'язня, що видобувся з в'язничних мурів на світло. Тут вона почувала себе, як за кам'яною стіною, що захищала її від переслідування; ненависть не могла прокрастися сюди, тут були люди, що любили її, поважали

і шанували, тут були пишно вбрані, елегантні люди, оточені червоноястим сяйвом легковажності,— це веселе коло насолоди, нарешті, знов оточило її. Бо ж тільки-но вона увійшла, як відразу відчула на собі захоплені погляди присутніх, погляди, які сказали їй, що вона гарна, і вона стала ще краща від майже призабутого вже почуття впевненості в собі.

Поруч у залі лунала музика, що вабила її і хвилювала її розпалену кров. Почалися танці; і незчулася вона, як опинилась у натовпі, у самій його гущі. Так вона ще зроду не танцювала. Ця круговерть зробила її легкою, як пушинка, ритм сам увіходив у її тіло і окрилював його вогнистими рухами. Тільки-но музика замовкала, Ірена болісно сприймала раптову тишу, бо там, де тихо, можна думати, можна згадувати, згадувати «про те»... Тривожний вогонь пробігав по її напружених м'язах, і, немов у купіль, немов у прохолодну, заспокійливу плінну воду кидалася вона знов у той вир нескінченного танцю... Вона завжди була досить посередня танцюристка — надто стримана, надто розважна, надто незграбна й обережна в своїх рухах, але цим разом радість, що вирвалася на волю, захмелила її, знищила скутість у її тілі. Їй здавалося, що вона вся тане, розчиняється в невимовнім раюванні. Вона відчувала обійми чийось рук, миттєві дотики, слова, легкі, мов зітхання, лоскїтний сміх, музику, що дзвеніла в крові,— все тіло її було напружене, таке напружене, що його почало пекти убрання, і їй несвідомо захотілося зірвати з себе всі покрови, щоб голою якнайглибше вбирати в себе той захват...

— Ірено, що з тобою?

Вона обернулася, похитуючись і граючи очима, ще вся розпалена від обіймів партнера. І раптом холодний, суворий, здивований погляд її чоловіка вразив Ірену прямісінько в серце. Вона злякалася. Може,

вона занадто дала собі волю? Може, вона виказала себе, танцюючи так нестямно?

— Що... що ти хочеш сказати, Фріце? — пробелькотала вона, розгубившись від його разючого погляду, що все глибше й глибше впинався в неї, аж поки вона відчула його в самому серці. Їй хотілося кричати від того жорстокого, немилосердного погляду.

— Дуже дивно... — промурмотів він нарешті.

В голосі його забриніло здивування. Вона не зважилась запитати, що саме він має на думці. Але по тілі в неї пробігло тремтіння, коли він мовчки відвернувся й вона побачила його плечі, — широкі, дужі й кремезні плечі, а над ними вперту, немов викуту з криці, потилицю. Як у вбивці, майнула в неї думка й відразу ж згасла. Аж тепер, неначе вперше, побачила вона свого власного чоловіка й здригнулася, зрозумівши, який він дужий і небезпечний.

Музика залунала знов. Якийсь пан підійшов до Ірени, машинально сперлася вона на його руку. Але тепер уже все в ній обважніло, і весела мелодія не могла оживити її немов заляклого тіла. Гнітючий тягар перейшов від серця до ніг, кожен крок завдавав їй муки. Вона змушена була попросити свого кавалера, щоб той звільнив її й пробачив. Вертаючись на своє місце, вона мимоволі озирнулася, чи немає де близько її чоловіка, і раптом здригнулася: він стояв поряд, немов чекав її, і знову втупився в неї холодним поглядом. Чого йому треба? Що він уже знає? Вона інстинктивно загнулася щільніше, наче хотіла захистити від нього свої оголені груди. Його мовчання було таке ж затяте, як і його погляд.

— Може, поїдемо додому? — боязко запитала вона.

— Так. — Голос його звучав холодно й непривітно.

Він пішов уперед. І знов вона побачила його шию, загрозливу потилицю перед собою. На неї одягли хутро, а проте її проймав мороз. Вони мовчки їхали,

сидячи поруч. Ірена не зважувалась вимовити й слова. Вона невизразно відчувала нову небезпеку. Отож, її оточено з двох боків, і захисту немає.

Цієї ночі їй прилепився страшний сон. Якась дивна музика гриміла у світлій, високій залі. Ірена ввійшла, і її з усіх боків оточила строката юрба. Раптом до неї протовпився якийсь юнак, вона неначе й знала його, але не могла пригадати, хто ж він. Він узяв її за руку, й вона пішла з ним у танець. Їй було гарно й радісно, хвиля музики взяла її в свої обійми й понесла понад землю. І так, танцюючи, вони переходили через багато зал; десь високо, аж попід стелею, сяяли, мов ті зірки, племінчиками свічок золоті жирандолі, а численні дзеркала на кожній стіні повертали Ірені її власну усмішку й передавали далі в незліченних відбитках. Усе шаленішим ставав танець, усе запальніше лунала музика. Ірена відчувала, що юнак все ближче пригортається до неї, що рука його все міцніше обхоплює її оголене плече. Вона застогнала від солодкого болю і тепер, зустрівшись із ним поглядом, пригадала, хто він. Це був актор, якого вона колись давно, ще малим дівчатком, здалеку обожнювала. Тільки-но зібралася вона вимовити в захваті його ім'я, як він замкнув її уста жагучим поцілунком. І так, уста до уст, з'єднавшись у палких обіймах, лицьули вони по залах, наче на крилах благодатного вітру. Стіни плвли повз них, Ірена вже не бачила над собою стелі, не відчувала часу, її тіло стало невимовно легким, ніби звільнилося від кайданів. Аж раптом хтось доторкнувся до її плеча. Вона спявилася, і з нею разом спинилася й музика, світло загасло, чорні стіни обступили її, і той, що танцював з нею, зник. «Віддай його мені, злодійко!» — гукнула незнайома осоружна жінка, — бо то була вона, — гукнула так, що загули стіни, і вп'ялася своїми крижа-

дими пальцями в її руку. Ірена шарпнулася й почувала свій власний крик, безтямний, пронизливий крик жаху. Зчинилася боротьба, але та жінка була сильніша, вона подужала Ірену, зірвала з неї перлове намисто, а разом з ним і половину вбрання; груди в Ірени оголилися, руки виглянули з-під клаптів тканини. Аж раптом звідкись знову виспали люди, вони збігалися сюди з усіх зал і, галасуючи, глузливо дивилися на неї, майже голу, та на огидну жінку, що несамовито ренетувала: «Вона вкрала його в мене, вкрала! Ця розпусниця, ця шльондра!» Ірена не знала, куди сховатися, куди звернути свої очі, бо люди підступали все ближче й ближче, цікаві, вищирені пикн обмацували гидкими поглядами її тіло, і ось, коли її розгублені, затуманені очі неспокійно блукали, шукаючи порятунку, вона раптом побачила свого чоловіка, що мовчки й нерухомо стояв на порозі, в темній рамі якихось дверей, сховавши за спиною праву руку. Ірена скрикнула й кинулася тікати від нього, помчала численними залами, а неситя юрба метнулася за нею... Ірена відчувала, що сукиня з неї сповзає все нижче й нижче і скоро спаде зовсім. Коли це раптом перед нею широко розчинилися якісь двері, вона кинулася прожогом сходами вниз, сподіваючись урятуватися, але внизу вже знову чекала на неї та паскудна жінка у своїй вовняній спідниці, простягаючи до неї гострі кігті. Ірена метнулася вбік і в нестямі побігла вперед, та друга кинулася за нею, і так вони мчали вдвох у темряві довгими мовчазними вулицями, а ліхтарі, шкірячись, схилялися до них. Ірена весь час чула, як тупотять за нею дерев'яні черевики переслідувачки, але варто їй було звернути за ріг, як та особа вискакувала їй назустріч. Вона чигала за кожним рогом, за кожним будинком — праворуч і ліворуч — чигала вона на Ірену. Та особа була скрізь — по всіх усяодах, — вона множилася

неймовірно швидко, її не можна було випередити, кожного разу вона опинялася спереду й намагалася вхопити Ірену, в якої вже підгиналися коліна. Аж ось, нарешті, її будинок! Ірена кинулася туди, рвонула двері, але на порозі стояв її чоловік з ножем у руці і вступив у неї пронизливий погляд. «Де ти була?» — запитав він похмуро. «Шіде», — почувла вона свій власний голос, а за спиною в неї розлігся верескливий регіт. «Я бачила! Я бачила!» — верещала жінка, що знов опинилася коло неї, і реготала, мов несамовита. І раптом чоловік її замахнувся ножем. «Рятуйте! — закричала Ірена. — Рятуйте!»

Вона розплющила очі, і її переляканий погляд зустрівся з поглядом чоловіка. Що... що таке? Вона в своїй кімнаті, під стелею тьмяно світить лампа, вона вдома, в своєму ліжку, а то все їй тільки снилось. Але чому ж чоловік сидить біля її ліжка й дивиться на неї, як на хвору? Хто засвітив лампу, чому чоловік такий понурий, чому він наче закам'янів? На неї знов напав страх. Вона мимоволі глянула на чоловікову руку: ні, ножа в ній не було. Повільно зникали жахливі нічні привиддя. Мабуть, усе те їй приснилось, бо вона кричала уві сні й розбудила чоловіка. Але чому він дивиться на неї так суворо, так гостро, так неблаганно суворо?

Вона спробувала усміхнутись:

— Що... що сталося? Чому ти дивишся так на мене? Здається, мені приснився страшний сон.

— Так, ти кричала на весь голос. Я почув твій крик з другої кімнати.

«Що ж я кричала, про що проговорилась, — подумала вона, вжахнувшись, — про що він уже довідався?» Вона боялася звести на нього очі. А він дивився на неї дуже серйозно і водночас надзвичайно спокійно.

— Що з тобою, Ірено? Тебе щось мучить. Ти зовсім змінилася за кілька останніх днів... тремтиш, наче

в пропасниці, нервуєшся, стала якась неуважна, кричущи пробі уві сні...

Вона спробувала знову всіхнутись.

— Ні,— правив він свосі,— ти не повинна нічого приховувати від мене. Може, тебе щось мучить, якісь прикросі? Всі в домі вже помітили, як ти змінилась. Ти повинна звіритись мені, Ірено.

Він непомітно присунувся ближче до неї; вона відчула, як його пальці гладять і голублять її оголену руку, а очі його світяться якимось особливим світлом. І раптом її опанувало нестримне бажання припасти до його дужого тіла, притулитися до нього, сказати йому всю правду і не відпускати його доти, доки він не пробачить, зараз же, відразу, адже він щойно бачив, як вона страждає.

Але нічна лампа кидала тьмяне світло на її обличчя, і їй стало соромно. Вона боялася вимовити фатальне слово.

— Не турбуйся, Фріце,— ще раз спробувала вона всіхнутись, тимчасом як по всьому її тілі, аж до кінчиків пальців, пробігало тремтіння.— Я трохи знервована. Це минеться.

Рука, що вже була обняла її, враз відсунулась. Ірена здригнулася з жаху, глянувши тепер на свого чоловіка,— він здавався дуже блідим у цьому штучному світлі, чоло захмарилося від тяжких думок. Він повільно підвівся з місця.

— Не знаю, мені здавалося, що ти цими днями мала мені щось сказати. Щось таке, що стосується тільки нас із тобою, тебе й мене. Ми тепер самі, Ірено.

Вона лежала й не ворушилася, немов загінотизована цим серйозним, загадковим поглядом. Як могло б тепер добре все скінчитися, міркувала Ірена, якби вона сказала тільки одне слово, одне-однісіньке слівце «пробач», і він би не спитав її, за віщо. Але нащо світить лампа, нескромна, зухвала, до всього цікава

лампа? В темряві Ірена ще могла б сказати це слово, вона відчувала це. Але світло відібрало в неї силу.

— Отже, тобі й справді нема чого, зовсім нема чого мені сказати?

Яка величезна спокуса, який лагідний голос! Ніколи він з нею так не розмовляв. Але це світло, ця лампа, це жовте, жадібне світло!

Ірена стріпнулася.

— Що тобі спало на думку? — засміялася вона і сама злякалася свого надто дзвінкого голосу.— Через те, що я педобре сплю, то мушу обов'язково мати якісь таємниці? А може, ще й якісь любовні пригоди на додачу?

Вона здригнулася, відчувши, як фальшиво, як роблено звучать її слова, вона до глибини душі була гідка сама собі і мимоволі відвернула очі.

— Ну, що ж... то спи добре...— уривчасто, навіть гостро сказав він.

Голос у нього став зовсім інший і звучав тепер як погроза або як зло, жорстоке глузування.

Він погасив світло. Ірена побачила, як зникає його біла тінь у дверях — мовчазна, невразна, немов нічна примара. А коли за ним грюкнули двері, їй здалося, немов упало віко, щільно причинивши домовину. Все на світі наче вимерло, тільки в її задубілому тілі її власне серце гучно й бурхливо билося в грудях. І кожен удар завдавав їй нестерпного болю.

Наступного дня, коли вони всі разом обідали,— діти щойно посварилися, і їх ледве поцестило вгамувати,— покоївка принесла листа. Для пані Ірени, внизу чекають на відповідь. Ірена здивовано глянула на незнайомий почерк і квапливо розпечатала конверта. Тільки-но кинула вона оком на перший рядок, як одразу ж пополотніла, схопилася з місця і ще дужче

злякалася, збагнувши, як здивувала всіх її необачна рвучкість.

Лист був короткий. Три рядки: «Прошу негайно сплатити подавцеві цього листа сто крон». Ні підпису, ні числа під тими явно сфальшованими қарлючками, тільки страхітливо зухвалий наказ. Пані Ірена побігла по гроші до своєї кімнати, але вона десь поділа ключа від скриньки й кинулася гарячково висовувати одну по одній усі свої шухлядки, поки, нарешті, його знайшла. Тремтячими руками вклала вона банкноти в конверт і сама віддала їх посланцеві, що чекав під дверима. Вона зробила все те цілком несвідомо, немов під гіпнозом, ні на мить не завагавшись. Тоді — вона була відсутня не більш як дві хвилини — повернулася до їдальні.

Всі мовчали. Вона зніяковіло сіла на своє місце і, тільки-но почала нашвидку вимудровувати якесь пояснення, аж раптом — рука в неї так затремтіла, що вона змушена була відразу ж поставити підняту склянку, — аж раптом вона перелякано помітила, що, не тямлячи себе від хвилювання, покинула того розпечатаного листа коло своєї тарілки. Вона крадькома зім'яла аркушика, але, ховаючи його до кишені, звела очі й зустрілася з пильним поглядом свого чоловіка, таким гострим, суворим і страдницьким, якого вона ніколи ще в нього не бачила. Саме тепер, останніми днями, в його погляді так раптово спалахувало недовір'я, що вона вся всередині починала тремтіти, але чинити тому опір не могла. Такий його погляд ніби скував її тоді під час танцю, і такий самий погляд блиснув над нею, мов кинджал, учора уві сні. І поки вона марно шукала потрібного слова, щоб перебити це напружене мовчання, у голові в неї раптом зринув один давно забутий спогад — чоловік колись розповідав їй, що йому як адвокату одного разу трапився слідчий, у якого був свій власний,

особливий спосіб вести справу: під час допиту він сидів, не підводячи голови від паперів, і, тільки поставивши вирішальне запитання, блискавично підводив очі і, мов гострим кинджалом, прошивав поглядом розгубленого злочинця, а той, засліплений цим яскравим спалахом проникливості, втрачав владу над собою і, відчувши своє безсилля, визнавав свою провину. Чи не спало часом її чоловікові на думку й самому спробувати цього небезпечного мистецтва? Ірена вжахнулася, бо добре знала, який величезний запал психолога, що даєко переважав вимоги юриспруденції, вкладав він у свою професію. Знайти, розслідувати, викрити злочин — усе це захоплювало його так само, як інших азартна гра або еротика, і в такі дні психологічного вистежування він весь палав. Пекучий неспокій, що часто-густо змушував його ціліснічкі ночі нищпорити в давніх, уже забутих справах, був прихований для сторонніх очей за крицевою непроникливістю. Він мало їв і пив, але курив безперервно і майже не розмовляв, наче заощаджував усе своє красномовство для виступу перед судом. Ірена один раз була на судовому процесі, коли він виступав, і нізащо не пішла б туди вдруге, так налякала її запекла пристрасть, мало не лютий запал його промови і щось похмуре, суворе в його обличчі; те саме, здавалося їй, бачила вона й тепер у його прикрому, гострому погляді з-під грізно насуплених брів.

Всі ці давні спогади зринули в її пам'яті тепер, протягом однієї миті, і не давали їй вимовити ті слова, що просилися на уста. Вона мовчала, і від того ще дужче хвилювалася, відчуваючи, яка небезпечна її мовчанка. На щастя, обід незабаром закінчився, діти поскоплювалися й побігли до сусідньої кімнати з голосним, безжурним гамором, а губернантка марно намагалася втихомирити їх. Чоловік гакож підвівся

й важко, не озираючись, пішов до свого кабінету.

Залишившись сама, Ірена відразу ж витягла з кишені того фатального листа і ще раз перебігла його очима: «Прошу негайно сплатити подавцеві цього листа сто крон». Тоді подерла його на клапти і вже хотіла була викинути в кошик для паперів, але схаменулась — адже хтось міг би скласти ті клаптики до купи! — нахилилася до каміна і вкинула їх у вогонь. Коли біле полум'я жадібно пожерло ту загрозу, вона заспокоїлась.

І раптом вона почула кроки чоловіка — він був уже на порозі. Вона схопилася, обличчя її пашіло від жару в каміні й від того, що її заскочено зненацька. Дверцята в каміні були ще зрадливо розчинені, і вона незграбно намагалася заслонити їх собою. Але чоловік повільно підійшов до столу, запалив сіричка, щоб закурити сигару, і, коли той спалах освітив йому обличчя, їй здалося, що в нього тремтять ніздрі, а це була ознака гніву. Потім він спокійно глянув на неї:

— Я хочу тільки звернути твою увагу, що ти зовсім не зобов'язана показувати мені свої листи. Якщо ти хочеш мати від мене тасмниці, то прошу — це твоя справа.

Вона мовчала, не зважаючи звести на нього очі. Він почекав хвилину, а тоді з силою видихнув дим сигари і, важко ступаючи, вийшов з кімнати.

Ірена вирішила жити, ні про що більше не думаючи, забути про все на світі, заповнити себе порожніми, нікчемними справами. Дім став їй осоружний, їй здавалося, що коли вона не втече з нього на вулицю, поміж люди, то збожеволіє зі страху. Вона сподівалася, що тією сотнею крон хоч на кілька днів відкупилася від шаптажистки, тому знов відважилася на прогулянку, тим більше, що треба було дещо

купити, а головпе — не дівувати всіх удома своєю незвичною поведінкою. Ірена мала свій спосіб тікати з дому. Від самого під'їзду вона кидалася, як з трампліпа, заплющивши очі, у людський потік на вулиці. А вже відчувши тверду бруківку під ногами, людське тепло навколо себе, мчала кудись шавманпя з таким гарячковим поспіхом, який тільки дозволений для пристойної дами, якщо вона не хоче повернути до себе загальної уваги; вона бігла наосліп, втупивши очі в землю, боячися стрінуги знову той загрозливий погляд. Якщо за нею стежать, то вже краще про це не знати. І все ж таки ні про що інше вона не могла думати й щоразу жахалася, коли хтось випадково зачіпав її. Нерви в неї тремтіли від кожного звуку, від кожного кроку, який вона чула за спиною, від кожної тіні, що прослизала повз неї; тільки в екіпажі або в чужій господі могла вона дихнути вільно, на повні груди.

Якийсь пан привітався до неї. Глянувши на нього, Ірена впізнала давнього друга їхньої родини, привітного, балакучого дідуся, від якого вона завжди намагалася втекти, бо він мав прикру звичку годинами розповідати про свої дрібні, а може, навіть вигадані хвороби. Але тепер вона пошкодувала, що обмежилася самим лише привітанням; хай би краще він провів її — це була б надійна оборона від раптового замаху тієї шантажистки. Ірена завагалася — іти чи не іти — і хотіла все ж вернутися і озватися до нього, коли це раптом їй причулося, немов ззаду хтось її доганяє, — і вона інстинктивно, не роздумуючи, помчала далі. Але загострене від страху чуття підказало їй, що той хтось за її спиною теж прискорює ходу, наближаючись до неї; і тоді полинула вона вперед, все швидше, швидше, хоч і добре знала, що зрештою однаково від переслідування не втече. Плечі в неї почали здригатися, відчуваючи руку, яка ось зараз, — усе ближче

Й ближче чула Ірена ті кроки,— тієї ж миті доторкнеться до них, і що швидше намагалася Ірена бігти, то все більше важчали її ноги. Вона вже відчувала свого переслідувача зовсім близько.

— Ірено! — тихо, але наполегливо озвався до неї ззаду чийсь голос; вона не відразу впізнала, чий саме, але зрозуміла, що не той, якого вона так боялась, не голос страшної вісниці недолі. Зітхнувши з полегкістю, Ірена обернулася: то був її коханець, який з розгону мало не наскочив на неї, коли вона раптово зупинилась. Обличчя його було бліде й збентежене, а під її нестямним поглядом він і зовсім зник. Нерішуче простяг він руку, щоб привітатися, і знов опустив, бо вона не подала йому своєї. Ірена тільки дивилася на нього одну, дві миті — його вона аж ніяк не сподівалася зустріти. Саме про нього вона зовсім забула за ці дні пекельного страху. Але тепер, коли перед нею опинилося його бліде й розгублене обличчя з виразом якоїсь безпорадності в порожніх очах, у ній раптом закипіла скажена лютя. Губи її так тремтіли, намагаючися щось сказати, а на обличчі відбилася таке хвилювання, що він перелякано пробелькотів:

— Ірено, що з тобою? — І, побачивши її нетерплячий жест, додав уже зовсім покійно, немов визнаючи свою провину: — Що ж я тобі зробив?

Вона пильно дивилася на нього, і в очах у неї горіла неприхована лютя.

— Що ви мені зробили? — засміялася вона глузливо.— Нічого! Анічогісінько! Тільки все гарне! Найкраще!

Він спантелчено дивився на неї і навіть рота роззявив з подиву, від чого обличчя його набрало ще безглуздішого виразу.

— Але ж, Ірено... Ірено!

— Не зчиняйте галасу,— різко урвала вона його мову,— і не влаштовуйте мені тут комедії. Напевне,

ваша любка вже причаїлася десь тут недалеко і чигає на мене, щоб знов напасти...

— Хто? Про кого ви?

Її кортіло вдарити його кулаком в обличчя, на якому застиг безглуздий вираз. Вона вже відчувала, як рука її стискає парасольку. Ніколи ще ніхто не був їй такий гідкий і ненависний.

— Але ж, Ірено... Ірено...— белькотів він, ніяковіючи все більше й більше.— Що ж я тобі зробив?.. Ти раптом зникла, не приходиш... Я чекаю на тебе дні і ночі... Сьогодні я цілий день простояв перед твоїм будинком, чекав, щоб хоч хвилинку побалакати з тобою.

— Ти чекаєш... он як! Ти теж!

Вона відчула, що від злості в неї паморочиться розум. Ох, оце б ударити його в лице, може, тоді їй легшало б! Але вона опанувала себе, тільки ще раз глянула на нього з пекучою ненавистю і мало не піддалася спокусі вилити на нього образливими словами всю лють, що накопичилась у неї в душі, але замість того повернулась і, не озираючись, знов пірнула в людський потік. А він так і прикипів до місця з благально простягнутою рукою, поки вулчча метушня не підхопила і його й не понесла, як несе річка опалий лист, що тремтить і кружляє, намагаючись чипити опір, і зрештою безвольно скоряється течії.

Але пані Ірені не судилося віддатися радісним надіям. Наступного ж таки дня вона дістала по ву запіску, новий удар бато́гом, який підстобнував її страх, що почав був уже спадати. Цим разом у неї вимагали двісті крон, і вона віддала їх покірно, не опираючись. Її жахало це невпинне зростання вимог, яких вона скоро не здатна буде задовольнити, бо хоч вона й належала до заможної родини, проте не могла непомітно витратити на себе такі великі суми. І потім —

хіба це їй допоможе? Вона була переконана, що завтра їй скажуть дати чотириста крон, а незабаром — тисячу, і чим більше вона дасть, тим більше з неї вимагатимуть, а коли її засоби вичерпаються, тоді прийде анонімний лист, і все закінчиться катастрофою. Вона купувала собі тільки час, платила за перепочинок на два-три дні, чи, може, на тиждень відтягала кінець. Але які ж то були жахливі дні, сповнені болісного очікування, — від нього нічим не можна було відкупитися. Вона не мала сили ні читати, ні щось робити — страх, мов лютій демон, переслідував її і не давав спокою. Вона почувала себе хворою. Часом у неї так несамовито починало калатати серце, що доводилось сидати, якась тяжка тривога розливалася болючою втомою по всьому її тілі, але спати вона не могла. І хоч кожен нерв її тремтів від болю, а проте вона мусила всміхатися, прикидатись веселою, і ніхто навіть уявити собі не міг, якого величезного напруження коштувала їй ця удавана безжурність, скільки героїчних зусиль вона витрачала на це щоденне і все ж даремне насильство над собою.

Тільки одна-сдина людина з усіх, хто її оточував, — принаймні так їй здавалось, — здогадувалася про те, що відбувалося в її душі, здогадувалася тільки через те, що стежила за нею. Ірена відчувала, — і ця впевненість вимагала від неї подвійної обачності, — що чоловік невпинно пильнує її, як і вона сама думає тільки про нього. Так вони вдень і вночі слідували одне за одним, і кожен намагався вивідати таємницю другого і якнайглибше заховати свою. Чоловік теж дуже змінився останнім часом. Грізна суворість тих перших інквізиторських днів змінилася в ньому на лагідність і доброзичливу уважність, що мимоволі нагадувала їй ті часи, коли він був ще нареченим. Він поводився з нею, як із хворою, бентежачи її своєю дбайливістю. В неї завмирало серце, коли вона бачила, як він мало

не підказус їй рятівне слово, як намагається зробити для неї призиання принадно легким; вона розуміла його намір, була йому вдячна і раділа, що в нього таке добре серце. Але разом із теплим почуттям прихильності росло в ній і почуття сорому, яке замикало їй уста щільніше, ніж колишнє недовір'я.

Якось цими днями він заговорив до неї зовсім одверто, щільно дивлячись їй у вічі. Вона саме повернулася додому і вже з передпокою почула гучну розмову в помешканні: гострий, рішучий голос її чоловіка, буркотливу балаканину гуверніантки і впереміж із нею — хлипання її плач. Спершу Ірена злякалася. Щоразу, почувши вдома голосну або схвильовану розмову, вона вся здригалася. На все, що виходило поза межі звичасного, вона тепер озивалася страхом, пекучим страхом: першою її думкою було, що лист уже прийшов і таємницю викрито. Щоразу, відчинивши двері, вона перш за все кидала запитливий погляд на обличчя домашніх, намагаючись збагнути, чи не сталося чогось за її відсутності, чи не вибухла вже катастрофа. Цим разом вона швидко заспокоїлася: то була тільки дитяча сварка і маленький імпровізований судовий розгляд. Кілька днів тому тітка подарувала хлопчикові забавку, розмальовану конячку, і це дуже розсердило меншу сестричку, яка дістала не такі цікаві подарунки. Дівчинка намагалася довести, що вона теж має право на ту конячку, та ще й так затято, що брат заборонив їй взагалі торкатися до його забавки; спершу сестричка відповіла на те сердитим плачем, а потім затаїлася в злісному, похмурому, впертому мовчанні. Але наступного ранку конячка раптом безслідно зникла; як не шукали її — все надаремно, аж поки випадково пропажу знайшли в грубці: дерев'яні частини конячки було поламано, пістряву шкіру зідрано, а зсередини все випат-

рано. Підозра впала, звичайно, на дівчинку; хлопчик з плачем кинувся до батька поскаржитись на сестру, і щойно почався допит.

Маленькій судовій процес тривав недовго. Дівчинка спочатку відмовлялася визнати свою провину, щоправда, з боязко похнюпленим поглядом і зрадливим тремтінням у голосі. Гувернантка свідчила проти неї; вона чула, як розгнівана дівчинка погрожувала викинути конячку за вікно, що малі подаремне пробувала тепер заперечити. Потім почався напад розпачу й полилися рясні сльози. Ірена дивилася тільки на свого чоловіка: їй здавалося, що він чинить суд не над дитиною, а вирішує її власну долю, бо завтра, можливо, вона вже сама стоятиме перед ним і так само тремтітиме, і так само в неї зриватиметься голос. Чоловік тримався спершу суворо, поки дівчинка брехала, заперечувала свою провину, але поволі, слово за словом, він подолав її впертість, жодного разу не розгнівавшись. А коли брехня поступилася місцем зятому мовчанню, він почав лагідно вмовляти доньку, доводити мало не внутрішню необхідність такого негарного вчинку і до певної міри подарував їй провину: мовляв, у нападі злості вона зовсім не подумала про те, яку велику прикрість чинить братові. Він так переконливо, так тепло пояснював дитині її вчинок як щось цілком зрозуміле, а все ж таке, що заслуговує на догану, що дівчинка зрештою захлипала, а потім ридла заридала. І зараз же, обльбачучись сльозами, вона в усьому призналася.

Ірена кинулася до заплаканої дочки, щоб пригорнути її до себе, але мала сердито відіпхнула її. Чоловік також дорікнув їй за недоречний жаль до маленької злочинниці, бо хотів покарати дочку за її провину; він визначив зовсім невеличку, але для дитини дошкульну кару: заборонив їй завтра йти на дитяче свято, якого вона радісно чекала вже кілька

тижнів. Ревучи, дівчинка вслухала присуд, а хлопчик почав був голосно радіти з своєї перемоги, але, як виявилось, передчасно: за цю зловтіху його теж було покарано — йому також не дозволено піти на завтрашнє свято. Засмучені діти, яких тільки трохи втішало те, що вони дістали однакову кару, пішли, кінець кінцем, до себе, і Ірена лишлася на самоті з чоловіком.

Нарешті трапилась пагода, відчула вона, під виглядом розмови про дитячий злочин і визнання дочки завести мову й про свою власну провину. Якщо він зараз прихильно прийме її заступництво за дочку, то це означатиме, що їй можна відважитись і завести мову й за себе.

— Скажи, Фріце, — почала вона, — невже ти й справді не пустити дітей на свято? Це буде для них велике горе, особливо для малої. Адже ж вона нічого страшного не вчинила. Навіщо її так суворо карати? Невже тобі її зовсім не шкода?

Він глянув на дружину.

— Ти питаєш, чи мені її не шкода? На це я відповім тобі так: сьогодні вже ні. Насправді їй аж тепер полегшало, після того як її покарано. Нещасною вона була вчора, коли бідолашна конячка лежала поламана в груді: всі в будинку шукали іграшку, а дівчинка всі ці дні тремтіла від страху, що її таки знайдуть, мусять знайти, і таким чином викриють її провину. Страх тяжчий за кару, бо в карі є щось визначене, щось певне — чи велике воно, чи мале, а все ж краще, ніж непевність, ніж нескінченний жах напруженого чекання. Тільки-но винний довідується, як його буде покарано, йому стає легко. Хай тебе це бентежать сльози малої: вони тільки тепер полилися в неї з очей. Раніше вони збиралися всередині. А таїти їх у душі набагато важче.

Ірена глянула на чоловіка. Їй здавалося, що кожним словом він цілнить просто в неї. Але він пачебто зовсім не мав її на увазі.

— Це справді так, можеш мені повірити. Я спостерігав це і в суді, і під час слідства. Обвинувачені найбільше страждають від того, що мусять приховувати правду, боронити брехню від тисячі дрібних затаєних нападів. Страшно дивитись, як звивається й корчиться обвинувачений, коли з нього, мов обценькамп, доводиться видирати маленьке слово «так» — тобто визнання своєї провини. Часом воно вже на язичі, непереборна сила підняла його з потаємних глибин, воно душить злочинця, воно вже ладне перетворитися на слово, і раптом його опановує якась лиха воля, незбагненна мішанина впертості і страху, і він мовчить, душить у собі це слово. І боротьба починається знову. Судді часом страждають від того більше, ніж жертви. А обвинувачені вбачають у суддях своїх ворогів, хоч насправді судді — їхні помічники. А я, як їхній адвокат, як їхній оборонець, мав би остерігати моїх клієнтів від зізнань, мав би підтримувати їх і заохочувати до брехні, але всередині в мені часто все повстало проти цього, я не наважуюсь того робити, бо вони більше мучаться від потреби таїтися й заперечувати свою провину, ніж від зізнання й наступної кари. Я, власне, й досі не збагну, як можна вчинити щось негарне, усвідомлюючи пов'язану з цим небезпеку, а тоді не мати мужності признатись у своєму вчинку? Я вважаю, що той боягузливий страх перед вирішальним словом — гірший за всякий злочин.

— Ти гадасш... що завжди... завжди тільки страх стримує людей? А може... може, то сором заважає людині розповісти все... вкрити себе перед усіма?

Чоловік здивовано глянув на неї. Він не звик чути від неї заперечення. Але її думка вразила його,

— Сором, кажеш? Але ж це... це теж тільки страх... проте іншої, вищої природи... страх не перед карою, а... так, я розумію...

Він підвівся, якимось дивно схвильований, і почав ходити з кутка в кутку. Ця думка, видно, стривожила його, зачепила за живе. Раптом він зупинився.

— Припускаю... сором перед сторонніми... перед юрбою, що виловлює з газет чужу біду, смакує її... Але ж хоч близьким можна признатися...

— А може...— Ірена відвернулася, бо відчула на собі його пильний погляд, і голос у неї почав тремтіти: — Може... найбільший сором ми відчуваємо саме тоді... коли маємо признатися своїм найближчим...

Він знов зупинився, страшенно вражений.

— Отже, ти гадаєш... ти гадаєш...— і враз голос у нього змінився, став теплий і лагідний.— Ти гадаєш, що Гелені... легше було б розповісти комусь іншому про свою провину?.. Може, гувернантці... бо та...

— Я певна в цьому... вона тільки тому так довго заперечувала перед тобою свою провину... Тому, що... тому, що твоя думка, твій присуд для неї найважливіші... Тому, що... тому... що вона любить тебе найдужче...

Він знов зупинився.

— Може... може, ти й маєш рацію... так, напевне маєш рацію. Як дивно... саме про це я ніколи не думав. Але, звичайно, ти маєш рацію... Я не хочу, щоб ти думала, що я не можу пробачити... Цього я не хотів би... Саме цього я не хотів би, Ірено...

Він дивився на неї, і вона відчула, що під його поглядом починає червоніти. Чи він казав так з потайною думкою, чи це випадковість, підступна, небезпечна випадковість? Пад цієї і далі тяжіла та сама болюча непевність.

— Випрок скасовано.— Він відразу ж повеселішав.— Гелена вільна, я зараз сам скажу їй про це. Ну, ти

задоволена з мене? А може, ти маєш іще якесь бажання... Ти... ти бачиш... ти бачиш, я сьогодні великодушний... може, з радощів, що вчасно схаменувся, збагнув свою помилку. Це завжди дає полегкість, Ірено, завжди...

Вона, здавалося їй, зрозуміла, що він хоче цим сказати. Мимоволі вона підійшла до нього ближче, відчуваючи, що потрібне слово ось-ось зірветься з її уст, і він також наблизився до неї, немов хотів якнайшвидше зняти з неї те, що так її гнітило. Аж раптом вона зустріла його погляд, в якому горіла жадова вирвати в неї признання, і вся її мужність де їй поділася. Ірена втомлено опустила простягнену руку й відвернулася. Все надаремно, почувала вона, ніколи не вистачить у неї сили вимовити те єдине рятівне слово, що горіло в її душі й не давало спокою. Мов недалекий грім, пролунало попередження, проте Ірена знала, що від грози їй однаково не пощастить урятуватись. Десь глибоко в душі вона вже прагнула того, чого досі так боялась,— щоб мерції сяйнула визвольна блискавиця, щоб викрилось усе і з'ясувалось.

Її бажання, видно, судилося здійснитись швидше, ніж вона сподівалась. Два тижні вже тривала боротьба, і Ірена знесилена до краю. Чотири дні та особа не озивалась, але страх так в'ївся Ірені в душу і в тіло, що від кожного дзвінка в передпокої вона схоплювалася, щоб випередити слуг і самій перехопити нові вимоги шантажистки. Адже ж, задовольнивши їх, Ірена купувала собі цілий вечір спокою, кілька мирних годин з дитям, купувала собі прогулянку.

І цього разу, тільки-но пролунав дзвінок, Ірена кинулася з кімнати до передпокою і сама відчинила двері; в першу хвилину вона здивувалася, побачивши перед собою незнайому даму, але відразу ж перелякано відсахнулася, впізнавши в новому вбранні й

під елегантним капелюшкою осоружне обличчя шантажистки.

— Ах, це ви, пані Вагнер. Мені пощастило. Маю до вас пильну справу.— І, не чекаючи на відповідь переляканої господині, яка тремтячою рукою схопилася за клямку, шантажистка увійшла до помешкання й поклала свою парасольку, яскраву червону парасольку, мабуть, перицу здобич її грабіжницьких наскоків. Рухалась вона надзвичайно впевнено, немов у своїй власній господі. Обвівши вишукане оздоблення кімнати схвальним, задоволеним поглядом, вона пройшла без запрошення далі, до відхилених дверей у вітальню.— Сюди, правда ж? — запитала вона з прихованим глумом; і коли вкрай перелякана Ірена, що заніміла з жаху, наважилась була її спинити, заспокійливо додала: — Ми можемо хутко владнати справу, якщо вам неприємно.

Пані Ірена покірно пішла за нею. Усвідомлення того, що шантажистка вдерлася до її власного помешкання, це нечуване зухвальство, яке перевершило всі її найстрашніші сподівання,— зовсім приголомшило її. Їй здавалося, що це лихий сон.

— Гарно ви влаштувалися, дуже гарно! — зауважила з неприхованим задоволенням шантажистка, сідаючи в крісло.— А м'якенько як! І скільки картин! Отут тільки й починаєш розуміти, які ми убогі... Добре вам живеться, пані Вагнер, ой як добре!

І тоді, побачивши, як зручно влаштувалася злочинниця в її помешканні, змордована пані Ірена не витримала й спалахнула гнівом.

— Чого вам треба від мене? Ви шантажистка! Як ви сміли вдертися до мого дому! Але не думайте, що я дозволю вам знущатися з мене без кінця-краю. Я вам...

— Чого ви розлементувалися! — перебила непрохана гостя із зневажливою фамільярністю.— Адже двері

відчинено, і слуги можуть вас почути. Мені-то бай-
дуже! Я ж нічого не приховую. Боже ти мій! І, зреш-
тою, хіба мені не однаково, чи сидіти в тюрмі, чи
отак злидарювати на волі. Але вам, пані Вагнер, не
завадить бути обачнішою. Перш за все я зачину про
всюк випадок дверей. Ану ж вам заманеться погаряч-
кувати. Але знайте наперед, лайкою ви мене не зля-
касте.

На короткий час гнів додав був сили пані Ірені,
але тепер вона знову відчула себе безпорадною перед
незворушним пахібством свого ворога. Немов дитина,
що чекає, яке завдання їй продиктують, стояла вона
злякано і майже покірпо.

— Отож, пані Вагнер, нічого нам довго воловоди-
тись. Живеться мені не з медом, ви знаєте, я вам
уже казала. Мені треба грошей, щоб заплатити за
помешкання. Я вже хтозна-відколи не платила. Та й
купити дещо треба. Хочеться нарешті трохи дихнути
вільніше. Саме тому я до вас і прийшла по допомогу.
Дайте мені... ну, приміром, чотприста крон.

— Я не можу,— пробелькотіла пані Ірена, злякав-
шись великої суми, якої вона справді не мала го-
тівкою.— Я не маю таких грошей. Триста крон я
вже дала вам цього місяця. Де ж я візьму так
багато?

— Ну, вже як-небудь натрусите. Подумайте гар-
ненько. Така заможна пані, як ви, може роздобути
грошеняток, скільки їй заманеться. Аби лишень схотіла!
Отож подумайте гарненько, пані Вагнер,— якось на-
трусите.

— Але ж я справді не маю таких грошей. Я за-
любки дала б вам, але не маю. Трохи я б могла
вам дати... може, сто крон, не більше...

— А мені треба чотири сотні, я ж вам уже ска-
зала,— відрізала відвідувачка, ніби ображена такою
пропозицією.

— Але ж я їх не маю! — скрикнула в розпачі Ірена. «А що як зараз прийде чоловік,— подумала вона,— він може прийти щохвилини». — Присягаюся вам, що стільки я не маю...

— Ну, то роздобудьте де-небудь, адже ж вам кожне позичить.

— Не можу.

Шантажистка оглянула Ірену від голови до п'ят, наче хотіла скласти їй ціну.

— Ну... ось, приміром, оця каблучка... Якщо її заставити, то відразу й будуть грошкня. Я, правда, не дуже розуміюся на коштовних прикрасах... бо зроду їх не мала.. але чотириста крон, гадаю, можна буде за неї злупити...

— Каблучка? — скрикнула пані Ірена.

То була каблучка, яку їй подарував майбутній її чоловік на заручинах, єдина каблучка, якої вона ніколи не скидала. Каблучка була дуже дорога, з гарним коштовним каменем.

— Ну, -а чом би її ні? Я надішлю вам ломбардну квитанцію, і ви зможете викупити свою каблучку, коли схочете. Я ж не зовсім її забіраю. На дідька бідній жінці здалася така дорога каблучка?

— Чого ви-переслідуйте мене? Чого мордуйте? Я не можу... не можу! Зрозумійте нарешті... Ви ж бачите, я зробила все, що могла. Зрозумійте ж це! Зжальтесь наді мною!

— Мене теж ніхто не жалів. Я мало з голоду не пропала. То чому ж це я маю жаліти таку багату пані?

Ірена хотіла відповісти їй гостро, але раптом почувала,— у неї кров захолола в жилах,— як грюкнули внизу двері. Мабуть, то чоловік повернувся додому з контора. Не тямлячи себе, вона зірвала каблучку з пальця і простягла шантажистці, яка швиденько її сховала.

— Не бійтесь! Я вже йду,— вдоволено кинула відвідувачка, побачивши, який невимовний страх відбився на обличчі в Ірени і як напружено прислухасться вона до чоловікових кроків, що їх виразно було вже чути з передпокою. Шаптажистка відчинила двері, привіталася до Іренниного чоловіка, що саме зайшов до вітальні й неуважно глянув на неї, і виїшла.

— Ця дама приходила довідатися про дещо,— зібравши останні сили, пояснила Ірена, тільки-но за тією особою зачинилися двері.

Найстрашніша мить минула. Чоловік нічого не відповів і спокійно пройшов до їдальні, де вже було наготовлено стіл до обіду.

Ірені здавалося, що в неї горить те місце на пальці, яке звичайно холодила золота каблучка, і що кожен обов'язково зверне увагу на це оголене місце, як на ганебне тавро. Обідаючи, вона весь час ховала руку, а проте якесь надзвичайно загострене чуття підказувало їй, що чоловік не зводить очей з її руки, слідкує за кожним її рухом. З усієї сили намагалася вона відвернути його увагу і безпастаними запитаннями підтримати розмову. Вона зверталася до нього, зверталася до дітей, до гувернантки, силкуючись підживити хоч чим-небудь пригаслу розмову, але щоразу їй перехоплювало дух і щоразу розмова завмирала. Ірена хотіла здаватися веселою і розвеселити всіх, дражнила дітей і нацьковувала їх одне на одне, але вони не сварились і не сміялися: у її веселощах, вона їй сама це відчувала, було щось фальшиве, що сковувало всіх. Що більше вона напружувалась, то менше їй щастило досягти свого. Кінець кінцем вона втомилася й замовкла.

Всі за столом теж мовчали; вона чула тільки тихеньке побрязкування тарілок та внутрішній голос страху, що все наростав.

Раптом чоловік запитав її:

— Де це поділася твоя каблучка?

Вона здригнулася. Внутрішній голос виразно сказав їй одне тільки слово: кінець. Але щось у ній ще боронилося. Інстинкт підказував їй: треба зібратися на силі тільки для однієї ще фрази, для одного слова. Вигадати ще одну брехню, останню брехню.

— Я... я віддала її почистити.

І, підбадьорена власною вигадкою, вона рішуче додала:

— Післязавтра я її заберу.

Післязавтра. Тепер вона зв'язала себе. Тепер вона сама собі визначила термін, і крізь плетиво страху раптом прорвалося нове почуття, почуття втіхи, що кінець такої близький. Всередині зростало щось нове, нова сила, сила жити і сила померти.

Наступного ранку вона спалила своє листування, впорядкувала різні дрібні справи, але намагалась не дивитися на дітей і взагалі на все те, що було дороге її серцю. Вона боялася, щоб життя не звабило її знову до себе своїми радощами й спокусами, щоб марні вагання не зробили їй ще важчим і так важке рішення. Тоді вона ще раз вийшла на вулицю, щоб востаннє випробувати долю: тепер вона була готова і навіть прагнула зустріти шаптажистку. Вона знову йшла, не зупиняючись, від вулиці до вулиці, але без колишньої гарячкової настороженості. Вона внутрішньо дуже стомилась і цілих дві години ходила по місті, немов з повинності, але ніде не зустріла ненависної особи. Проте розчарування не засмутило її. Вона так знесиліла, що вже майже не бажала зустрічі. Вона вдивлялася в обличчя перехожих, і всі вони здавались їй чужими, якимсь непотрібними й неживими. Все це було від неї вже далеко, все було втрачене для неї назавжди.

Вона порахувала, скільки годни лишилось до вечора, й злякалася, що їх було ще так багато; як дивно, що для прощання треба так мало часу. І що воно все варте, коли знаєш, що з собою нічого не забереш! Її опанувала якась сонливість. Машинально вийшла вона знов на вулицю і пішла навмання, ні про що не думаючи і не роздивляючись довкола. На якомусь перехресті візник ледве встиг зупинити коней — ще мить, і дишель напевне звалив би її з ніг. Візник брутально вилаявся, а вона навіть не обернулася: це міг бути порятунок або відстрочка. Випадок звільнив би її від потреби зважитись. Стомлено попленталась вона далі, присмно було йти, нічого не думаючи, невизначено відчуваючи в собі тільки одне — кінець... кінець, що, мов легкий туман, поволі спадав і вкривав усе навколо.

Глянувши випадково вгору, щоб прочитати назву вулиці, Ірена здригнулася: блукаючи без мети вулицями, вона дійшла майже до того будинку, де мешкав її колишній коханець. А може, так судилось? Ану ж він чимось зможе їй допомогти? Адже ж він напевно знає адресу тієї жінки. Ірена аж затремтіла з радості. І як вона не подумала про це? Адже найпростіше звернутись до нього. Він повинен зараз же піти разом з нею до тієї особи і покінчити з цим раз і назавжди. Хай примусить її припинити шантажування; може, навіть пощастить за якусь суму грошей випроводити її з міста. Ірені стало раптом шкода, що вона так негарно повелася з тим бідолахою, коли зустрілася з ним нещодавно в місті; але байдуже — він їй допоможе, вона була певна. Як дивно, цей шлях до порятунку з'явився тільки тепер, в останню хвилину.

Вона швиденько вибігла сходами нагору й подзвонила. Ніхто не відчинив. Вона прислухалась: їй почулася за дверима обережна хода. Вона подзвонила ще

раз. Знову мовчанка. І знов якийсь невизначений шарудіння за дверима. Тоді їй урвався тернець і вона почала дзвонити без перерви — адже йшлося про її життя.

Нарешті щось заворушилося за дверима, замок клацнув, і двері трохи прочинилися.

— Це я,— шепнула вона квапливо.

Немов чогось злякавшись, він відчинив нарешті двері.

— Це ти... це ви... ласкава пані,— пробелькотів він розгублено.— Я не сподівався... даруйте... ніяк не сподівався... вітати вас у себе... Пробачте, я в такому вигляді.— Він був без піджака, без комірця, в розстебненій сорочці.

— Мені конче треба поговорити з вами... Ви повинні мені допомогти,— мовила вона знервовано, бо він усе ще тримав її в передпокої, як жебрачку.— Впустіть мене, я заберу у вас одну хвилину,— додала вона роздратовано.

— Прошу,— збентежено промимрив він, озграючись.— Тільки п зараз... зараз же можемо...

— Ви мусите мене вислухати. Адже все сталося з вашої вини. Ви зобов'язані мені допомогти... Ви мусите добути мені мою каблучку. Ви мусите! Або хоч скажіть мені принаймні адресу... Та шахрайка весь час переслідує мене, а тепер десь зникла... Ви мусите, чусте? Ви мусите!..

Він розгублено втупив у неї очі. Аж тепер вона збагнула, що її уривчасті, неадекватні вигуки нічого йому не пояснюють.

— Он як... Ви не знаєте... То слухайте: ваша коханка, ваша колишня приятелька вистежила, як я виходила від вас, і відтоді переслідує мене, шаптажус... скоро замучить мене до смерті... Тепер вона забрала в мене каблучку, а та каблучка мені потрібна. Я мушу отримати її назад, неодмінно... Я так і сказала, і не

пізніше, як сьогодні ввечері... То ви допоможете мені приборкати ту особу?

— Але ж... але ж я...

— Допоможете чи ні?

— Але ж я зовсім не знаю, кого саме ви маєте на увазі. Я ніколи не мав ніяких стосунків із шантажистками.— Він говорив майже брутально.

— Он як... не знаєте... І вона все висмоктала з пальця. А проте вона добре знає ваше ім'я і мою адресу. А може, й те, що вона шантажує мене, теж неправда? Може, все це мені тільки приснилося?

Ірена пронизливо зареготала. Йому стало моторошно. На мить у нього майнула думка, що вона збожеволіла, так гарячково блищали в неї очі. Її поведінка була якась дивна, говорила вона казна-що. Він злякано озирнувся навколо.

— Прошу вас, заспокойтеся... ласкава пані... Запевняю вас, ви помилятесь. Цього не може бути, це, мабуть... Ні, я сам нічого не розумію. Я не зустрічаюся з такими жінками... Запевняю вас, що це якась помилка...

— Отже, ви не хочете мені допомогти?

— Ні, чого ж... якщо тільки зможу.

— То ходімо. Ми підемо до неї разом...

— До кого... до кого ж?

Він знов перелякано подумав, що вона з'їхала з глузду,— так рвучко схопила вона його за руку.

— До неї... Ви підете зі мною чи ні?

— Так, звичайно... звичайно.— Її гарячкова настирливість все більше підтверджувала його підозру, що вона збожеволіла.— Звичайно... звичайно...

— Ну, то ходім... Це для мене питання життя або смерті!

Він насилу стримав усмішку. А тоді раптом озвався до неї цілком офіційно:

— Даруйте, ласкава пані... але саме тепер я не можу... в мене урок музики... Я не можу його перервати...

— Так... так...—зневажливо засміялася вона йому в обличчя.— Ви в такому вигляді дасте уроки музики... без піджака... Брехун ви, ось хто.— Раптом у неї слянула якась нова думка, й вона кинулась до другої кімнати. Він спробував утримати її, але надаремно.— Виходить, та шантажистка тут, у вас! Ви, бува, не в одну дудочку з нею граєте? А може, ви й ділитеся тим, що тягнете з мене. Але тепер я її покажу! Тепер мені вже нічого не страшно! — Вона кричала на весь голос. Він тримав її, але вона відчайдушно боролася з ним, нарешті вирвалася і розчинила двері до спальні.

Хтось, мабуть, підслухував під дверима, бо тепер метнувся у гліб кімнати. Ірена розгублено дивилася на незнайому, майже роздягнену даму, що поспішила відвернути обличчя. Піаніст, вважаючи Ірену за божевільну, кинувся за нею, щоб утримати її і запобігти лихові, але вона відразу ж виїшла зі спальні.

— Пробачте,— промурмотіла вона. У голові в неї все переплуталось, вона нічого вже не розуміла, їй було тільки гидко, без краю гидко, її огорнула страшна втома: — Пробачте,— сказала вона ще раз, помітивши, що він стурбовано стежить за нею.— Завтра... Завтра ви все зрозумієте... Тобто я... я й сама вже нічого не розумію.

Вона зверталася до нього, як до чужого. Ніщо не пагадувало їй, що вона колись належала цьому чоловікові, та вона й сама собі стала, немов якась чужа. Все тепер ще більше заплуталося, вона знала тільки одне: десь тут ховається брехня. Але вона падто втомилася, щоб думати, надто втомилася, щоб ту брехню шукати. З заплющеними очима вона йшла сходами вниз, як засуджений іде на ешафот.

На вулиці було вже зовсім темно, коли вона вийшла з будинку. А може, майнула в неї думка, та катюга чигає на неї десь тут, по той бік вулиці, може, зараз, в останню хвилину, ще з'явиться порятунок? Їй захотілося молитовно скласти руки й заволати до забутого бога. Ох, аби вимолити собі хоч кілька місяців, кілька місяців до літа, а тоді спокійно пожити там, де немає ніяких шантажисток, серед полів та лук, пожити так ще тільки одне літо!

Жадібно вдивлялася вона в пітьму вулиці. Раптом їй здалося, що біля будинку напроти стоїть якась постать, але коли вона підійшла трохи ближче, постать зникла в під'їзді. Ірені наче привиділося, що та постать скидається на її чоловіка. Це вже вдруге сьогодні їй ввижався на вулиці він і його погляд. Вона спинилась, очікуючи. Але постать зникла в темряві. Ірена пішла далі, тривожно відчуюючи чийсь погляд у себе за спиною, що ніби обпалював її. Вона ще раз обернулась, але нікого не побачила.

Аптека була недалеко. Ледь тремтячи, увійшла вона туди. Провізор узяв у неї рецепт і почав готувати те, що в ньому було зазначено. Вона перебігла очима по стінах і за коротку мить побачила все — блискучі терези, малесенькі гирки, етикетки і вгорі в шафах — ряди пляшечок з якоюсь рідиною, а на них незнайомі латинські назви, які вона почала несвідомо читати. Вона почула цокання годинника, впізнала особливий дух аптеки — масний, солодкавий запах ліків — і раптом згадала, що в дитинстві завжди просила матір, щоб та посилала тільки її до аптеки, бо дуже любила цей запах, любила дивитися на тасмничі блискучі тиглі. Аж тепер їй спало на думку, що вона забула попроситися з матір'ю, і її взяв пекучий жаль. Як вона, бідолашна, злякається, думала Ірена, охоплена жахом, але провізор уже відлічував світлі краплі у блакитну пляшечку. Не відводячи очей, дивилася

вона, як смерть переливається з пузатої посудини до маленької пляшечки, щоб потім уже з неї потекти по її жилах, і по спині в неї пішов мороз. Безтямно, немов під гіпнозом, двинулася вона на антескареві пальці, що саме заткнули повну пляшечку і тепер обклеювали шийку папером. Всі почуття Ірени завмерли, паралізовані страшною думкою.

— Дві крони, будьте ласкаві,— мовив провізор.

Ірена опам'яталася й розгублено озирнулася навколо. Тоді машинально дістала з гаманця гроші. Ще не отямившись з задуми, вона дивилася на монети невидючими очима й довго не могла відрахувати належної суми.

Тієї миті вона відчула, що хтось різко відвів її руку, й почула, як на скляній тарілочці забряжчали гроші. Чиясь рука простяглася поруч із нею й перехопила пляшечку.

Вона мимоволі обернулася. І враз заціпеніла. То був її чоловік, що стояв біля неї. Губи в нього були міцно стулені, обличчя зблідло, мов у мерця, а чоло блищало від поту.

Ірена відчула, що зараз знепритомніє, і вхопилася за стіл. Вона відразу ж збагнула, що то справді він щойно чигав на неї коло чужого під'їзду; якесь чуття вже тоді підказувало їй, що то він, а тепер у її запамороченій голові та згадка раптом виринула знов.

— Ходімо,— сказав він глухим, здушеним голосом.

Вона безтямно подивилася на нього і десь у найглибших сховках своєї свідомості здивувалася, що скоряється його волі. А проте несвідомо пішла за ним.

Вони йшли вулицею пліч-о-пліч, не дивлячись одне на одного. Він і далі тримав у руці пляшечку. Один раз він зупинився і витер собі вогке чоло. Мимоволі й вона сповільнила ходу, але не зважилась глянути на нього. Ніхто з них не озивався жодним словом, вуличний гамір заповнював їхню мовчанку.

На сходах він пропустив її вперед. І відразу ж, тільки-но відчувши, що його немає поряд, вона похитнулася й спинилася, ухопившись за бильця. Тоді він узяв її під руку. Коли він доторкнувся до неї, вона здригнулася й квапливо вибігла останніми сходами нагору.

Вона увійшла до своєї кімнати. Він пішов за нею. Стіни тьмяно виблискували в темряві, невиразні обриси меблів ледве можна було розпізнати. Обос ще й досі не вимовили жодного слова. Він зірвав з пляшечки обгортку, витяг корок, вилив рідину, а пляшечку жбурнув у куток. Ірена здригнулася, почувши брязкіт розбитого скла.

Вони мовчали... все ще мовчали. Ірена, не озпрацюючись на нього, відчувала, що він намагається опанувати себе. Нарешті він рушив до неї... ближче... ближче... уже він зовсім близько. Вона відчувала його тяжкий віддих і бачила своїм застиглим, немов затьмареним зором, як блищать у темряві його очі. Ось зараз він вибухне лютим гнівом, його рука, мов залізом, стисне її руку. Серце в Ірени замерло, тільки нерви тремтіли, як туго натягнені струни, все в ній чекало на кару, і вона майже бажала, щоб чоловік спалахнув. Але і далі він мовчав, а коли нарешті озвався, вона з невимовним подивом відчула, що він не з гнівом, а з ласкою наближається до неї.

— Ірено,— промовив він надзвичайно лагідно,— чи довго ми ще мучитимем одне одного?

І враз у неї, як протягле, безтямне, звіряче виття, прорвалося конвульсивне ридання, яке вона так довго стримувала й душила в собі. Наче якась лиха рука вхопила її зсередини й почала люто трусити; Ірена захиталася, мов п'яна, і була б упала, якби чоловік її не підтримав.

— Ірено,— намагався він заспокоїти її.— Ірено, Ірено...— все тихіше, все лагідніше проказував він її

ім'я, немов сподіваючись, що ніжне звучання цього слова зможе заспокоїти вкрай розшарпані нерви.

Та тільки ридання відповідали йому, тільки шалені спалахи відчаю, що стрясали все її тіло. Він підхопив і поніс її тремтяче тіло й поклав на канапу. Але ридання не припинялось. Немов від електричного струму, сіпалися в неї руки й ноги, змучене тіло, мабуть, обсипало то жаром, то морозом. Напружені до краю нерви не витримали, і той біль, що нагромаджувався протягом останніх тижнів, невпинно бурхав у знеможеному тілі.

Надзвичайно схвилюваний, він пригортав її до себе, намагаючись погамувати тремтіння, що раз у раз пробігало в неї по тілі, стискав її холодні руки, цілував — спершу заспокійливо, а тоді все палкіше й палкіше, з острахом і жагою,— її сукню, її шпю... Та по її зіщуленому тілі й далі пробігало тремтіння, а до горла підступало ридання, що нарешті вирвалося на волю. Він доторкнувся до її обличчя, воно було холодне й вогке від сліз, а жилки на скронях аж тіпалися. Невимовний страх опанував його. Він упав навколiшки, щоб бути ближче до її обличчя.

— Ірено,— почав він, намагаючись її заспокоїти.— Чого ж ти плачеш?.. Адже ж тепер... тепер усе минуло... Чого ж ти катуєшся ще й досі?.. Ти вже не маєш чого боятися... Вона ніколи більше не прийде, ніколи...

Іренине тіло знову стелюлося, але він міцно тримав її обома руками, цілував і безладними словами благав у неї прощення:

— Так... більше ніколи не прийде... Присягаюся тобі... Я не сподівався, що ти так налякаєшся... Я хотів тільки вернути тебе... до твого обов'язку... щоб ти пішла від нього... пішла назавжди... й вернулася до нас... Я ж не мав іншого вибору, коли випадково довідався про це... Не міг же я сам тобі сказати... Я думав... я сподівався, що ти повернешся... через

те й підіслав її до тебе, ту бідолашну жінку, щоб вона тебе підігнала... То нещасна жінка, актриса, яку звільнено з театру... Вона відмовлялася, але я переконав її... Тепер я бачу — це була помилка... Але ж я хотів тебе вернути... Я ж тобі... завжди показував, що я готовий... що я нічого більш не хочу, тільки пробачити. Але ти не розуміла мене... Та аж до такого... до такого страхіття я не хотів тебе довести... Мені самому ще тяжче було все те бачити... Я стежив за кожним твоїм кроком... тільки заради дітей, зрозумій же, заради дітей я повинен був тебе прислухувати... Але тепер усе це минулося... Тепер знову все буде гаразд...

Вона чула голос, що бринів тут ось, коло неї, але слова долітали звідкись здалеку, і вона їх не розуміла. Все приглушували бурхливі хвилі, що вирували в ній, свідомість в ній потьмарилася, думки плуталися... Вона відчувала лагідні дотики, поцілунки і свої власні, вже прохололі, сльози, але всередині в неї дзвеніла і бурхала кров, нестерпно гуло у вухах, немов десь дзвонили у всі дзвони. А потім усе зникло, наче в густому тумані. Опритомнівши, вона відчула, що її роздягають, побачила, наче крізь густу імлу, лагідне й стурбоване чоловікове обличчя. І зразу ж поринула в темний вир жаданого, глибокого, благодатного сну.

Коли наступного ранку вона розплющила очі, в кімнаті було вже зовсім ясно. Вона відчула, що в ній самій також усе проясніло, — темні хмари і буря, що пронеслися над нею, наче очистили і відсвіжили її кров. Вона намагалася пригадати, що ж сталося, але все ще здавалося їй сном. Вона відчувала в собі таку неймовірну легкість і свободу, яка охоплює, коли уві сні ширяєш високо в повітрі, і, щоб упевнитись, що це невизрадне відчуття — не сон, а щира дійсність, вона доторкнулася однією рукою до другої.

Раптом вона здригнулася: на пальці в неї сяяла каблучка. І зразу ж вона прокинулася цілком. Ті недоладні слова, які вона чула, майже знепритомнівши, і колишні невразні здогади тепер зненацька злилися до купи — і все стало ясно. Аж тепер вона все зрозуміла — і запитання чоловіка, і здивування коханця; вічко за вічком розгорнулися перед нею страшні тенета, якими вона була обплутана. Її опанували гнів і сором, нерви знов хворобливо затріпотіли, і вона мало не пожалкувала, що прокинулася від цього сну, щасливого сну без марення й без страху.

Аж раптом у сусідній кімнаті пролунав сміх. Діти повставали й зчинили метушню, цвірінькаючи, мов пташки, пазустріч новій днині. Ірена чітко розрізняла голос свого сина і вперше здивовано помітила, який він подібний до голосу батька. Тихенько злетіла усмішка на її уста і там і залишилася. Ірена лежала з заплющеними очима, щоб якнайглибше натішитися тим, що було її життям, а відтепер — і її щастям. Всередині ще трішки щось боліло, але то був цілющий біль — так печуть і горять рани, перше ніж загояться назавжди.

АМОК

У березні 1912 року в Неаполі, коли в порту розвантажували великий океанський пароплав, стався нещасливий випадок. Був він дуже дивний; газети дали про нього докладні повідомлення, але з фантастичними домислами. Хоч я й сам їхав на «Океанії», але мені, як і решті пасажирів, не довелося бути свідком тієї незвичайної події, бо сталася вона вночі, коли набирали вугілля й вивантажували товари, ми всі втекли від гуркоту на берег і там проводили час по кав'ярнях і театрах. А проте я вважаю, що деякі здогади, яких я тоді прилюдно не висловив, містять у собі пояснення тієї жахливої сцени, а що відтоді минуло багато часу, то я маю право скористатися з довір'я, виявленого мені під час однієї розмови, яка відбулася саме перед тією чудною пригодою.

Коли я в калькутському пароплавному агентстві хотів замовити собі місце на «Океанії», щоб повернутися до Європи, клерк тільки співчутливо здвигнув плечима. Він не знав, чи можна ще забезпечити мені каюту, бо тепер, саме перед дощовою порою, всі місця бувають звичайно розпродані ще в Австралії, і йому треба спершу дочекатися телеграми з Сінгапура. Та, на щастя, другого дня він повідомив мене, що може ще дати мені каюту, хоч, правда, не дуже комфортабельну — під палубою, в середній частині корабля. Мені вже кортіло додому, тож я, не довго думаючи, попрохав залишити місце за мною.

Клерк сказав мені правду. Корабель був переповнений, а каюта погана — маленький, тісний чотири-

кутний закамарок поблизу машинного відділення, освітлений тільки тьмяним оком ілюмінатора. Застояне, задуже повітря смерділо мастилом і цвілью, пі на мить не можна було зупинити електричний вентилятор, що, наче скажений крицевий кажан, крутився і дзижчав над головою. Знизу крєктала й стогнала машина, мов той вугляр, що без кінця несе нагору мішок вугілля тими самими сходами, а над головою безперестанку човгали пасажири, що гуляли на палубі. Тож я, тільки-но засунувши свою валізу в ту затхлу трубу між сірими шпангоутами, втік назад на палубу і, підіймаючись трапом, неначе амброю, впивався лагідним солодким вітром, що линув понад хвилями із суходолу.

Але й на палубі було тісно й незатишно: там аж в очах рябіло від людей, вкрай знервованих вимушеним дозвіллям, вони походжали з кінця в кінець і без угаву розмовляли. Торохтіння жінок, безперервна мандрівка вузьким переходом палуби неспокійного, балакучого рою пасажирів, що котився повз крісла, раз у раз зустрічаючись,— усе це якось боляче вражало мене. Я саме побачив цілком новий для мене світ і захлинувся потоком величних картин, схоплених у шаленій гонитві за враженнями. Тепер я хотів їх обміркувати, розподілити, впорядкувати, відтворити в уяві те, що сприйняло око, але тут, на цій схожій на бульвар палубі, не було ні хвилинки спокою. Рядки в книжці розбігалися — так мигтіли на них тіні балакливих перехожих. Неможливо було залишитися на самоті з собою на цій залитій сонцем і повній руху корабельній вулиці.

Три довгі дні я тримався — покійно дививсь на людей, на море, але море завжди було однакове, синє й порожнє, і тільки на заході сонця враз займалося всіма барвами веселки. А людей за три доби я вже знав усіх напам'ять. Кожне обличчя було мені аж

до огиди знайоме; різкий жіночий сміх уже не дратував мене, а галаслива сварка двох голландських офіцерів, моїх сусідів, не сердила. Залишалося тільки тікати; але в каюті було гаряче й парко, а від салону мене відлякувала кепська гра на роялі англійських міс, що невпинно тарабанили заяложені вальси. Нарешті я рішуче поміняв свій розпорядок денний і зараз же після обіду шірнув у каюту, приглушивши себе перед тим кількома кухлями пива, щоб переспати вечерю й вечірні танці.

Коли я прокинувся, в моїй вузькій домовні було вже темно й тихо. Вентилятора я вимкнув, і повітря натискало на скроні вогкими й масними дотиками. Чуття мої були притуплені; минуло декілька хвилин, поки я зміркував, де я і котра може бути година. Було, мабуть, уже після півночі, бо я не чув ані музики, ані неугавного шарудіння ніг. Тільки машина, тремтливе серце левіафана, певтомно штовхала рипуче тіло корабля в неозору далину.

Я навпомацки впілз на палубу. Там було порожньо. А коли я звів погляд над похмуру вежу димаря й над примарні, мерехтливі рангоути, мені раптом упало в очі якесь чарівне світло. То сяяло небо. Воно було темніше, ніж зорі, що роїлися на цьому білями жаринками, та все-таки сяяло; здавалося, пеначе якийсь оксамитовий серпанок огорнув велетенське світило, а променисті зорі — лише дірочки й щілинки, крізь які просмикувався той невимовний блиск. Ніколи не бачив я такого неба, як тієї ночі, такого осяйного, холодного, мов криця, і водночас такого іскристого, аж пінявого від світла, що ніби сипало загуслими краплями з місяця та зірок і витікало розжевілою масою з якогось таємничого цутра. Білим лаком мерехтіли в місячному сяйві контури пароплава, чітко вимальовуючись на тлі темного оксамитового моря; линви, реї, кожна річ, усі обриси розпливалися в тій

повені блиску. Наче в порожнечі, висіли ліхтарі на щоглах, а над ними кругле око на марсі — земні жовті зорі серед променистих небесних.

Над самою головою стояло тасмичче сузір'я Південного Хреста, пришилене миготливими діамантовими цвяхами до чогось невидимого; здавалося, що воно хитається, а насправді рухався лише корабель, велетенський плавець, що, злегка тремтячи й дихаючи на повні груди, то виринаючи, то знов потопав, прокладав собі шлях через темні вали: Я стояв і дивився вгору, почувавши себе наче під душем, де згори спадає тепла вода; тільки це було світло, біле й тепле, що лилося мені на руки, на плечі, лагідно струменіло навколо голови і, здавалось, проходило всередину, бо все понуре в мені враз проясніло. Я дихав вільно, легко і в раптовому припливі щастя відчув на устах, мов прозорий напій, м'яке і разом гостре, трохи п'янке повітря, в якому були і запах овочів, і подих далеких островів. І аж тепер, уперше відтоді, як ступив на корабельні східці, я відчув неземну втіху мріяти і ще одну, тілеснішу: віддаватися, наче жінка, солодкій знемозі. Мені хотілося лягти й звернути очі вгору, до білих ісрогліфів. Та крісла були забрані, і ніде на всій спорожнілій палубі не побачив я місця, де б можна було відпочити й помріяти.

Отож я рушив навпомацки далі, до носа корабля, геть засліплений світлом, яке, здавалося, заливало мене з усіх боків чимраз дужче. Мені було майже боляче від того різкого, аж білого зоряного сйива, хотілось захватитися десь у затінку, простягнутись на маті, не почувати блиску на собі, а лише над собою, де він мерехтить, відбитий від речей,— так, як ми дивимось на красвид із затемненої кімнати. Нарешті, спотикаючись об липви й обминаючи залізні коловороти, я дістався на бак і почав дивитися вниз, як ніс корабля поринає в пітьму, а розтоплене місячне

світло закипає півнявою з обох боків його вістря. Той плуг раз у раз підіймався і знов опускався в чорний пилккий ґрунт, і я відчував усю муку переможеної стихії, відчував усю розкіш земної потуги в тій іскристій грі. І, споглядаючи її, я втрачав почуття часу. Не знаю, чи я так простояв годину, чи лише кілька хвилин: велетенська коліска корабля, гоїдаючись то вгору, то вниз, винесла мене поза межі часу. Я відчував тільки, що мене опановус солодка втома. Я хотів спати, снити гарні сни, а проте шкода було йти від тих чарів, спускатися вниз, у свою домовину. Несвідомо я намацав ногою бухту ливни. Я сів на неї, заплющив очі, та однаково в них просякало сріблясте сяйво, що струменіло звідусюди. Піді мною тихо шуміла вода, а наді мною нечутно бриніла біляста ріка всесвіту. І помалу той шум наповнив усю мою істоту, я вже не відчував себе самого, не розрізняв, чи то я дихаю, чи б'ється далеке серце судна; я розчинився в тім неугавнім дзюрчанні опівнічного світу.

Мене сполохав тихий, сухий кашель десь поряд. Я раптом прокинувся зі свого п'яного марення. Очі, засліплені білим світлом, що прохоплювалося навіть крізь заплющені повіки, закліпали, приглядаючись: саме переді мною, в затінку борта, блимнуло щось схоже на окуляри, потім спалахнула кругла жаринка — певне, люлька. Мабуть, вдивляючись у зацінене вістря буга внизу та на Південний Хрест угорі, я не помітив цього сусіда, що непорушно сидів тут увесь час. Мимохіть, ще не отямившись як слід, я сказав по-німецькому:

— Пробачте!

— О, прошу...— відповів голос із п'тьми, так само по-німецькому.

Не можу передати, як чудно й моторошно було мені сидіти мовчки в темряві біля людини, якої я не бачив. Я відчував, що та людина так само напружено вдивляється в мене, як і я в неї; проте світло, яке спливало на нас білою мерехтливою повинню, було таке яскраве, що ми бачили в затінку тільки обриси один одного. Але мені здавалося, що я чую, як та людина дихає і смочче своєю люльку.

Мовчанка була нестерпна. Я залюбки пішов би геть, та боявся, що це було б надто різко й неввічливо. Збентежений, я дістав цигарку. Спалахнув сірник, і тремтливе світло на мить осяяло наш тісний куточок. За шкельцями окулярів я побачив чуже обличчя, якого ще ніколи не помічав на борту — ні в їдальні, ні під час прогулянок; раптовий спалах сірника різонував мені очі, чи, може, це була галюцинація, проте обличчя здалося мені жахливо скривленим, понурим, нелюдським. Та не встиг я добре на нього роздивитися, як пільма знов проковтнула освітлені на мить риси; я бачив тільки постать, темну пляму на темному тлі і часом — кругле вогняне кільце люльки серед порожнечі. Ми обидва мовчали, і та мовчанка була важка й задушлива, як тропічне повітря

Нарешті я не витримав, схопився і ввічливо сказав:
— На добраніч.

— На добраніч,— відповів мені з пільми захриплий, шореткий, мов заіржавілий, голос.

Я поплентався, спотикаючись об бруси й такелаж. Враз позад мене залунали кроки, сквапні й непевні. Це був мій недавній сусід. Я мимохіть зупинився. Він не підійшов до самого мене; крізь темряву я відчув якусь несміливість і пригніченість у його ході.

— Пробачте, що я турбую вас,— квапливо озвався він,— але... я маю до вас прохання. Я... я...— він затнувся й на мить замовк, такий був збентежений,—

я... я маю особисті... цілком особисті підстави триматися осторонь від людей... нещасливий випадок... я уникаю товариства на борту... Тобто не вас... ні, ні... Я попросив би вас... я був би вам дуже вдячний, якби ви нікому на палубі не сказали, що бачили мене тут... На це є... так би мовити, особисті підстави, що не дозволяють мені тепер з'являтися між людьми... Так... отже... мені було б дуже прикро, якби ви згадали, що хтось тут увочі... що я...

Слово знову застрягло йому в горлі. Я швидко вивів його з того збентеження, запевнивши, що задовольню його прохання. Ми подали один одному руку. Потім я вернувся до своєї каюти й заснув тяжким, тривожним сном, сповненим химерних марень.

Я дотримав своєї обіцянки й нікому не розказав про чудну зустріч, хоч спокуса була неабияка. Бо під час морської подорожі кожна дрібниця стає подією — чи то вітрило на обрії, чи дельфін, що вплигнув, граючись, з води, чи новий флірт, чи випадковий дотеп. До того ж мене мучило бажання довідатися щось більше про того незвичайного пасажира: я переглянув корабельний список, шукаючи прізвища, яке могло б йому належати, стежив за людьми й намагався вгадати, чи не мають вони якогось стосунку до нього; цілий день я аж тремтів з нетерплячки і, власне, дожидав тільки вечора, щоб знов зустрітися з ним. Психологічні загадки надзвичайно ваблять мене, я просто шаленію від них і не можу заспокоїтись, доки не відгадаю їхньої таємниці. Чудні люди вже самою своєю присутністю можуть розпалити в мені палку жагу пізнати їх, що майже не поступається перед жагою до жінки. День здавався мені страшенно довгим і порожнім. Я його згаяв абияк і зарані ліг спати, знаючи, що опівночі прокинусь, що якась сила збудить мене.

І справді: я проклинав о тій самій годниці, що й учора. На самосвітному циферблаті годинника стрілки, прикриваючи одна одну, утворили єдину світляну риску. Я швидко вийшов із задушливої каюти в іще задушливішу ніч.

Зорі виблискували, як і вчора, й сипали розсіяне світло на тремтячий пароплав; високо вгорі полум'янів Південний Хрест. Все було як учора — в троїках дні і ночі подібніші одні до одних, ніж у наших широтах,— але в мені вже не коливалося все м'якими хвилями, як учора, не було тієї п'янкої мрійливості. Щось мене вабило, хвилювало, і я знав, куди мене вабить: туди, до тієї чорної плутанини снастей на носі, побачити, чи не сидить він знов там, нерухомий і тасмичний. Згорн залунав корабельний дзвін. Цей звук наче підштовхнув мене. Нога за ногою я посувався далі, неохоче, а все ж піддавшись якійсь притягальній силі. Ще не дійшов я до штевня, як зненацька там щось блиснуло, немов червоне око,— його люлька. Отже, він там.

Я мимоволі відсахнувся і зупинився. Ще мить, і я вернувся б назад, але в п'ятмі щось заворушилося, хтось підвівся, двічі ступив, і враз я почув просто перед собою знайомий голос, ввічливий і винуватий.

— Пробачте,— сказав він,— ви, мабуть, хотіли сісти на своє вчорашнє місце, але, видно, передумали, побачивши мене. Прошу вас, сідайте, я зараз іду.

Я посилав заспокоїти його — мовляв, хай залишається, я відступив тільки тому, що не хотів йому заважати.

— Мені ви не заважаєте,— якимось гірко промовив він.— Навпаки, я радий хоч один вечір побути не на самоті. Вже десять днів, як я пі до кого не промовив жодного слова... власне, вже навіть декілька років... І мені важко, мабуть, тому, що людина задихається, коли гамує все в собі... Я вже не можу всідіти

в каюті, в тій домовні... не можу... і людей я теж не зношу, бо вони цілий день сміються... Я тепер не можу витримати сміху... Я чую його навіть у своїй каюті й затикаю вуха... правда, ніхто не знає, що... вони ж нічого не знають, та й, зрештою, що чужим людям до мене...

Він знову затнувся. І враз квапливо сказав:

— Але я не хочу докучати вам... пробачте мою балакучість.

Він уклонився й хотів піти, але я почав наполегливо втримувати його.

— Ви мені зовсім не докучаєте. Я так само радий, що можу тут, серед цієї тиші, перемовитися з кимось словом... Може, закурите?

Він узяв цигарку. Я запалив сірника. Знов хистке світло вихонило його обличчя з чорного тла; цим разом воно було повернене просто до мене. Очі з-за окулярів уїлися в мене жадібно, з якоюсь божевільною силою. Мені стало моторошно. Я відчував, що він хоче говорити, повинен говорити. І знав: мені треба не озиватися, щоб йому легше було почати розмову.

Ми знов сіли. Біля нього стояло ще одне крісло, і він запропонував його мені. Ми курпили, і з того, як неспокійно ворухився в цільмі світлячок його цигарки, я помітив, що рука його тремтіла. Але я мовчав, і він теж не озивався. Раптом я почув його тихий голос:

— Ви дуже стомлені?

— Ні, анітрохи.

Голос у темряві знов завагався.

— Я хотів би вас дещо запитати... тобто хотів би вам щось розповісти. Я знаю, добре знаю, як безглуздо звертатися до першого-лішого, хто тобі трапиться, але я... я тепер у такому жахливому психічному стані... Я дійшов до краю і мушу, хоч би що,

а мушу з кимось поговорити... а то пропаду... Ви зрозумісте мене, коли я... так, коли я все розповім вам... Я знаю, що ви не зможете мені допомогти... але я просто хворий через цю мовчанку... а хворий завжди смішний для інших...

Я перебив його й попрохав не мучити себе надаремне. Мовляв, хай він сміливо все розповість мені... я, звісно, не можу йому нічого пообіцяти, але ж кожна людина повинна запропонувати свою допомогу тому, хто її потребує. Коли ми бачимо когось у скрутному становищі, то, природно, зобов'язані допомогти йому...

— Повинні... зобов'язані допомогти... зобов'язані спробувати... Отже, й ви також... також гадаєте, що кожен зобов'язаний... зобов'язаний запропонувати свою допомогу...

Він тричі проказав цю фразу, тупо, затято. Мені стало моторошно. Може, він божевільний? Чи п'яний?

Та він, ніби прочитавши мою думку, раптом сказав зовсім іншим голосом:

— Ви, мабуть, гадаєте, що я п'яний чи божевільний? Ні, поки що ні. Тільки слово, яке ви оце сказали, так дивно вразило мене... бо це саме те, що мене тепер мучить,— чи людина зобов'язана... зобов'язана...

Він знов почав затинатися. Потім замовк і за хвилину почав наново:

— Я, бачте, лікар. А в нашій практиці часто бувають випадки... просто фатальні... крайні випадки, коли не знаєш, чи твій обов'язок... адже ж обов'язок і перед самим собою, і перед державою, і перед наукою... Треба помагати, звісно, на те ми й існуємо... але такі правила добрі тільки в теорії... До якої ж межі ми маємо помагати?.. Ось ви чужа мені людина, і я вам чужий, і я прошу вас мовчати про те, що ви мене бачили... Гаразд, ви мовчите, виконуєте цей обо-

в'язок... Я прошу вас розмовляти зі мною, бо вже не можу витримати своєї мовчанки... Вці ладні слухати мене... добре... Але ж це не так важко... А що, якби я попрохав вас схопити мене й викинути за борт?.. Тут уже кінчається ввічливість, готовність допомогти. Десь же вона повинна кінчатися... там, де йдеться про наше власне життя, про нашу особисту відповідальність... десь же цьому має бути край... Має десь кінчатися наш обов'язок... Чи, може, саме в лікаря він не повинен кінчатися? Невже лікар має бути якимось спасителем, якимось всесвітнім рятівником тільки тому, що в нього є диплом з латинськими словами? Невже він справді повинен знівечити своє життя й розбавити собі водою кров, коли до нього прийде яка-небудь... чи там який-небудь пацієнт і вимагатиме від нього доброти, шляхетності, готовності допомогти? Так, десь же кінчається обов'язок... там, де людині вже не стає сили, саме там...

Він знов зупинився й весь напружився.

— Пробачте... Я надто схвилюваний... але я не п'яний... ще не п'яний... а втім, щиро вам признаюся, зі мною й таке тепер часто буває через цю пекельну самоту... Зважте лишень — я цілих сім років прожив майже виключно серед тубільців і тварин... так можна взагалі відвикнути говорити. А вже як заговорити, то слова аж через край ллються... Але стривайте, що це я хотів... ага, вже знаю... я хотів вас запитати, хотів розповісти вам про один випадок... запитати, чи ми зобов'язані допомогти... по-ангельському щиро допомогти, чи... А втім, боюся, що це буде дуже довга історія. Ви справді ще не стомилися?

— Та ні ж, апітрохи.

— Дякую... щиро вам дякую... Може, налити й вам?

Він сягнув рукою кудись позаду себе в темряву. Брязнуло скло: певне, в нього там стояли напоготові дві або й три пляшки, в кожному разі, не одна. Він

подав мені чарку віскі, до якої я ледве доторкнувся губами. Свою він вихилив одним духом. На хвилинку між нами запала мовчанка. Враз ударив дзвін: було пів на першу.

— Отже... я хотів би розповісти вам про один випадок. Припустімо, що лікар в одному... невеличкому містечку... власне, в селі... лікар, який... якій...

Він знов затнувся. Потім раптом шарпонував своє крісло і присунувся разом з ним до мене.

— Так нічого не вийде. Я повинен розповісти вам усе відверто, від самого початку, а то ви не зрозумієте... Цього не можна розказати просто як приклад, як випадок, можливий теоретично... бо розповісти я повинен про самого себе... Тут не випадає соромитись, грати в піжмурки... адже ж і переді мною люди роздягаються зовсім, показують мені всі свої болячки... Коли хочеш, щоб тобі допомогли, то не викручуйся, нічого не приховуй... Отже, я не буду оповідати вам казку про якогось вигаданого лікаря... Роздягаюся перед вами до голого тіла й кажу: це я... Я відучився соромитися в тій паскудній самоті, в тій проклятій країні, що виїдає з людини душу, всмоктує мозок з кісток.

Я, мабуть, зробив якийсь рух, бо він раптово урвав мову.

— Ах, ви протестуйте... розумію, ви захоплені Індією, храмами й пальмами, всією романтикою двомісячної мандрівки. Еге ж, тропіки й справді чарівні,— коли бачиш їх тільки з поїзда, з машини або з візочка рикші; я й сам був захоплений, коли сім років тому приїхав туди. Про що я тільки тоді не мріяв! Хотів вивчати мови, щоб читати священні книги в оригіналі, досліджувати місцеві хвороби, працювати для науки, збагнути психіку тубільців — як кажуть європейським жаргоном, стати місіонером гуманності, по-

сієм цивілізації. Всім, хто сюди приїздить, сняться той самий сон. Але за невидимим склом цієї оранжевої людини швидко підунає на силі, пропасниця — від неї ніде не дінешся, хоч скільки ковтай хініну,— висотує з тебе всі нерви, ти робишся млявий і ледачий, драглистий, як медуза. Європесць, потрапивши з великого міста до такого проклятого закутка серед боліт, мимоволі буде відірваний від свого природного кореня, від звиклого способу життя і швидко схибнеться: ті пиячать, ті курять опіум, лютують та казяться — кожен якось дуріє. Тужиш за Європою, мрієш хоч один день погуляти міською вулицею, посидіти в ясній кімнаті мурованого будинку, серед білих людей; рік за роком мрієш про це, а як настане той час, що вже можна було б дістати відпустку,— тобі вже лінька зрушити з місця. Знаєш, що там тебе забули, що ти всім чужий,— мов черепашка на березі, на яку всяке наступас ногою. Отож і залишаєшся там, вгрузаєш дедалі глибше в своє болото, гниєш у тих гарячих вологих лісах. Хай би був запався той день, коли я запродав себе в ту смердючу яму!..

А втім, потрапив я туди не зовсім добровільно. Я вчився в Німеччині, став лікарем, навіть добрим лікарем, і працював у клініці в Лейпцігу; у тогочасних медичних журналах багато писалося про нове впорскування, яке я перший запровадив у практику. І ось, як на те, сталась у мене пригода з одною жінкою. Познайомився я з нею в лікарні; вона довела свого коханця до нестями, і він вистрілив у неї з револьвера; а скоро і я вже шалів незгірше за нього. Вона вміла триматися так гордо й холодно, що я просто божеволів,— владні її зухвалі жінки завжди вміли мене приборкати до рук, а ця так скрутила, що я зовсім втратив голову. Я робив усе, що вона хотіла, я... та що там, чому ж мені не сказати всього, коли відтоді минуло вже сім років... я через неї

розтратив лікарняні гроші, а коли про це дізнався, то все полетіло до чорта. Правда, мій дядько покрит розтрату, але кар'єра моя пішла шкереберть. Саме тоді я почув, що голландський уряд наймає лікарів до своїх колоній і пропонує завдаток. Я зразу подумав, що то, мабуть, кепська робота, коли за неї дають гроші наперед. Я знаю, що надмогильні хрести на тих малярійних плантаціях ростуть утричі швидше, ніж у нас, але ж людина, доки вона молода, гадає, що пропасниця й смерть чигають на кого завгодно, тільки не на неї. Зрештою, мені вибирати не було з чого, я поїхав до Роттердама, записався на десять років і дістав добрий жмут банкнотів. Половину я одіслав додому дядькові, другу вициганила в мене в портовому кварталі одна особа, яка зуміла геть обчистити мене тільки тому, що була на диво подібна до тієї проклятої кицьки. Без грошей, без годинника, без ілюзій відчалував я від берегів Європи й не дуже сумував, коли ми впливли з гавані. А потім я сидів на палубі, як оце ви, дивився на Південний Хрест, на пальми, і серце моє тануло в грудях. «Ах, ліси, тиша, самота!» — мріяв я. Що ж, самоти я доволі зазнав. Мене послали не в Батавію чи Сурабаю, не в місто, де є люди, і клуби, і гольф, і книжки, і газети, а — зрештою, назва тут ролі не грає — в один із глухих округних постів за два дні їзди залізницею від найближчого міста. Кілька нудних засушених урядовців, кілька напівбілих тубільців — оце було й усе моє товариство, а крім нього, куди оком не кинь, — тільки ліс та плантації, петрі та болота.

Спочатку було ще сяк-так. Я провадив наукові студії. Одного разу, коли віце-резидент під час інспекційної поїздки перевернувся з автомобілем і зламав собі ногу, я без помічників зробив йому операцію, про яку тоді багато говорилося. Я збирав отрути й тубільну зброю, робив сотні всіляких дрібниць, аби

тільки не пуститися берега. Але все це тривало доти, доки в мене ще була сила, привезена з Європи; потім я почав засихати. Тих декілька європейців мені набридли, я порвав із ними стосунки, почав пиячити й мріяти бозна про що. Мені ж бо залишилося конати ще там гільки три роки, потім я здобував волю — одержував пенсію, міг вернутися до Європи й почати життя заново. Я, власне, вже нічого не робив, тільки чекав, сидів у свосму барлозі й чекав. І так я був би гибів там ще й досі, якби не вона... якби всього цього не сталося...

Голос у п'їтмі замовк. І люлька вже не жевріла. Стало так тихо, що я знов почув шумування води, яку розтинав носом пароплав, і далекий, глухий стукіт машини. Я залюбки закурив би цигарку, але боявся, що сірник яскраво спалахне й кине відблиск на його обличчя. Він усе мовчав. Я не знав, чи віп скінчив, чи замріявся, чи спить, такою мертвою здавалася мені його мовчанка.

Раптом гучно, уривчасто вдарив корабельний дзвін: перша година. Він стрепенувся: я знов почув дзенькіт скла. Мабуть, його рука намацувала пляшку. Ось він хильнув із неї, потім раптово знов обіззався, але цього разу вже напруженіше й жагучіше.

— Ну от... стривайте... ну от, це було так. Сиджу я там у своїй проклятій халупці, сиджу, як павук у павутинні, вже довгі місяці нікуди не виходячи. Було це саме після дощової пори. Цілі тижні хлюпало мені на дах, мов із лотоків, і за весь той час до мене ніхто навіть носа не поткнув, жоден європейець; дець у день я сидів удома з своїми жовтими жінками й своїм добрячим віскі. Мене саме тоді опосіла нудьга, я був хворий Європою; коли я читав у якомусь романі про освітлені вулиці й білих жінок, у мене аж пальці починали тремтіти. Не можу вам до пуття

змалювати той стан, то особлива тропічна хвороба: шалена, гарячкова і водночас безсила туга за батьківщиною. Отак я сидів тоді, здається, над географічним атласом, і марив про подорожі. Коли це зненацька хтось схвильовано стукає в двері, і я бачу на порозі свого боя й одну з жінок. Обоє аж очі повітрищали з подиву. Вимахуючи руками, перебиваючи одне одного, вони спішать повідомити, що на мене чекає якась дама, леді, біла жінка.

Я схоплююся з місця. Я ж не чув, щоб під'їздив якийсь екіпаж чи автомобіль. Біла жінка, тут, у цій глушині?

Я кидаюся до сходів, але перемагаю себе й вертаюся. Позираю в дзеркало й нашвидку трохи причепурююся. Я нервуюсь, непокоюся, мене мучить якесь неприємне передчуття, бо я не знаю нікого в світі, хто захотів би мене відвідати просто з приязні. Врешті збігаю нанпз.

У вітальні на мене чекає дама. Вона квапливо підходить до мене. Обличчя її закривас густа подорожня вуаль. Я хочу привітатися, але вона випереджає мене.

— Добрий день, докторе,— каже вона по-англійському (мова її видається мені занадто гладенькою й неначе наперед завченою).— Пробачте, що вдерлася до вас так зненацька. Але ми були саме на станції, наш автомобіль залишився там.— «Чому ж вона не під'їхала до будинку?» — похоплююся я.— І ось я згадала, що ви живете тут. Я вже стільки наслухалась про вас, ви зробили справжнє чудо з нашим віце-резидентом, його нога загоїлась, наче й не була зламана, він знову грає в гольф. Еге ж, у нас і досі ще всі про це говорять, і ми залюбки віддали б свого буркуна хірурга і решту двох лікарів на додачу, якби ви приїхали до нас. І взагалі, чому вас ніде не видно? Живете, паче йог...

І так торохтить без увагу, дедалі швидше й швидше, не дає мені її слова сказати. Щось нервово й неспокійне знати в її порожній балаканині, і той неспокій передається й мені. Чого вона так багато говорить, питаю я себе, чому не відрекомендується, не скине вуалі? Гарячка в неї, чи що? Може, вона хвора? Чи божевільна? Я щодалі більше нервуюсь, це ж смішно: я стою перед нею, мов німий, а вона заливає мене повинню слів. Нарешті вона зупиняється, щоб передихнути, і я прошу її нагору. Вона дає свосму босві знак залишитись і перша рушає сходами.

— Як тут, гарно у вас,— каже вона, оглядаючи мою кімнату.— Ох, яка розкіш — книжки! Я хотіла б їх усі прочитати!

Вона підходить до полицок і переглядає заголовки книжок. Вперше, відколи я вийшов до неї, вона на хвилину замовкає.

— Дозвольте запропонувати вам чаю? — питаюся я.

Вона не обертається, стоїть і розглядає спинки книжок.

— Ні, дякую, докторе... Нам треба зразу ж їхати далі... в мене мало часу... це ж просто була коротенька прогулянка... Ох, у вас є й Флобер, я його так люблю... гарна, просто чудова річ його «Education sentimentale»...¹ Бачу, ви читаєте й по-французькому... Чого тільки ви не знаєте!.. Так, вас, німців, усього вчать у школі... Це ж така розкіш — знати стільки мов... Віце-резидент такий захоплений вами, каже, що ви єдиний хірург, до якого він ліг би під ніж... Наш старий лікар здатен хіба тільки грати в бридж... До речі, ви знаєте (вона все ще говорить не обертаючись), мені її самій спало сьогодні на думку, що добре було б порадитися з вами... а оскільки ми саме

---

¹ «Виховання почуттів» (франц.).

проїздили повз вас, то я їй вирішила... Ну, та вам, може, ніколи сьогодні... я краще заїду іншим разом...

«Ага, нарешті ти виклала свої карти!» — миттю подумав я, але їй оком не змигнув, тільки запевнив її, що вважатиму за велику честь для себе стати їй у пригоді тепер чи коли завгодно.

— В мене немає нічого страшного,— сказала вона, напівобернувшись до мене. Їй гортаючи одночасно якусь книжку, взяту з полицки,— так собі, дрібниці... жіночі прикраси... запаморочення, млість. Сьогодні вранці, коли ми їхали, мені на повороті раптом стало погано, і я зомліла... босві довелося підвести мене й приести води... ну, може, шофер їхав занадто швидко... як ви гадаєте, докторе?

— Так важко щось сказати. У вас часто буває така млість?

— Ні... тобто так... останнім часом... так, саме останнім часом мені буває мляво й нудно...

Вона знов повертається до шафи, кладе книжку на місце, бере іншу й починає її гортати. Мені чудно, чого вона їх гортає так... так нервово, чому не підводить очей з-під вуалі? Я навмисне нічого не кажу. Хай почекає. Нарешті вона знов озивається, так, наче просто хоче побалакати:

— Правда ж, докторе, боятися нічого? Це не якась тропічна хвороба?.. Небезпеки немає?..

— Мені треба спершу пересвідчитись, чи у вас немає гарячки. Дозвольте, я перевірю ваш пульс...

Я підходжу до неї, але вона легенько відхиляється.

— Ні, ні, в мене немає гарячки... напевне немає... Я міряла собі щодня температуру, відколи почалася ця млість. Гарячки немає, рівно тридцять шість і чотири. І з шлунком у мене гаразд.

Якусь мить вагаюся. В мені росте підозра: я почувую, що цій жінці чогось від мене треба, ніхто ж не поїде в таку глушину, щоб порозмовляти про Фло-

бера. Я примущую її чекати хвилину, другу. Потім кажу навпростець:

— Вибачте, можна мені поставити вам цілком одверто кілька запитань?

— Звісно, адже ж ви лікар,— відповідає вона, але тієї ж миті знов обертається до мене спиною й починає перебирати книжки.

— Є у вас діти?

— Так, с син.

— А чи не було у вас... чи не було у вас раніше... я хочу сказати — тоді... не було у вас такого стапу?

— Був.

Голос її став тепер зовсім інакший — ясний, виразний, діловий, уже не нервовий.

— А чи не може бути, що ви... вибачте мені за таке запитання... що ви й тепер у такому стані?

— Може.

Вона відповідала різко й гостро, наче відрізує слова. На її поверненому в профіль обличчі не здригається жодна рисочка.

— Найкраще було б, пані, якби я вас оглянув... Дозвольте попрохати вас... перейти до другої кімнати. Враз вона обертається. Крізь вуаль я відчуваю її холодний рішучий погляд, спрямований просто на мене.

— Ні... в цьому немає потреби... я цілком упевнена в своєму стані.

Голос на мить замовкає. Знову брязкає в пільмі налита чарка.

— Отже, слухайте... але спершу спробуйте вдуматись у все це. До чоловіка, якого dokonус самота, вдирається жінка, вперше за довгі роки біла жінка переступає його поріг... і враз я відчуваю в кімнаті присутність чогось зловісного, якоїсь небезпеки. Я весь похолов: мене охопив страх перед непохитною

рішучістю цієї жінки, що почала з бездумної балаканини, а потім раптом твердо й гостро поставила свою вимогу. Бо ж я знав, чого вона від мене хотіла, угадав від самого початку — не вперше жінки зверталися до мене з таким проханням, але ж вони приходили не так, вони приходили засоромлені, благали, плакали, заклинали врятувати їх. А тут була... о, тут була непохитна, просто чоловіча рішучість... від першої ж миті я відчув, що ця жінка сильніша за мене... що вона може пакинути мені свою волю, як захоче... Але ж... але ж і в мені здійснювалася якась злість... чоловіча гордість, запеклість, бо я... я вже сказав, що від першої ж миті, ба навіть раніше: ще не встиг я побачити цю жінку, як відчув у ній свого ворога.

Спершу я мовчав. Мовчав завзято і вперто. Я відчував, що вона дивиться на мене крізь вуаль, — дивиться відверто, вимогливо й хоче примусити мене заговорити. Але я так легко не піддавався. Я заговорив, проте... ухильно, несвідомо перейнявши її бездумний, байдужний тон. Я вдавав, що не розумію її, бо хотів — не знаю, чи ви зможете зрозуміти це, — хотів примусити її висловитись ясніше, а не самому пропонувати свої послуги, навпаки... я хотів, щоб вона мене просила... саме вона, за те, що прийшла така самовпевнена, така владна... А крім того, я знав, яку силу мають наді мною такі бундючні, холодні жінки.

Отож я розводився про те, що їй нема чого боятися, така млість завжди буває під час вагітності, навпаки, вона може бути навіть запорукою її нормального розвитку. Я наводив приклади з медичних журналів... Я говорив, говорив спокійно й легко, розглядаючи її випадок, як щось цілком буденне, і... все чекав, що вона мене сплянить. Я знав, що вона не втримає.

І справді, вона різко перебила мене, махнувши рукою, наче відкидаючи геть усі заспокійливі розмови.

— Мене, докторе, не це турбує. Тоді, коли я народила сина, здоров'я моє було в кращому стані... а тепер я вже не та... у мене з серцем негаразд...

— Он як, із серцем негаразд? — начебто й справді стурбувався я.— Зараз послухаємо.

Я вдаю, ніби встаю і йду по стетоскоп. Та вона миттю зупинила мене. Голос її звучав тепер різко і владно, наче команда.

— У мене з серцем негаразд, докторе. і я прошу вас вірити мені на слово. Я не хотіла б гаяти час на огляд — гадаю, що ви могли б мені трохи більше довіряти. Я, здається, виявила вам досить довір'я.

Тепер це вже була боротьба, відвертий виклик. І я прийняв його.

— Довір'я вимагає відвертості, цілковитої відвертості. Говоріть ясно, адже я лікар. І насамперед скиньте вуаль, сядьте ось тут, облиште книжки і всі ці викрутаси. До лікаря ве приходять під вуаллю.

Вона гордо випросталась і глянула на мене. На мить вона завагалася. Потім сіла й відкинула вуаль. Я побачив її обличчя, саме таке, яке й боявся побачити: непроглядне, вольове, самовпевнене, позначене не залежною від років красою, з сірими очима, що часто бувають в англійок,— здавалося б, дуже спокійні, але бачиш, нкнй у них сховано вогонь. Ці тонкі стиснені уста вміють берегти таємницю. Хвилинку ми дивилися одне на одного — вона владно й допитливо, з такою холодною жорстокістю, що я не витримав і мимоволі відвів очі.

Вона злегка постукувала пальцями по столі. Отже, теж нервувалася. Раптом вона швидко сказала:

— Чи ви знаєте, докторе, чого я від вас хочу, чи, може, не знаєте?

— Здається, знаю. Але краще поговорімо навпростець. Ви хочете звільнитися від цього свого стану...

хочете, щоб я допоміг вам позбутися запаморочення й млості, усунувши... усунувши причину. Так?

— Так.

Як лезо гільйотини, впало це слово.

— А чи ви знаєте, що такі справи небезпечні... для обох сторін?..

— Знаю.

— Що закон їх забороняє?

— Бувають випадки, коли їх не тільки забороняють, а, навпаки, радять.

— Але тоді потрібен лікарський висновок.

— Отже, й зробить його. Ви ж лікар.

Ясно, твердо, навіть оком не змигнувши, вона дивилась на мене. Це був наказ, і я, слабкодухвий, тремтів, захоплений демонічною силою її волі. Але я ще пручався, не хотів показати, що мене вже розчавлено. «Тільки не поспішай! Зволькай скільки можеш! Примусь її прохатв»,— жевріло в мені якесь невизразне бажання.

— Це не завжди залежить від одного лікаря. Але я ладен... порадитися з колегою в лікарні...

— Мені вашого колеги не треба... я прийшла до вас.

— Дозвольте дізнатися, чому саме до мене?

Вона холодно дивилася на мене.

— Скажу вам і це. Тому, що ви живете осторонь, що ви не знаєте мене, що ви добрий лікар і що ви...— вона вперше затнулася,— мабуть, недовго пробудете в цих краях, особливо, якщо зможете повезти додому чималу суму.

У мене мороз пробіг по спині. Цей сухий, чисто гендлярський розрахунок приголомшив мене. Вона ще навіть не пробувала просити мене, але вже давно все обрахувала, спершу вистежила мене, а потім почала цькувати. Я відчував, як її демонічна воля зломлювала мене, проте завзято опирався. Ще раз примусив себе заговорити по-діловому, майже іронічно.

— І цією чпмалою сумою я... я міг би корпстатися як завгодно?

— Коли ви допоможете мені її негайно виїдете.

— А знаєте ви, що я таким чпном втрачаю право на пенсію?

— Я відшкодную її вам.

— Ви говорите дуже ясно... Але я хочу ще більшої ясності. Яку суму визначили ви на гонорар?

— Дванадцять тисяч гульденів. Чек з виплатою в Амстердамі.

Я затремтів... затремтів з гніву і... з захвату. Все вона обрахувала — і суму, і спосіб виплати, що змушував мене виїхати, вона позаочі оцінила й купила мене, визначила мою долю, певна своїй владі. Я ладен був дати їй ляпаса... Та коли я, тремтячи, підвівся — вона теж устала — і глянув їй просто в очі, подивився на її міцно стиснені уста, що не хотіли просити, на її горде чоло, що не хотіло схилитись, мене враз опанувала якась... якась непоборна жага... жага насильства. Мабуть, і вона це відчула, бо звела брови; так роблять, коли хочуть присадити когось настирливого. Між нами блиснула відверта ворожнеча. Я знав, що вона мене ненавидить, тому що я їй потрібний, а я ненавидів її за те... за те, що вона не хотіла просити. Тієї миті, тієї однісінької мовчазної миті ми вперше порозумілися цілком відверто. Потім, наче слизька гадюка, в мій мозок заповзла одна думка, і я сказав... я сказав їй...

Але стривайте, так ви не зрозумієте як слід, що я зробив... що сказав... Мені треба спочатку з'ясувати вам, як вона... як та божевільна думка в мені зродилася...

Знов у темряві тихенько бризнуло скло. А голос став ще схвильованіший.

— Не думайте, що я хочу виправдовуватися, при-

меншувати свою провину... Але інакше ви не зрозумісте мене... Не знаю, чи я коли-небудь був доброю людиною, але... начебто помагати людям я завжди любив... У мосму собачому житті в тропіках то була єдина втіха — корпстаючись жменькою тих знань, що їх тобі втовкли в мозок, зберегти життя комусь живому... Я відчував тоді себе господом богом... Справді, то були мої найкращі хвилини, коли прибігав якийсь жовтошкірий хлопчисько, аж синій з жаху, вкушений гадюкою, з погою, мов колода, слізю благаючи, щоб йому не відтнати поги, і мені щастило його рятувати. Цілими годинами їхав я до якої-небудь жінки, що лежала в гарячці; навіть так, як хотіла ця, я помагав ще в Європі, в клініці. Але тоді я бодай відчував, що комусь потрібний, знав, що рятую когось від смерті або від розпуки,— а цього саме й треба тому, хто помагає: свідомості, що ти потрібен іншому.

Але ця жінка — не знаю, чи зможу вам пояснити,— хвилювала, дратувала мене вже від тієї самої хвилини, як увійшла, наче мимохідь, до мого дому. Своєю пихою вона викликала в мені опір, будила все... як би сказати... будила все придушене, приховане, лихе. Мене просто до нестями доводило те, що вона вдавала з себе леді й водночас байдуже, тверезо пропонувала мені угоду, де йшлося про життя і смерть... І крім того... крім того... врешті, від гри в гольф ніхто ж не вагітніс... я знав... тобто я раптом із жахливою чіткістю уявив собі — оце й була та думка,— що ця холодна, гордовита, спокійна жінка, яка зневажливо звела брови над крицевими очима, тільки-но прочитавши в мосму погляді відмову... так, майже обурення... що вона два чи три місяці тому качалася в ліжку з якимось чоловіком, гола, як тварина, і, може, аж стогнала з утіхи, і тіла їхні впивалися одне в одне, як і уста в поцілунку... Оце, оце й була та думка, що обпалювала мене, коли вона глянула на мене так

гордовито, так бундючно, зовсім як англійський офіцер... і тоді, тоді все напружилось в мені... мене опосіло нестямне бажання прийизити її... від тієї миті я бачив крізь одяг її голе тіло... від тієї миті я тільки й жив думкою взяти її, впрвати стогін з її жорстоких уст, побачити цю холодну, горду жінку в розпалі жаги, як той інший, якого я не знав. Ось... ось що хотів я вам пояснити... Хоч як низько я був упав, а проте як лікар я ніколи не намагався зловживати своїм становищем... Але тут була не хіть, тут не було нічого сексуального, справді не було... адже вам я признався б... тільки жагуче прагнення перемогти її гордощі... перемогти як жінку... Здасться, я вже вам казав, що гордовиті, холодні на вигляд жінки завжди мали силу наді мною... але тепер, тепер до цього додавалося ще й те, що я вже сім років не мав білої жінки, не зустрічав опору... Місцеві дівчата, щебетливі, гарнепські створіння, аж дрижать з почуття побожної пошани, коли їх бере білий чоловік, «пан»... вони розпливаються в покорі, вони завжди приступні, завжди готові слугувати вам, сміючись тихим горловим сміхом... але саме ця покірливість, ця рабська послужливість отруює все задоволення... Розумієте ви тепер, розумієте, який я був приголомшений, коли в мене несподівано з'явилася ця жінка, повна гордоців і зненависті, наглухо замкнута, жінка, що дражнила мене своєю таємницею й згадкою про недавню пристрасть... коли вона зухвало ввійшла до клітки такого чоловіка, як я, такого самотнього, зголоднілого, відрізаного від цілого світу напівзвіра... Ось... ось це я хотів вам сказати, щоб ви зрозуміли все інше... збагнули те, що сталося далі. Отож... повний якоїсь злісної жаги, отрусний думкою про неї, голу, розпашілу в обіймах чоловіка, я весь напружився і, вдаючи байдужого, холодно сказав:

— Дванадцять тисяч гульденів?.. Ні, я не згоден.

Вона глянула на мене й трохи зблідла. Вона вже, мабуть, здогадалася, що відмовляюся я не через жа-
добу грошей. Та все ж запитала:

— Скільки ж ви хочете?

Я кинув своїй холодний тон.

— Будемо грати відкритими картами. Я не генд-
ляр.. я не бідний аптекар із «Ромео й Джульєтти», що
продає отруту за *corrupted gold*...¹ я, швидше, цілко-
вита протилежність гендлярєві... таким способом ви
свого не досягнете.

— То ви не хочете зробити цього?

— За гроші — ні.

На мить між нами запала мовчанка. Стало так тихо,
що я вперше почув її віддих.

— Чого ж ви ще можете хотіти?

Тепер я вже не міг себе опанувати.

— По-перше, я хочу, щоб ви... щоб ви не зверта-
лись до мене як до крамаря, а як до людини. Щоб
ви, коли вам треба мосї допомоги, не тицяли зразу ж
свої мерзенні гроші... а попрохали... попрохали б мене
як людину допомогти вам як людині... Я не тільки
лікар, у мене є не тільки приймальні години... а бу-
вають ще й інші... може, ви саме й прийшли в таку
годину...

Вона хвилинку мовчить. Потім її рот злегенька кри-
виться, тремтить, і вона швидко каже:

— Отже, якби я вас попрохала... то ви зробили б
це?

— Ось ви вже знову торгуєтесь — ви згодні попро-
хати мене аж тоді, коли я наперед пообіцяю, що за-
довольню ваше бажання. Ні, ви спершу попробуйте
мене, аж тоді я вам дам відповідь.

Вона стріпує головою, як норувистий кінь, і гнівно
дивиться на мене.

---

¹ Мерзенне золото... (Англ.)

— Ні, я вас просити не буду. Краще загину!

Враз мене охоплює злість, шалена, божевільна злість.

— Так? То я вимагатиму, коли ви не хочете просити. Гадаю, що мені не треба висловлюватися ясніше,— ви знаєте, чого я від вас хочу. Тоді... тоді я допоможу вам.

На мить вона остовпіла. Потім — о, я не можу, не можу сказати вам, який то був жах,— потім обличчя її наче скам'яніло, а далі... далі вона несподівано зареготала... просто в вічі мені зареготала з невимовною погордою... та погорда розтоптала мене... і водночас ще дужче сп'янила... Той зневажливий регіт був подібний до вибуху — такий раптовий, такий навальний, сповнений такої велетенської, нечуваної сили, що я... так, я... я ладен був кинутись на землю й цілувати її ноги. Це тривало одну лише мить... наче блискавка вдарила в мене... враз вона обернулась і швидко пішла до дверей.

Я мимохіть кинувся за нею... прохати вибачення, благати її... бо ж моя воля була остаточно зломлена... але вона ще раз обернулась і сказала... ні, наказала:

— Не смійте йти за мною або вистежувати мене... А то пожалкуєте.

І тільки двері грюкнули за нею.

Знов вагання. Знов мовчанка... Знов тільки шум, наче то місячне світло шуміло, ллючись потоками. І нарешті — знов той голос:

— Грюкнули двері... проте я стояв непорушно на місці... Я був ніби загіпнотизований її наказом... чув, як вона зійшла сходами вниз, як зачинила внизу двері... все я чув і всією своєю істотою рвався за нею... щоб... я не знаю, чого... щоб покликати її назад, чи вдарити, чи задупити... але бігти за нею... за нею... І все ж бігти я не міг. Мої ноги були наче спаралізовані електричним струмом... мене блискавкою

влучив у саму душу її владний погляд... Я знаю, цього не можна ні пояснити, ні розповісти... вам, мабуть, смішно, але я все стояв і стояв... Минуло декілька хвилин — може, п'ять, може, й десять,— аж доки я зміг одірвати ногу від підлоги...

Та ледве я ступив ногою, як уже палав, як мене вже охопила гарячка поспіху... Я прожогом злетів зі сходів... Вона ж могла піти тільки до станції... Я кидаюся до повітки по велосипед, бачу, що забув ключа, виламую засув, аж бамбук тріщить і розлітається на цурпалки... і ось я вже на велосипеді женуся наздогін за нею... Я мушу... мушу її наздогнати, доки вона ще не сіла в автомобіль... я мушу з нею поговорити...

Я мчу, тільки дорога мигтить повз мене... і аж тепер бачу, як довго простояв отупілий там нагорі... Коли це... на повороті в лісі перед самою станцією бачу її, вона йде квапливо, рішуче, а за нею бой... Але й вона, мабуть, побачила мене, бо щось каже босві... той зупиняється, а вона йде далі сама... Що вона задумала? Чому хоче бути сама?.. Може, хоче поговорити зі мною так, щоб він не чув?.. Я шалено натискаю на педалі... Враз щось кидається мені навперейми на дорогу... її бой. Я ледве встигаю крутнути кермо і... лечу додолу...

Лаючись, підводжуся з землі... мимоволі замахаюєь кулаком, щоб заїхати бевзневі в пику, однак він спритно ухилиється... Я підіймаю велосипеда й хочу сісти на нього... Але той поганець знову підскакує до мене, хапас за велосипед й мимрять каліченою англійською мовою:

— You remain here ¹.

Ви не жили в тропіках... Ви не знаєте, яке то зухвальство, коїи такий жовтошкірий негідник хапас за

---

¹ Ви зостанетесь тут (англ.).

велосипед білого «пана» і йому, «панові», наказує залишатися на місці. У відповідь я б'ю його кулаком межі очі... він заточується, та велосипеда не випускає... його очі, його вузенькі, боягузливі очі широко розплющені й повні рабського страху... але він тримає за кермо, тримає страшенно міцно...

— You remain here,— белькоче він знову.

На щастя, в мене не було з собою револьвера, а то я неодмінно був би застрелив його.

— Геть, поганцю! — кричу тільки я.

Він, зіщулившись, дивиться не мене, а керма не пускає. Я ще раз б'ю його по голові, проте він і далі тримає велосипеда. Тоді мене охоплює лють... Її вже не видно, може, вона встигла й поїхати... Я завдаю йому справжнього боксерського удару в підборіддя — такого, що він валиться додолу... Тепер велосипед мій вільний... сідаю на нього, проте він не їде... під час нашої боротьби погнулася спиця... Гарячково, тремтливими руками пробую вирівняти її... нічого не виходить... Тоді я кидаю велосипеда серед шляху поряд із тим негідником, що встас, весь закривавлений, і відступає вбік... А потім — ні, ви не можете зрозуміти, яка це ганьба, коли європеєць там на очах у всіх... але я вже не тямив, що роблю... в мене була тільки одна думка: наздогнати її, перехопити... і я побіг... побіг, як навіжений, сільською вулицею, повз халупи, де жовтошкіра голота товпилася в дверях, щоб побачити, як біжить біла людина, як біжить доктор.

Піт заливав мені очі, коли я прибіг на станцію... Моє перше запитання було: «Де автомобіль?..» — «Щойно від'їхав...» Люди вражено дивилися на мене: я, мабуть, здався їм божевільним, коли прибіг спитаний і заляпаний грязюкою, ще здалеку вигукуючи своє запитання... На дорозі за станцією я побачив білу хмарку диму за автомобілем... Її пощастило втекти...

пощастило, як щастило зробити все, що надумала й спланувала її тверда, жорстока воля.

Але втеча їй не допомогла... В тропіках між європейцями немає тасмниць... усі там знають одне одного, кожна дрібниця стає подією... Не даремно простояв її шофер цілу годину перед урядовим бунгалом... Через кілька хвилин я довідаюсь про все... Знаю, хто вона... що живе вона в... ну, в головному місті округи, за вісім годин їзди звідси залізницею... що вона... ну, скажімо, дружина солідного комерсанта, страшенно багата, англійка, з гарної родини... знаю, що її чоловік пробув п'ять місяців в Америці і має повернутися найближчими днями, щоб забрати її з собою до Європи...

А вона — і ця думка, немов отрута, пече мене в жилах, — вона щонайбільше два чи три місяці вагітна...

Досі я вам міг ще все розповісти зрозуміло... може, тільки тому, що до цієї миті я ще сам розумів себе... сам, як лікар, ставив діагноз свого стану. Але далі в мене почалася ніби гарячка... я вже не володів собою... тобто я добре знав, яке безглузде було все те, що я робив, але вже не міг опанувати себе... я не розумів уже самого себе... я, мов шалений, біг далі, маючи перед собою одну мету... А втім, стривайте... може, я зумію вам якось пояснити... Ви знаєте, що таке «амок»?

— Амок?.. Щось пригадую... Це такий вид сп'яніння в малайців...

— Це щось більше за сп'яніння... Це сказ, подібний до собачого... напад кровожерної, безглуздої мономанії, яку не можна порівняти ні з яким видом алкогольного отруєння... Живучи там, я сам спостерігав кілька випадків цієї жахливої тасмничої хвороби — коли йдеться про інших, то ми завжди дуже розумні й ділові, — та мені так і не вдалося з'ясувати її причини. Вона має якийсь зв'язок із кліматом, із тією

важкою, загуслою атмосферою, що тисне на нерви, як буря, аж поки, нарешті, вони не витримають... Отже, про амок... ось як воно буває: якнісь маласць, простий і добродушний, сидить собі й попиває своє питво... сидить отупілий, байдужий, млявий... так як і я сидів у своїй кімнаті... І враз він зривається на ноги, хапає ножа й кидается на вулицю... мчить усе далі й далі... сам не знаючи куди... Хоч би хто трапився йому на дорозі, людина чи тварина, він убиває його своїм ножем, а побачивши кров, він ще дужче лютішає... Піна виступає в нього на губах, він вис, як дикий звір... і біжить, біжить, біжить, не дивиться ні праворуч, ні ліворуч, тільки біжить із закривавленим ножем у руці, верещить і мчить своїм жахливим, неухильним шляхом... Люди по селах знають, що жодна сила не може зупинити того, кого жене амок... тому, вгледівши його, вони кричать, щоб попередити інших: «Амок! Амок!»— і всі перед ним розбігаються... а він мчить, нічого не чує, нічого не бачить навколо і вбиває все, що зустрине... аж доки його застрілять, як скаженого пса, або він сам, вкритий піною, повалиться на землю...

Я бачив таке одного разу з вікна свого бунгало... то було страшне видовисько... але тільки тому, що я бачив це, я розумію себе в ті дні... бо так, точнісінько так, так само жахливо, нерухомо дивлячись поперед себе, не озираючись ні праворуч, ні ліворуч, так само нестямно кинувся я бігти... за тією жінкою... Я вже не знаю тепер, що я робив, так неймовірно швидко все відбулося... через десять хвилин, ні, що я кажу, через п'ять, через дві хвилини після того, як я довідався все про цю жінку, взяв її ім'я, адресу, історію її життя, я помчав на позиченім велосипеді додому, шпурнув до валізи костюм, ухопив гроші і поїхав візком на залізничну станцію... поїхав, не попередивши окружного урядовця... не призначивши

собі заступника, кинувши напризволяще дім... Мене обступили слуги, здивовані жінки про щось у мене допитувались, але я не відповідав, не оглядався... поїхав на залізницю і найпершим поїздом — до міста... Не минуло й години від тієї миті, як ця жінка ввійшла до моєї кімнати, а я встиг уже через неї розбити вщент своє життя і мчав, гнаний амоком, у порожнечу...

Я мчав і мчав, на відчай душі... О шостій годині вчора я приїхав... у десять хвилин на сьому був у її будинку і звелів доповісти про себе... Це було... ви розумієте... пайбезглуздіше, найдурніше, що я міг зробити... але ж той, кого жене амок, невидючий, він не бачить, куди біжить... За кілька хвилин служник вернувся... і сказав ввічливо й холодно... що пані погано себе почуває і не може мене прийняти...

Я вийшов заточуючись... Цілу годину я крутився навколо будинку, охоплений божевільною надією, що, може, вона пошле по мене... аж потім найняв собі кімнату в готелі на набережній і замовив дві пляшки віскі... Віскі й подвійна доза вероналу помогли мені... я нарешті заснув... і той тупий, каламутний сон був єдиним перепочинком у моїй гонитві між жпттям і смертю.

Вдарив корабельний дзвін — два тверді, ваговиті удари, що довго бриніли тремтливою луною в м'якому, майже непорушному повітрі й помалу розтанули в тихому, неугавному плюскоті, що все долітав із-під носа корабля і влітався в нитку схвильованого оповідання. Чоловік, що сидів у п'яльці навпроти мене, мабуть, злякано здригнувся, мова його урвалася. Я знову почув, як рука почала нишпорити між пляшками, почув тихе булькотіння. Потім, наче заспокоївшись, він трохи певнішим голосом повів далі:

— Все, що було потім, я навряд чи зможу вам розказати. Тепер я гадаю, що в мене була пропасниця, в кожному разі, я був надміру знервований, майже божевільний — мене гнав амок, як я вже сказав. Та не забувайте, що я приїхав у вівторок уночі, а в суботу, як я встиг дізнатися, мав прибути пароплавом із Йокогами її чоловік, отже, залишалося тільки три дні, три короткі дні, щоб зважитись і допомогти їй. Зрозумійте: я знав, що повинен допомогти їй негайно, а не міг поговорити з нею. І саме потреба попрохати в неї вибачення за свою смішну, свою жахливу поведінку штовхала мене вперед. Я знав, яка дорога кожна хвилина, знав, що це для неї питання життя або смерті, і все-таки не мав змоги шепнути їй хоча б слово, дати їй якій-небудь знак, бо її перелякала моя несамовітна й безглузда погоня.

Це було... ага, стривайте... це було так, як буває, коли хтось біжить попередити іншого, що його хочуть убити, а той вважає його самого за вбивцю і біжить далі назустріч своїй загибелі... Вона бачила в мені лише божевільного, який женеться за нею, щоб її принизити, а я... що може бути гірше, безглуздіше... я вже й не думав про те... моя воля була остаточно зламана, я тільки хотів допомогти їй, зробити послугу... я пішов би на вбивство, на злочин, аби тільки їй допомогти... Та вона, вона цього не розуміла. Вранці, щойно прокинувшись, я відразу побіг до її будинку. Перед дверима стояв бой, той самий бой, якого я вдарив в обличчя, і, вгледівши мене здалека — він напевне чекав на мене, — швиденько шмигнув у двері. Може, він тільки хотів попередити її про мій прихід... може... ох, ця непевність, як вона мене тепер мучить!.. Може, тоді вже все було приготовлене, щоб мене прийняти, але, побачивши його, пригадавши свою гапбу, я сам не паважився ще на одну спробу... Коліна в мене задрижали. Перед самим порогом

я повернувся й пішов геть... пішов, коли вона, може, чекала на мене, так само страждаючи.

Тепер я вже зовсім не знав, що робити в чужому місті, яке пекло мене в п'яти вогнем... Раптом мені саянула одна думка; я миттю гукнув візника, поїхав до того самого віце-резидента, якому допоміг тоді на своєму пункті, й звелів про себе доповісти... В моїй зовнішності було, мабуть, щось незвичайне, бо він подивився на мене якось перелякано і крізь його ввічливість проглядала тривога... видно, він уже вгадав у мені людину, гнану амоком... Я рішуче заявив йому, що прошу перевести мене до міста, бо на своєму пункті я вже не можу довше витримати... я мушу переїхати негайно... Він поглянув на мене... не можу вам пояснити як... ну, як дивиться лікар на хворого...

— Нерви у вас розхиталися, любий докторе,— сказав він,— я це чудово розумію. Але все можна буде влаштувати, тільки трохи подождіть... ну, скажімо, тижнів чотири... Мені треба спочатку знайти вам заступника.

— Я не можу чекати жодного дня,— відповів я.

Знов той самий чудний погляд.

— Доведеться вже вам якось потерпіти, докторе,— сказав він поважно,— ми не маємо права залишати пост без лікаря. Проте я обіцяю вам, що сьогодні ж уживу всіх заходів.

Я стояв перед ним, зціпивши зуби,— вперше я виразно відчув, що я продана людина, раб. У мені вже закипало обурення, але він улесливо випередив мене:

— Ви відвикли від людей, докторе, а це теж своєрідна хвороба. Ми всі тут дивувалися, чому ви ніколи не приїдете сюди, ніколи не берете відпустки. Вам треба товариства, розваги. Приходьте хоч і сьогодні ввечері,— у нас бал у губернатора, там буде вся наша колонія. Тут багато є таких, що давно вже хотіли з вами познайомитись, частенько про вас розпитували

й висловлювали побажання, щоб ви переїхали сюди.

Останні його слова вразили мене. Розпитували про мене? Може, вона? Я зразу наче переродився і, якнайчемніше подякувавши віце-резидентові за запрошення, пообіцяв, що приїду вчасно. І вчасно прийшов, навіть занадто вчасно. Чи треба вам казати, що нетерплячка пригнала мене першим у велику залу урядового будинку. Я чекав, мовчазні жовтошкірі слуги вешталися навколо мене, нечутно ступаючи босими ногами по паркеті, і, як здавалось моїй притьмареній свідомості, глузували з мене за мосю спиною. Протягом чверті години я був єдиним європейцем серед слуг, що безмовно готували все до вечірки, такий самітний, що чув цокання годинника в кипшенні свого жилета. Нарешті з'явилися кілька урядовців із своїми родинами, а потім сам губернатор, що почав зі мною довгу розмову; я уважно слухав його і, як мені здавалося, влучно відповідав, аж доки... доки враз у нападі якоїсь нез'ясовної нервовості втратив усю свою витримку й почав відповідати не те що треба. Хоч я стояв спиною до дверей, але зразу відчув, що ввійшла вона, що вона вже тут. Я не міг би пояснити вам, яким чином виникла в мене ця тривожна певність, але, ще розмовляючи з губернатором і прислухаючись до його слів, я відчував за собою її присутність. На щастя, губернатор швидко скінчив розмову — мені здається, що коли б він не відпустив мене, то я, знехтувавши ввічливістю, був би обернувся, таке сильне було це дивне напруження моїх нервів, так жагуче хотілось мені поглянути назад. І справді, тільки-но озирнувшись, я побачив її на тому самому місці, де несвідомо її відчув. Вона стояла в жовтій бальній сукні з глибоким викотом; матово мерехтіли, як слонова кістка, її прекрасні вузькі плечі. Стояла і розмовляла серед гурту гостей. Вона вміхалася,

але мені здавалось, що на її обличчі проступає ледь помітне напруження. Я підійшов ближче — вона не могла мене бачити чи, може, не хотіла — і дивився на ту усмішку, що привітно і ввічливо грає на її тонких устах. І та усмішка знову сп'янула мене. бо вона... ну, бо я знав, що вона вдавана, що то брехня, шедевр мистецтва гри. Сьогодні середа, блиснуло мені в голові, в суботу прибуває пароплав з її чоловіком... як вона може так усміхатися, так... так самовпевнено, так безтурботно усміхатися й не дбало гратися віялом, замість того, щоб розтроцити його зі страху? Я... сторонній... я дрижав уже два дні, очікуючи тієї години... я, сторонній, переживав за неї її страх, її відчай... а вона прийшла на бал й усміхається, усміхається, усміхається...

Десь позаду заграла музика. Почался танці. Якийсь літній офіцер запросив її; вона, попрохавши пробачення, покинула своїх співрозмовників і пішла під руку з ним повз мене до другої зали. Коли вона побачила мене, по її обличчю враз пробіг вираз страхової натуги — але тільки на одну мить, потім вона (доки я ще вагався, привітатися з нею чи не привітатись) ввічливо кивнула мені головою, як випадковому знайомому:

— Добрий вечір, докторе!

Мить, і вона вже пройшла. Ніхто б не зміг здогадатися, що ховалося в погляді тих сіро-зелених очей, навіть я, я сам того не знав. Чому вона зі мною привіталася?.. Чому враз пізнала мене?.. Чи була це самооборона, чи крок до замшрення, чи тільки збентеження з несподіванки? Не можу сказати вам, який я був схвилюваний, усе в мені розбурхалося до дна, ладне вихопитись назовні. Я дивився, як вона, спершись на руку офіцера, спокійно пливла залою у вальсі, з незворушним, безтурботним виразом на об-

личчі, а я ж добре знав, що вона... що вона, так само як і я... думас тільки про те... тільки про те, що лише нам двом серед усієї цієї юрби відома страшна таємниця... а вона танцювала вальс... У ті хвилини моя тривога, мій бажання врятувати її і мій захват були ще більші, ніж будь-коли. Не знаю, чи хто стежив за мною, але своєю поведінкою я напевне зраджував більше, ніж вона хотіла приховати,— я, бачте, ніяк не міг дивитися в інший бік, я мусив... так, я мусив дивитися не неї, я поїдав її очима, я здалеку впивався в її незворушне обличчя, чи не спаде часом хоч на мить із нього маска. Вона, мабуть, відчула мій упертий погляд, і їй стало неприємно. Коли вона верталася під руку зі своїм кавалером, вона владно блиснула на мене очима, наче наказувала відійти геть. Чоло знову перетнула зморшка гордого гніву, яку я вже раз бачив.

Але... але... я ж вам казав... мене гнав амок, я не озирався ні праворуч, ні ліворуч. Я миттю зрозумів її — той погляд казав: «Не привертай уваги! Опануй себе!» Я знав, що вона... як би це сказати?.. що вона вимагає від мене стриманості тут, у залі, повній людей... я розумів, що коли б я тепер пішов додому, то завтра вона напевне прийняла б мене, що вона тільки тут, тільки тут хоче позбутися мого настирливості, яку можуть помітити присутні, що вона — і цілком слушно — боїться з мого боку якоїсь негарної вихватки... Бачите... я знав усе, я розумів наказ у її погляді, та що ж, коли... коли те, що на мене найшло, було сильніше від розуму: мені треба було з нею поговорити. Отож я непевною ходою підійшов до гурту, де вона стояла й розмовляла, і, хоч знав лише декого з присутніх, присиднався до них, охоплений одним непереможним бажанням: чути, як вона говорить. А проте я щоразу зіщулювався, мов побитий собака, коли її погляд холодно перебігав по мені, наче то

був не я, а полотняна порт'єра, до якої я прихилився, або повітря, яке злегенька ворушило ту порт'єру. Проте я стояв і ждав хоч єдиного слова від неї, хоч якоїсь ознаки примирення, усе стояв, не зводячи з неї тупого погляду, німий, як пень, серед загальної розмови. Безумовно, всім уже впала в око моя безглузда поведінка, бо ніхто не озивався до мене жодним словом; і їй, мабуть, завдавала муки моя присутність.

Чи довго б я так простояв, не знаю... може, цілу вічність... я не здатен був скинути чари, що скували волю мою. Я був немов паралізований своєю шаленою впертістю... Та вона не витримала... враз обернулася до чоловіків напрочуд легко й невимушено, як завжди, і сказала:

— Я трохи стомлена... хочу сьогодні раніше лягти... На добраніч!

І ось вона вже пройшла повз мене, байдуже й холодно кивнувши головою... Я встиг ще помітити сувору зморшку в неї на чолі, а потім уже бачив лише її плечі, білі, горді, оголені плечі. Минула якась мить, поки я зрозумів, що вона йде... що я вже не побачу її, не поговорю з нею цього вечора, цього останнього вечора, коли ще можливий рятунок... і так я стояв, скам'янілий, на місці, аж доки зрозумів це... а тоді... тоді...

Але чекайте... чекайте... а то ви не зрозумієте, як безглуздо, як по-дурному я вчинив... Я повинен спершу змалювати залу, де все це відбувалося... То була велика зала урядового будинку, вся залита світлом і майже порожня... величезна зала. Пари пішли танцювати, чоловіки — грати в карти... тільки по кутках невеличкими гуртками стояли, розмовляючи, гості... отже, зала була порожня, кожний рух упадав у вічі під яскравим світлом люстр... І вона легкою, неквапливою ходою йшла через ту залу — тільки плечі її

білили над жовтою сукнею — і часом відповідала на поклони... Важко навіть розказати, як вона трималася. То був королівський спокій, гордий і прекрасний, який мене в ній так захоплював... Я... я залишився на місці, як уже сказав вам. Я був наче паралізований, аж поки зрозумів, що вона вже йде... а коли я зрозумів це, вона була вже в другому кінці зали, біля самих дверей... Тоді... о, мені й досі соромно згадувати про це... тоді щось ніби штовхнуло мене, і я побіг, чуте — побіг... не пішов, а побіг за нею, гупаючи черевиками так, що аж луна пішла по залі... Я чув свій тупіт, помічав, як усі вражено дивилися на мене... я мало не згорів із сорому... ще біжучи, я усвідомив, який божевільний мій вчпнок... але не міг... не міг зупинитися... В дверях я її наздогнав... Вона обернулась... її очі пронизали мене сірою крицею, ніздрі задривали з гніву... я саме хотів щось промимрити... як вона... як вона... раптом засміялася... дзвінко, безжурно, щиро... і сказала голосно, щоб усі чули:

— Ох, докторе, аж тепер ви згадали про той рецепт мого малому... оці мені вчені!..

Ті, що стояли поблизу, добродушно засміялися... я зрозумів, я був просто вражений: як же майстерно врятувала вона становище!.. Поншпоривши в гаманці, я вдер з блокнота чистий аркушик, вона спокійно взяла його і... подякувавши мені холодною усмішкою... пішла. Спершу мені полегшало... я побачив, що вона вміло загладила те, що я наробив своїм божевільям... що становище врятовано... але я зараз же збагнув, що для мене все вже втрачено. що ця жіпка ненавидить мене за мою дурну гарячковість... ненавидить дужче, ніж смерть... я розумів, що тепер хоч би приходив під її двері й сотні разів, вона буде проганяти мене, як собаку.

Хитаючись, я йшов назад через залу й відчував,

що люди дивляться на мене... в мене був, мабуть, дивний вигляд... Я пішов до буфету, випив одну за одною дві, три, чотири чарки коньяку... це мене врятувало від непритомності... мої нерви не витримували, вони були наче порвані... Потім я викрався надвір якимись бічними дверима, нишком, немов злочинець... Ні за які скарби на світі не перейшов би я ще раз ту залу, де стіни ще берегли відгомін її сміху... Я пішов... не знаю добре, куди, я пішов... по якихось шишках... і напився, напився, як той, хто хоче залити в собі всі почуття... але... але мені не вдалось одурманити себе... сміх той все лунав у мені, різкий і злісний... того проклятого сміху я не міг заглушити... Потім я ще блукав у гавані... револьвера я залишив у готелі, а то напевне був би застрелився. Я ні про що більше не думав і з одною цією гадкою пішов додому... з гадкою про ліву шухляду в комоді, де лежав мій револьвер... з єдиною цією гадкою.

А що я тоді не застрелився... то, присягаюся вам, не через боягузтво... Для мене був би порятунок — натпнути па зведений уже холодний курок... але як би вам це пояснити... я почував, що маю ще обов'язок... так, той самий обов'язок надати допомогу людині, яка її потребує, той проклятий обов'язок... Мене до нестями доводила думка, що я можу ще бути корисний їй, що я їй потрібний... Я ж повернувся до готелю вранці в четвер, а в суботу... я вам казав... у суботу мав прибути пароплав, і я знав, що ця жінка, ця гоноровита, горда жінка не витримає свої ганьби перед чоловіком і перед світом... Ох, яких мук завдавали мені думки про безглуздо згайнований дорогоцінний час, про мою божевільну нерозважність, бо через неї я вже не міг допомогти... цілими годинами, присягаюся вам, ходив я по кімнаті й сушив собі голову, як би наблизитись до неї, виправдати свою помилку, допомогти їй... Що вона вже

не пустить мене до свого дому, я був певен... бо ще всіма своїми вервами відчував її сміх і гнівне тремтіння ніздрів... годинами, цілими годинами борсався я в своїй тісній триметровій кімнаті... а вже був день, уже бралосся до полудня...

І враз щось штовхнуло мене до столу... я вихопив жмуток поштового паперу й почав писати їй... я все написав... скиглив, як пес, прохав у неї пробачення, називав себе божевільним, злочинцем... благав її довіритись мені... Присягався, що негайво зникну, зникну з міста, з колонії, а якщо вона захоче, то навіть зі світу... аби тільки вона пробачила мені, довірилась й дозволила допомогти їй у цю останню, нещасну годину... Двадцять сторінок списав я тією маячнею... Мабуть, то був божевільний, неможливий лист, схожий на гарячкове марення, бо коли я встав від столу, то був геть упрілий... кімната крутилася перед очима... довелося випити склянку води... Аж тоді я спробував перечитати листа, але мені стало страшно вже від перших слів... Тремтячими руками я згорнув його і вже взявся був за конверта... коли враз мені сійнула крапця думка. Я знайшов справжнє, вирішальне слово. Я ще раз схопив перо й дописав на останній сторінці: «Чекаю тут, у набережному готелі, на Ваше пробачення. Якщо до сьомої години не одержу відповіді, то застрелюся».

Потім подзвонив боєві й звелів йому віднести листа. Нарешті сказано все... все!

Щось брязнуло біля нас і покотилося. То він небережним рухом перевернув пляшку з-під віскі. Я чув, як рука його нишпорить по палубі; нарешті він знайшов порожню пляшку і, замахнувшись, викинув її за борт. Кілька хвилин він мовчав, потім повів далі ще гарячковіше, ще схвильованіше, квапливіше, ніж раніш.

— Я вже не вірю ні в що... для мене немає ні неба, ні пекла... а коли й є пекло, то я вже його не боюся — воно не може бути жахливіше за ті години, які я пережив від полудня до вечора... Уявіть собі маленьку кімнатку, розпечену сонцем, що, чим ближче до півдня, то стає гарячіша... маленьку кімнатку, де є місце тільки на стіл, стілець і ліжко... На тому столі — нічого, крім годинника й револьвера, а біля столу — людина... людина, що нічого не робить, а лише вдивляється в секундну стрілку годинника... людина, що не їсть, не п'є, не курить, не рухається... а весь час... чуєте?.. весь час, три години поспіль... вдивляється в білий кружечок циферблата і в маленьку стрілку, що, цокаючи, оббігас той кружечок... Отак я... отак я перебув той день, увесь час лише ждав, ждав, ждав... але ждав так, як... як людина, що її жене амок,— тупо, вперто, як тварина, із скажеюю, простолінійною завзятістю.

Я... не буду вам змальовувати тих годин... та й не зумів би їх змалювати... я вже й сам не розумію, як можна було таке пережити, не... не збожеволівши... Отож у двадцять дві хвилини на четверту... н добре знаю, бо дивився на годинника... раптом хтось постукав до мене в двері... Я плигаю... плигаю, як тигр на свою здобич, одним скоком через усю кімнату до дверей, розчахую їх... під дверима стоїть перелякане китайча з запискою. Я жадібно вихоплюю її в нього з рук, і воно миттю зникає.

Розгортаю записку, хочу прочитати... й не можу... Перед очима в мене розпливаються червоні кола... уявіть собі ту муку... нарешті, нарешті я маю слово від неї, а літери мигтять і танцюють у мене перед очима... Занурюю голову в воду... в очах яснішає... Знову беруся до записки й читаю:

«Запізно! Але чекайте вдома. Може, я ще вас покличу».

Підпису немає. Папірець зім'ятий, відірваний від якогось старого проспекту... слова накидані олівцем, похапцем, абияк, немов під час втечі, на підвіконні або в кареті... не знаю, чому та записка так схвилювала мене... В ній було щось страшне, щось таємниче... якоюсь невимовною тривогою, якимось жахом війнуло мені в душу від тої таємничої записки... а проте... проте я був щасливий... вона мені написала, я ще міг жити, міг їй ще допомогти... і може... міг би... ох, мене зразу опосіли найнеможливіші, найхиמרніші мрії й сподіванки... Сотні, тисячі разів перечитував я ту записку, я цідував її... оглядав, чи нема в ній якогось забутого, непоміченого слова... дедалі заплутанішими, хаотичнішими ставали мої марення, то був якийсь фантастичний сон з розплющеними очима... мене ніби паралізувало, я чи то спав, чи то не спав, отупілий і водночас напружений... Так тривало, може, хвилини, а може, й цілі години...

Враз я стрепенувся... Чи не постукав хтось?.. Я за-тамував віддих... хвилина, дві мертвої тиші... А потім знов тихий, наче шурхіт миші, тихий, але настирливий стукіт... Я зірвався на ноги, ще не зовсім отямившись, розчинив двері — там стояв бой, її бой, той самий, якому тоді я заїхав кулаком у зуби... Його смагляве обличчя було сіре, як попід, а збентежений погляд віщував лихо... мене охопив жах...

— Що сталося? — насилу вимовив я.

— Come quickly¹, — відповів він... і більше нічого...

Я миттю збіг сходами вниз, він за мною... Садо, маленький візок, стояв упизу, ми сіли в нього...

— Що сталося? — запитав я вдруге...

Він мовчки глянув на мене, весь тремтячи, зціпивши зуби... Я запитав його ще раз — він мовчав далі... Я ладен був знову вдарити його в зуби кулаком, але...

---

¹ Ходіть швидше (англ.).

мене зворушила його собача відданість тій жінці... і я вже більше не розпитував... Візок мчав так швидко людними вулицями, що перехожі, лаючись, розскакувались навсібіч. Ми виїхали з європейського кварталу на узбережжі в убогішу частину міста й подалися ще далі, в крикливу метушню китайського кварталу... нарешті ми опинилися в вузькій вулиці, десь край міста... Візок зупинився перед низенькою халуною... Вона була брудна, вгрузла в землю, з вулиці — крамничка, освітлена лійовою свічкою... Котрась із тих халабуд, за якими ховаються курильні опіуму та будинки розпусти, злодійські кубла та комори крадених речей... Бой хапливо постукав... двері ледь прочинилися, крізь щілину зашепотів якийсь голос, нудно про щось допитуючись... Нарешті у мене ввірвався терпець, я зіскочив з візка, штовхнув прочинені двері... стара китайка, злякано скрикнувши, втекла... бой увійшов за мною і повів мене вузьким коридором... відчинив ще одні двері... двері в темну кімнату, де тхнуло горілкою і згуслою кров'ю... Там щось застогнало... і я пішов навпомацки туди...

Голос знов урвався. А далі він уже швидше захлипав, ніж заговорив:

— Я... я навпомацки пішов туди... Там... там, на будному матраці... лежало... скорчене з болю... лежало зранене людське тіло... лежала вона...

В темряві я не бачив її обличчя... Мої очі ще не привычались... я намацав тільки її руку... гарячу... гарячу, як вогонь... У неї був жар, страшний жар... і я здригнувся з жаху... я зразу все збагнув... вона втекла... втекла від мене сюди... Дала себе покалічити першій-ліпшій брудній китайці тільки тому, що тут сподівалася краще сховати свою таємницю... дала себе зарізати якійсь відьмі, а не довірилась мені... тільки тому, що я, божевільний... не поберіг її гордості, не

допоміг їй одразу... тому, що смерті вона боялась не так, як мене...

Я крикнув, щоб дали світло. Бой скочив у коридор — огидна китайка тремтливими руками принесла чадну газову лампу... Я насилу стримався, щоб не схопити стару відьму за горлянку... вона поставила лампу на стіл... жовте світло впало на змучене тіло... І враз... враз із мене як рукою зняло весь мій сказ і гнів, весь той брудний накіп пристрастей... тепер я був лише лікар, людина, що помагає, досліджує, людина, озброєна знанням... я забув про себе... свідомість моя проясніла, і я став на боротьбу з страшною небезпекою... Голе тіло, про яке я палко мріяв, я відчував тепер тільки як... як би вам сказати... як матерію, як організм... я вже не бачив її, бачив тільки життя, що боролось зі смертю, людину, що корчилась у смертельних муках... Її кров, її гаряча, свята кров стікала по моїх руках, але я не відчував ні хвилювання, ні жаху... я був лише лікар... я бачив тільки страждання... бачив...

Я відразу побачив, що все пропало, коли не станеться якогось чуда... Вона була скалічена злочинною, невправною рукою й стікала кров'ю... а в мене не було чим зупинити кров. У тій смердючій норі не було навіть чистої води... все, до чого я доторкався, було липке від бруду...

— Нам треба негайно їхати в лікарню,— сказав я. Та ледве я встиг це сказати, як змучене тіло враз підвелось.

— Ні... ні... краще вже смерть... щоб ніхто не дізнався... щоб ніхто не дізнався... додому... додому...

Я розумів... вона вже боролась тільки за свою гамницю, за свою честь... не за життя... І я послухався... Бой приніс ноші... ми поклали її... і так... знесилена, в гарячці, наче мертву... понесли її в темряві...

додому... відганяючи переляканих слуг... як злодії, занесли до її кімнати й замкнули двері... А потім... потім почалась боротьба, довга боротьба зі смертю.

Зненацька в плече мені судомно вп'ялася рука, і я мало не скрикнув зі страху й болю. Викривлене, наче машкара, обличчя виринуло з темряви й наблизилось до мене. Я побачив білі вишкірені зуби, побачив скельця окулярів, що в блідому відблиску місячного світла жевріли, наче двос величезних котячих очей. Тепер він уже не говорив — він трусився й кричав у нападі шаленого гніву:

— Чи знаєте ви, чужа людино, що спокійно сидите собі тут на палубі, що мандруєте світами задля розваги, чи знаєте ви, як помирає людина? Чи траплялося вам колись бути присутнім при смерті, чи бачили ви, як корчиться тіло, як посинілі нігті впиваються в порожнечу, як хрипить горлянка, як кожна частка тіла, кожний палець опирається неблаганній смерті, як вилазять очі з орбіт, охоплені жахом, що його не віддає словами? Чи переживали ви це коли-небудь,— ви, гуляща людино, туристе, ви, що балакаєте про допомогу як про обов'язок? Я часто бачив смерть як лікар... то був для мене клінічний випадок, факт... я... так би мовити, вивчав його,— але переживав тільки один раз... я разом з нею терпів муки, разом з нею помирав тієї ночі... тієї жахливої ночі, коли сидів біля її постелі й напружував мозок, щоб хоч що-небудь пригадати, придумати, винайти проти кровотечі, яка ніяк не припинялася, проти гарячки, що на моїх очах спалювала її... проти смерті, яка підходила все ближче й ближче і яку я не міг відігнати. Чи розумієте ви, що це означає — бути лікарем, знати про всі хвороби, почувати себе зобов'язаним допомагати, як ви мудро сказали,— а проте сидіти безсило коло людини, що помирає, знати й бути без-

силим... знати тільки одне, тільки жахливу правду, що допомогти не можеш... не можеш, хоч би ти навіть перерізав собі всі жили... бачити, як улюблене тіло безпорадно спливає кров'ю, корчиться з болю, слухати пульс, який то частішає, то зовсім завмирає... бути лікарем і не знати нічого, анічогісінько... тільки сидіти, і бубоніти молитву, наче стара баба в церкві, а потім знов погрожувати кулаками нікчемному богові, про якого ти тільки й знаєш, що його нема... Ви розумієте це? Розумієте?.. Я... я тільки одного не розумію, як... як люди не помирають разом із хворими в такі хвилини... Як вони другого дня встають після сну й чистять собі зуби, зав'язують краватку... Як можна ще жити після того, що я витерпів. відчуваючи, як та порошок життя, перша людина, за яку я боровся всією своєю істотою, яку я всіма силами своєї душі хотів затримати, вислизає у мене з рук... кудись відлітає, страждаючи... дедалі швидше й швидше, хвилина за хвилиною, а я в своєму запаленому мозку не знаходжу нічого, що могло б її затримати...

І до того ж, щоб жорстоко подвоїти мою муку, ще й це... Сидячи біля її постелі — я дав їй морфію, щоб угамувати біль, і дивився, як вона лежала з гарячими скронями, гарячими, але блідими,— отже... сидячи там, я весь час відчував за спиною в себе очі, втуплені в мене з страшною натугою... То бой сидів там навпочіпки на підлозі й бубонів якісь молитви... Коли ми ззиралися, то в його погляді... ні, я не можу вам цього змалювати... в його по-собачому відданому погляді я читав таке благання, таку вдячність... він простягав до мене руки, наче закликав урятувати її... ви зрозумієте: до мене, до мене простягав він руки, як до бога... до мене... неспроможного нічого вдіяти... я ж бо знав, що все пропало... що я тут такий самий зайвий, як та комашка, що лазить по землі... Ох, як

той погляд мучив мене... та фанатична, сліпа віра в мос вміння... мені хотілось нагримати на нього, вдарити його ногою, стільки болю завдавав мені його погляд... а проте я відчував, що ми зв'язані один з одним нашою любов'ю до неї... нашою тасмницею. Він сидів позад мене, зігнувшись у темний клубок, як той звір, що чигає на здобич... Тільки-но я щось загадував, він миттю схоплювався і, нечутно ступаючи босими ногами, приносив те, що я хотів, тремтячий, сповнений надії, що ось у цьому лік... рятунок... Я знаю, він дав би собі жила перетяти, аби лише їй допомогти... така то була жінка, таку владу мала вона над людьми... а я... я не мав сили врятувати хоч би краплину її крові... О, та ніч, та жахлива ніч, та нескінченна ніч між життям і смертю!

Над ранок вона ще раз опритомніла... розплющила очі... тепер вони вже не були бундючні й холодні... в них блимала вогким блиском гарячка... вона повела очима по кімнаті, не впізнаючи її... Потім глянула на мене: здавалося, вона задумалась, силкується пригадати щось, вдивляючись у мос обличчя... і враз... побачив... вона пригадала... якийсь страх, якесь обурення... щось вороже, гнівне скривило її лице... вона ворухнула руками, неспаче хотіла втекти... геть, геть від мене... я бачив, що вона пригадала собі... ту годшну, коли я... Але потім вона отямилась... глянула на мене спокійніше, але дихала важко... я побачив, що вона хоче говорити, хоче щось сказати... Руки знов напружились... вона хотіла підвестись, але не мала сили... Я почав заспокоювати її, нахилився над нею... тоді вона подивилась на мене довгим, сповненим муки поглядом. Її губи тихо ворухнулись... її уже забракло голосу, і вона сказала ледь чутно:

— Ніхто не знатиме?.. Ніхто?

— Ніхто,— сказав я якомога твердіше,— обіцяю вам.

Та її очі ще були неспокійні... Неслухняним, за-
шерхлими губами вона на превелику силу вимовила:
— Заприсягніться мені... ніхто не знатиме... заприся-
гніться!

Я підняв руку, як до присяги. Вона глянула на мене... таким... таким невимовним поглядом... ніжним, теплим і вдячним... так, справді, справді вдячним... Хотіла ще щось сказати, та вже не мала снаги... Довго лежала вона, цілком знесилена тим напруженням, з заплющеними очима. Потім почалося жахливе... жахливе... ще довгу, тяжку годину боролася вона... Тільки над ранок настав кінець...

Він довго мовчав. Я помітив це аж тоді, коли серед тиші пролунав дзвін — один, два, три потужних ударів, — три години. Місячне світло примерхло, але вже якась інша, непевна жовтава ясність тремтіла в повітрі, і часом палітав легенький вітер. Ще півгодини, година, і настане день, і все це страхіття розтане в ясному світлі. Тепер я бачив риси оповідача виразніше, бо тінь не лягала вже так густо й чорно в наш закуток, — він здійняв шапку, і я побачив голий череп і змучене обличчя, що здалося мені ще жахливішим. Та ось блискучі скельця його окулярів повернулися знову в мій бік, він випростався, і в голосі його забриніли глузливі, гострі нотки.

— Для неї вже все скінчилося — але для мене ні. Я був на самоті з мерцем — сам у чужому домі, сам у місті, що не зносило тасмниць, а я... я повинен був оберігати тасмницю... Ви тільки уявіть собі ситуацію: жінка з найкращого товариства колонії ще вчора ввечері цілком здорова танцювала на балу в губернатора і раптом лежить мертва в своєму ліжку... біля неї сидить чужий лікар, якого начебто прикликав її служник... Ніхто в будинку не бачив, коли й звідки він прийшов... уночі її принесли на ношах і потім

замкнули двері... а вранці вона вже мертва... Аж тоді покликали слуг, і враз цілий будинок заелементував... миттю про це дізнаються сусіди, все місто... і тільки одна людина може все це пояснити... я, чужинець, лікар з далекого поста... Присмна ситуація, правда ж?

Я знав, що мене чекало. На щастя, зі мною був бой, надійний хлопець, що вчитував кожне бажання у мене з очей,— навіть той жовтошкірий дикун розумів, що треба ще буде витримати важку боротьбу. Я тільки сказав йому:

— Пані бажає, щоб ніхто не довідався, що сталося.

Він подивився мені в очі, і в його погляді, вологому, відданому, як у пса, блиснула рішучість:

— Yes, sir¹.

Більше він не промовив нічого. Але витер криваві сліди на підлозі, дав усьому лад,— і саме та його рішучість вернула й мені рівновагу.

Зроду ще не виявляв я такої енергії й ніколи вже не виявлятиму. Коли людина втратила все, то за останнє вона змагається завзято й відчайдушно,— а це останнє в мене був її заповіт, її тасмниця. Я цілком спокійно приймав людей, розповідав їм усім ту саму вигадану історію: мовляв, бой, якого вона послала по лікаря, зустрів мене випадково на вулиці. Та оповідаючи це й удаючи спокійного, я чекав.. чекав вирішальної хвилини... огляду тіла, без якого не можна було сховати її в домовину, а з нею й її тасмницю... Не забудьте, що був уже четвер, а в суботу мав приїхати її чоловік...

О дев'ятій годині мене нарешті сповістили, що приїшов міський лікар. Я посилав по нього — він був мій начальник і водночас суперник, той самий лікар, про якого вона свого часу так зневажливо висловлювалась і якому було вже, мабуть, відоме моє бажання

---

¹ Слухаю, пане (англ.).

перевестися до міста. Тільки-но він глянув на мене, я відчув, що він мій ворог. Але саме це й додало мені сили.

Ще в передпокої він запитав:

— Коли померла пані?..— він назвав її ім'я.

— О шостій годині ранку.

— А коли вона послала по вас?

— Об одинадцятій вечора.

— Ви знали, що я її лікар?

— Так, але не можна було гаятися... а крім того... небіжчниця побажала, щоб прийшов саме я. Вона заборонила кликати іншого лікаря.

Він пильно подивився на мене: на його блідому, трохи зарослому салом обличчі з'явився рум'янець, я відчув, що він був ображений. А мені саме цього й треба було, я прагнув якнайшвидше докінчити справу, бо знав, що мої нерви довго не витримають. Він хотів відповісти мені щось уципліве, але роздумав і звисока сказав:

— Ну що ж, коли ви гадаєте, що можете без мене обійтися, то все ж мій службовий обов'язок — ствердити смерть... і від чого вона настала.

Я не відповів і пустив його вперед. Потім вернувся до дверей, замкнув їх і поклав ключа на стіл. Він здивовано звів брови:

— Що це означає?

Я спокійно став проти нього.

— Ідеться не про те, щоб знайти справжню причину смерті, а про те, щоб її приховати. Ця жінка покликала мене, щоб я... щоб я зарадив наслідкам невдалого втручання... я вже не міг її врятувати, але обіцяв урятувати її честь, і я це зроблю. І прошу вас допомогти мені.

Він аж очі витріщив з дива.

— Ви хочете,— промовив він, затинаючись,— щоб я, урядовий лікар, покрив злочин?

— Так, саме цього я хочу, бо не маю іншої ради.

— Щоб я за ваш злочин...

— Я вже вам сказав, що й не торкався до цієї жінки, а то... а то я не стояв би отут перед вами й давно наклав би на себе руки. Свою провину — коли хочете, назвемо так її вчинок — вона вже спокутувала, і світ про неї нічого не повинен знати. І я не дозволю, щоб честь цієї жінки була тепер ще й без потреби заплямована.

Мій рішучий тон ще більше його роздратував.

— Ви не дозволяйте!.. Он як... Ну, ви ж мій начальник... чи принаймні думаете стати янм... Спробуйте лишень наказувати мені!.. Я зразу подумав собі, що тут якась брудна історія, коли вас викликають із вашого закамарка... Гарну ж ви практику тут масте... І чудовий почин... А тепер я візьмуся до огляду, я сам, і будьте певні, що протокол, під яким стоятиме мій підпис, буде правдивий. Я не підпишу брехні.

Я був цілком спокійний.

— Дарма! Цього разу вам таки доведеться її підписати. А то ви не вийдете звідси.

І я сягнув рукою до кишені — револьвера в мене з собою не було. Але він здригнувся. Я підступив до нього ближче й глянув йому в вічі.

— Послухайте, що я вам скажу... щоб уникнути найгіршого. Мені моє власне життя байдуже... і чуже так само... я, бачите, дійшов до краю... мені важливе ще тільки одне — дотримати свою обіцянку і зберегти в тасмиці причину цієї смерті... Слухайте: я даю вам слово честі — як ви підпишете посвідку, що ця жінка померла... померла, ну, скажімо, внаслідок якогось нещасного випадку, то я протягом тижня покину це місто, цю країну... що я, коли ви захочете, візьму револьвера й пуцу собі кулю в лоб, тільки-но труна опиниться в землі і я буду певен, що ніхто... розумієте,

ніхто вже не зможе нічого рознюхати. Сподіваюся, що це вас задовольнить, мусить задовольнити.

У моєму голосі було, мабуть, щось загрозливе, щось небезпечно, бо, коли я мимохідь підступив до нього ближче, він раптом відсахнувся, такий нажаханий, як... як ті люди, що тікають від гнаного амоком, коли він скажено мчить уперед, вимахуючи ножем. І він зразу став інакший... якимось зіщулювався й знітився... горда постава де й ділася. Він пробубонів, ніби ще опиравчись:

— Я ще ніколи не підписував фальшивого посвідчення... та вже щось придумасмо... всяке ж буває в житті... Але не міг же я так зразу...

— Авжеж, не могли,— допоміг я йому. («Тільки мерщій!.. мерщій!..» — стукало у мене в скронях).— Але тепер, коли ви знаєте, що тільки боляче вразили б живого і жорстоко зневажили б померлу, то, звичайно, не будете вагатися.

Він кивнув головою. Ми підійшли до столу. За декілька хвилин посвідчення було готове (його згодом опублікували в газетах — воно цілком імовірно малювало картину паралічу серця). Потім він підвівся й глянув на мене.

— Ви виїдете цього ж таки тяжня, правда?

— Даю вам слово честі.

Він знову глянув на мене. Я помітив, що він хоче здаватися суворим і діловитим.

— Я негайно замовлю труну,— сказав він, щоб приховати свою ніяковість. Але щось, мабуть, прозирило в мені, якась страшна мука... бо він раптом простягнув мені руку й несподівано щиро стиснув мою.— Хай вам щастить упоратися з цим,— додав він.

Я не зрозумів, що він мав на думці. Може, я був хворий? Чи... божевільний? Я провів його до дверей, відімкнув їх, але замкнув за ним уже на превелику силу. Потім у мене знов застукало в скронях, усе

захиталось і закрутилось переді мною, і коло самого її ліжка я повалився на підлогу... так... так, як без тями падає гнаний амоком наприкінці свого шаленого бігу.

Він знов замовк. Мене морозило — може, від того, що перший подмух ранішнього вітру легкою хвилею прошумів над кораблем? Але на змученому обличчі — тепер я вже добре бачив його в блідому світанку — знову відбилосся зусилля волі.

— Не знаю, скільки я пролежав отак на маті. Аж раптом хтось торкнув мене за плече. Я стрепенувся. То був бой, що в боязкій шанобливій поставі стояв переді мною і тривожно зазирає мені в очі.

— Сюди хочуть ввійти... хочуть побачити її...

— Не впускати нікого!

— Так... але...

В очах його був переляк. Він хотів сказати щось, але не зважувався. Вірну тварину щось мучило.

— Хто це?

Він дивився на мене й тремтів, наче боявся, що я його вдарю. Потім сказав, не називаючи ім'я... звідки в такої первісної істоти раптом береться стільки чуйності? Чому в деякі хвилини якусь незвичайну делікатність виявляють цілком темні люди?.. Він сказав... тихо й боязко:

— Він.

Я зірвався на ноги... Я відразу зрозумів і вмить запалав жагучим прагненням побачити незнайомця. Розумієте, хоч як воно чудно... але серед тієї муки, серед тієї гарячки бажань, тривоги й метушні я цілком забув про «нього»... забув, що до цієї справи причетний ще один чоловік... той, кого ця жінка кохала, кому вона в запалі пристрасті віддала те, в чому відмовила мені... Дванадцять годин, добу тому я був би ще ненавидів того чоловіка, міг би роздерти його на

шматки... А тепер... я не можу, не можу вам сказати, як мені кортіло побачити його... полюбити його... за те, що вона його любила.

Я миттю опинився біля дверей. Там стояв молоденький, зовсім молоденький русьвий офіцер, дуже несміливий, дуже тендітний, дуже блідий. Він був як дитина, такий... такий зворушливо молодий... І мене страшенно зворушило, що він силкувався бути міцним, витриманим чоловіком... приховати своє хвилювання... Я зразу ж помітив, що в нього тремтіла рука, коли він сягнув до кашкета... Мені кортіло обняти його... за те, що він був саме такий, яким я хотів бачити чоловіка, що володів цією жінкою... не спокусник, не чванько... ні, ще майже дитині, чистій, ніжній істоті подарувала вона себе.

Юнак стояв переді мною геть зніяковілий. Мій жадібний погляд і схвильовані рухи ще дужче його збентежили. Маленькі вусики пад губами зрадливо тремтіли... цей молодий офіцер, цей хлопчина насилу стримувався, щоб не заплакати.

— Вибачте,— промовив він нарешті,— я б хотів... я б хотів... ще раз... побачити...

Мимоволі, сам того не помічаючи, я обняв його, чужу людину, за плечі й повів, як ведуть хворого. Він глянув на мене здивовано, безмежно теплим і вдячним поглядом... уже тісі миті між нами зародилася свідомість якоїсь спільності... Ми підійшли до небіжчиці... Вона лежала біла на білих простирадлах... я відчув, що моя присутність все ж таки заважає йому... тому відійшов назад, щоб липити його з нею на самоті. Він підходив до неї помалу, такою... такою непевною, важкою ходою... З того, як сіпалися в нього плечі, я бачив, який біль крає його серце... Він ішов, як... як людина, що йде проти жахливого буревію... і враз перед ліжком упав навколішки... точнісінько так, як раніш упав я.

Я підскочив до нього, підвів його і посадив у крісло. Він уже не соромився і в гіркому плачі виливав свою муку. Я не міг вимовити ні слова, тільки несвідомо гладив рукою його русьвий, м'який, як у дитини, чуб. Він схопив мене за руку... так лагідно і водночас боязко... і враз я відчув на собі його пильний погляд...

— Скажіть мені правду, докторе,— простогнав він,— вона наклала на себе руки?

— Ні,— відповів я.

— А... а чи хто-небудь... чи хто-небудь винен у її смерті?

— Ні,— сказав я знову, хоч щось підкочувалось мені до горла і я ладен був крикнути йому: «Я! я! я!.. І ти... Ми обидва! І її впертість, її злощасна впертість!» — Але я стримався і ще раз проказав: — Ні... ніхто не винен... Доля винна!

— Не можу повірити,— простогнав він,— не можу. Ще позавчора вона була на балу, всміхалася, кивнула мені. Як же могло таке статися?

Я розповів якусь довгу вигадану історію. Навіть йому я не зрадив її таємниці. Всі ті дні ми були як два брати, наче осяяні почуттям, що нас об'єднало... Ми не звіряли його один одному, але обидва відчували, що все наше життя належало тій жінці... Інакше в мене з уст ладне було зірватися заборонене слово, але я зціплював зуби,— і він не довідався, що вона носила від нього дитину... що я ту дитину, його дитину, мав убити й що вона забрала її з собою в безвість. А все ж ми говорили тільки про неї в ті дні, поки я переховувався в нього... бо — я забув вам сказати — мене розшукували... Її чоловік приїхав, коли труна вже була забита... він не хотів повірити в те, що було сказано в посвідці... Ходили всілякі чутки... і він розшукував мене... Але я не міг зважитись на зустріч із ним — адже я знав, що через нього вона

страждала... Я ховався... чотири дні не виходив з дому, ми обидва не виходили... Її коханий купив для мене під чужим ім'ям місце на кораблі, щоб я міг утекти... Як злодій, прокрався я вночі на палубу, щоб ніхто не впізнав мене... Я покинув там усе, що мав... свій дім з усім доробком своєї семирічної праці. Все майно мос кинуте напризволяще — бери, хто хоче... а начальство, мабуть, звільнило вже мене за те, що я без дозволу залишив свій пост... Але я більше не міг жити в тій домі, в тій місті... в тій світі, де все нагадувало мені її... Як злодій, я вибрався вночі... аби тільки втекти від неї... аби тільки забути...

Та коли... коли я ступив на пароплав... уночі... опівночі... мій приятель був зі мною... тоді... тоді саме піднімали щось краном... щось гранчасте, чорне... труну... ви чуєте, її труну... вона гналася за мною, як я гнався раніше за нею... І я повинен був стояти й удавати з себе стороннього, бо він, її чоловік, теж був тут... Він везе її тіло до Англії... мабуть, хоче там зробити розтин... Він забрав її... тепер вона знов належить йому... вже не нам... не нам обом... Але я ще тут... я йтиму з нею до кінця... він не довідається... не повинен довідатись... я зумію захистити її таємницю від будь-якого замаху... від того негідника, через якого вона пішла на смерть... Нічого, нічого він не довідається... її таємниця належить мені, тільки мені...

Ви розумієте тепер... розумієте... чому я не можу дивитись на людей... слухати їхній сміх... бачити, як вони фліртують і паруються... бо там унизу... в трюмі між лантухами чаю та кокосових горіхів стоїть труна... Я не можу туди зазирнути, там зачинено... але я відчуваю це всіма своїми нервами, щомиті відчуваю... навіть тоді, коли тут грають вальси й танго... Це безглуздя, на дні моря лежать мільйони мерців, під кожною п'яддю землі, на яку ми ступаємо, гниє трун...

але я не можу, не можу стерпіти, що вони влаштовують тут маскаради й так хтиво регочуться... Небіжчиця... я знаю, чого вона від мене хоче, відчуваю, на що вона там унизу чекає... я знаю, що мій обов'язок... що я ще не скінчив свого шляху... бо ще не врятував її таємницю... вона ще не відпускає мене...

На середній палубі зачовгали кроки, зашаруділи швабри: матроси почали прибирати. Він здригнувся, наче спійманий на гарячому: на його безкровному обличчі проступив ляк. Він устав і промимрив:

— Ну, я піду вже... піду...

Але страшно було дивитися на нього: погляд порожній, очі запухлі — чи то од віскі, чи від сліз.

Він, видно, боявся мого співчуття: у його згорбленій постаті я відчув сором, безмежний сором за відвертість зі мною цієї ночі. Я мимоволі сказав:

— Ви дозволите мені по обіді зайти до вас у каюту?..

Він подивився на мене — шоретка посмішка скривила його губи, глузлива, цинічна посмішка; він з якоюсь злістю видушував із себе кожне слово.

— Ну так... ваш уславлений обов'язок допомагати... так... саме цим словом вам пощастило підбити мене розбазікатись. Ну ні, добродію, спасибі! Думаєте, мені полегшало від того, що я вивернув перед вами все своє нутро аж до тельбухів? Моє спартачене життя ніхто вже не полатає... вийшло, як бачите, так, що я даремно служив шановному голландському урядові... пенсію дідько вхопив, до Європи я їду голий, як бубон... як собака, що скавулить і плентається за труною... Безкарно амок нікому не минається: ноги на решті підгинаються і надходить кінець. Сподіваюся, що й мій кінець уже недалеко... Ні, спасибі, добродію, за ваше ласкаве бажання мене відвідати... я вже маю в каюті товариство... декілька пляшок доброго старого віскі, що інколи мене розважають... а крім того, в мене

є ще один вірний давній приятель, до якого, на жаль, я свого часу не вдався по розраду, мій славний браунінг... він мені допоможе краще за всяке базікання... Будь ласка, не турбуйтеся... людині завжди лишається її останнє право — здохнути так, як їй самій до вподоби... і без непроханої допомоги.

Він ще раз глянув на мене глузливо... ба навіть задириливо, але я відчував,— це був тільки сором, безмежний сором. Потім він увібрав голову в плечі, обернувся, не попрощавшись, і якоюсь чудною кривою хлюпою почовгав до кают уже цілком освітленою палубою. Більше я його не бачив. Даремно шукав я його другої й третьої ночі на тому самому місці. Він зник, і я вже ладен був повірити, що все те мені приснилось або примарилось, якби не звернув уваги на одного пасажиря з жалобною стрічкою на рукаві. Це був багатий голландський комерсант, і мені підтвердили, що в нього нещодавно померла дружина від якоїсь тропічної хвороби. Я бачив, як він, суворий і змучений, походжав осторонь від інших, і думка, що я знаю його потасмю журу, викликала в мені якийсь дивний страх. Я кожного разу звертав убік, коли він проходив повз мене, щоб не зрадити навіть поглядом, що я знаю більше про його долю, ніж він сам.

У порту в Неаполі стався потім той чудний випадок; пояснення до нього треба, здається мені, шукати в оповіданні невідомого. Більшість пасажирів зійшла ввечері на берег — сам я пішов до опери, а звідти до кав'ярні на Віа Рома. Коли ми шлюпкою верталися на пароплав, мені впало в око, що кілька човнів зі смолоскипами й ацетиленовими ліхтарями крутилися й шукали чогось навколо корабля, а вгорі на палубі метушилися в темряві карабінери й жандарми. Я поспитав одного матроса, що сталося. З того, як він

ухилився од відповіді, легко було здогадатися, що команді наказано мовчати. Другого дня, коли пароплав мирно, наче нічого й не сталося, плив далі до Генуї, я також нічого не міг довідатись на палубі. Аж в італійських газетах прочитав я потім романтично прикрашене повідомлення про нещасливу пригоду в неапольському порту. Тієї ночі, писали вони, в пізню годину, щоб не турбувати пасажирів сумним видовищем, мали перенести з корабля в човен труну з тілом одної значної дами з голландських колоній. Саме тоді, як її вже спускали мотузяною драбиною в присутності чоловіка тієї дами, враз щось важке скотилося з верхньої палуби й потягло за собою в глибину і труну, і носіїв, і чоловіка небіжчиці. Одна газета доводила, що то якийсь божевільний кинувся зі східців на драбину, а друга давала іншу версію — що драбина, мовляв, сама урвалася від надто великого тягара. В кожному разі ясно було, що пароплавна компанія вжила всіх заходів, щоб приховати правду. З великими труднощами носіїв та чоловіка небіжчиці виловили шлюпками з води, проте олив'яна домовина миттю пішла на дно, і звідти її не пощастило добути. Одпочасно в газетах з'явилася коротенька замітка про те, що в порту до берега прибило труп невідомого сорокалітнього чоловіка, але публіці здалося, що вона не має ніякого зв'язку з романтично змальованою пригодою; та мені, коли я прочитав ті кілька рядків, привиділось, ніби з-поза газетного аркуша ще раз виринуло, як мара, бліде, аж синє обличчя з блискучими скельцями окулярів.

ЛИСТ НЕЗНАЙОМОЇ

Коли відомий романіст Р. після триденної прогулянки в гори рано-вранці вернувся до Відня і, купивши на вокзалі газету, глянув на число, то враз пригадав, що сьогодні день його народження. «Сорок перший»,— усвідомив він собі, і від того йому це стало ні радісно, ні прикро. Він швидко перегорнув шесті сторінки газети, найняв таксі й поїхав додому. Служник доповів, що за час його відсутності приходило двос відвідувачів і було кілька телефонних дзвінків. Потім він подав йому на таці пошту, яка назбиралася за ці дні. Р. глянув на неї байдуже, недбало розпечатав кілька листів від людей, що цікавили його, а ще одного, який був надписаний незнайомою рукою і здавався надто великим, поки що відсунув набік. Тим часом служник подав чай; Р. вигідно вмовстився у кріслі, ще раз переглянув газету і декілька каталогів, тоді запалив сигару і взявся до відкладеного листа.

Лист мав десятків зо два сторінок, квапливо списаних незнайомим, нерівним жіночим письмом—швидше рукопис, аніж лист. Р. мимоволі ще раз помацав конверта, чи не залишилось там якоїсь записки з поясненням. Але конверт був порожній, і на ньому, як і на самому листі, не було ні зворотної адреси, ні підпису. «Дивно»,— подумав він і знову взяв листа до рук. «Тобі, що ніколи не знав мене»,— стояло вгорі як звертання чи заголовок. Він здивовано зупинився: чи це стосувалось його, чи якогось вигаданого героя? Нараз у ньому прокинулася цікавість. І він почав читати.

«Моя дитина вчора померла — три дні й три ночі змагалася я зі смертю за маленьке, тендітне життя, сорок годин тіпалося в пропасниці її бідне гаряче тільце, і я не відходила від її ліжка. Я прикладала холодні компреси до її чола, що пашіло вогнем, день і ніч тримала в своїх руках її неспокійні рученята. Третього вечора я знемогла й сама. Мої очі не витримали й заплющились, я не знала й коди. Три чи чотири години проспала я на твердому стільці, а за той час смерть забрала її від мене. Тепер він лежить, любий, бідолашний хлопчик, у свосму вузьенькому дитячому ліжечку, такий самий, як був відразу по смерті; тільки очі йому стулено, розумні темні оченята, ручки складено на білій сорочечці, і чотири свічки горять високо, в чотирьох кутках ліжечка. Я не зважуюсь поглянути туди, не зважуюсь поворухнутися, бо коли свічки спалахують, то по його личку, по його стулених устах перебігають тіні, тоді здається, що його риси оживають, і я ладна повірити, що він не вмер, що він зараз прокинеться й дзвінким голосочком скаже мені щось по-дитячому наївне й ласкаве. Але я знаю, він помер, я не хочу дивитися на нього, щоб не мати даремної надії й не зазнати ще раз розчарування. Я знаю, знаю, моя дитина вчора померла — тепер у мене лишився тільки ти один у цьому світі, тільки ти, що нічого не знаєш про мене і безжурно бавишся життям і людьми. Тільки ти, якій ніколи не знав мене і якого я завжди кохала.

Я взяла п'яту свічку й поставила на стіл, де пишу тобі. Бо я не можу залишитись на самоті з своєю мертвою дитиною, я повинна виплакати свою душу; а з ким же мені розмовляти цієї жахливої години, як не з тобою, що був і лишився для мене всім! Може, я й не зумію поговорити з тобою цілком ясно, може, ти не зрозумієш мене, бо ж голова моя геть порожня, у скронях сіпас і гупас, все тіло так бо-

лять... Мабуть, у мене гарячка, може, теж грип, що тепер скрадається від дверей до дверей, і це було б добре, бо тоді б я пішла за своєю дитиною, і мені не довелось б нічого з собою робити. Інколи в мене зовсім темніє в очах, може, я навіть цього листа не зможу дописати до кінця, але я натужу всю свою силу і хоч раз, хоч цей єдиний раз поговорю з тобою, мій коханий, що ніколи не впізнавав мене.

Тільки з тобою я хочу поговорити, вперше розповісти тобі все: ти впізнаєш усе моє життя, що завжди належало тобі, хоч ти про нього й не здогадувався. Але ти довідаєшся про мою тасмницю аж тоді, коли я помру, коли тобі вже не треба буде відповідати мені й коли те, що тепер то холодом, то жаром обсіпає моє тіло,— справді кінець. Якщо ж мені судилося жити далі, то я порву цього листа й мовчатиму знов, як мовчала завжди. А якщо ти тримаєш його вже в руках, то знай: у ньому небіжчиця оповідає тобі про своє життя, яке було твоїм від його першої аж до останньої свідомої години. Не лякайся моїх слів — мертвій нічого не треба: ні кохання, ні співчуття, ні розради. Лише одного я хочу від тебе — щоб ти повірив усьому, що зрадить тобі мій біль, який лине до тебе. Повір мені — лиш цього одного прошу я в тебе: ніхто не буде брехати в смертну годину своєї єдиної дитини.

Я звірю тобі все своє життя, життя, що, власне, почалося від того дня, коли я тебе пізнала. Доти було щось тьмяне й каламутне, куди мої сногади ніколи не поринали, якийсь льох, повний заפורошених, засотаних павутинням, невиразних речей і людей, які давно вже не будять відгомону в моєму серці. Коли ти з'явився, мені було тринадцять років і я мешкала в тому самому будинку, де ти й тепер мешкаєш, у тому самому будинку, де ти тримаєш у руках цього листа, цей останній подих мого життя;

мешкала на тому самому поверсі, якраз навпроти твоїх дверей. Ти, напевне, вже не пригадуєш нас, небагату вдову скромного урядовця (вона завжди ходила в жалобі) і худеньку дівчинку-підлітка, бо ми завжди жили тихенько, заповнені своїм злиденим дрібноміщанським буттям. Ти, може, ніколи й не чув нашого прізвища, бо ми не мали на дверях таблички і ніхто ніколи не приходив і не питався про нас. Та й дуже давно те було, п'ятнадцять-шістнадцять років тому — ні, ти напевне вже не пам'ятаєш того, коханий, але я, о, я жадібно пригадую собі кожну дрібничку, пам'ятаю, наче це було сьогодні, той день, навіть ту годину, коли я вперше почула про тебе, вперше побачила тебе, та й як мені не пам'ятати, коли аж тоді почав існувати для мене світ. Не сердься, коханий, дозволь розповісти тобі все, геть усе, від самого початку, благаю, хай тебе не втомить цих чверть години, вислухай мене, ту, що не втомилася ціле життя тебе кохати.

Перед тим як ти перебрався до нашого будинку, за твоїми дверима жили погані, лихі, сварливі люди. Бідні самі, вони найдужче ненавиділи убогість своїх сусідів, нашу, бо вона не хотіла мати нічого спільного з їхньою брутальністю. Чоловік був пияк і лупцював свою дружину; ми часто прокидалися вночі від грюкоту перевернутих стільців та брлякоту розбитих тарілок. Одного разу вона вискочила на сходи заюшена крив'ю, простоволоса, а за нею біг і лаявся її п'яний чоловік, аж нарешті з сусідніх помешкань повискакували люди й настрахали його поліцією. Моя мати з самого початку уникала всяких взаємин із тим подружжям і заборонила мені розмовляти з їхніми дітьми, а вони при кожній нагоді на мені за те метилися. На вулиці вони кричали навздогін мені різні гидотні слова, а одного разу поранили мені сніжками до крові обличчя. Цілий дім одностайно пенавидів

тих людей, а коли раптом у них щось скоїлося — здається, чоловіка замкнули за крадіжку, — і вони вибралися з усіма своїми манатками, всі ми полегшено зітхнули. Кілька днів на брамі висіло оголошення про те, що помешкання здається, потім його зняли і через двірника швидко розійшлася чутка, що помешкання найняв якийсь письменник, неодружений, поважний пан. Тоді я вперше почувала твоє ім'я.

А ще за кілька днів прийшли малярі, тинькарі, столяри, шпалерники й заходилися вичищати з помешкання бруд, що його лишили попередні жильці. Вони стукали молотками, грюкали дошками, шкряпали, чистили, але мати тільки раділа й казала, що нарешті настане край бешкетам у сусідів. Тебе самого під час переїзду я ще не бачила: за всією роботою наглядав твій служник, невеличкий, статечний, сивий камердинер, що дивився на робітників згори і вказівки давав їм тихо й доречно. Нам усім він дуже подобався: по-перше, тому, що в нашому передмісті камердинер був щось цілком нове, а ще й тому, що він до всіх ставився надзвичайно чемно, хоч і не був запанібрата з простими служниками й не вдавався з ними в балачки. Мою матір він почав від першого ж дня вітати шанобливим поклоном, як справжню даму, ба навіть до мене, дівчиська, ставився ввічливо й поважно. Твоє ім'я він завжди вимовляв з якоюсь особливою пошаною, майже побожно, і було зразу видно, що він відданий тобі далеко більше, ніж звичайний служник. І як же я любила його за це, доброго старого Йоганна, хоч і заздрила йому, що він завжди міг бути біля тебе й служити тобі.

Я розповідаю тобі все, коханий, усі ці дрібні, майже смішні речі, щоб ти зрозумів, яким чином ти від самого початку зміг здобути таку владу наді мною, боязкою, затурканою дитиною. Ще доки ти ввійшов у моє життя, навкруг тебе вже створився якийсь

німб, ореол багатства, незвичайності й тасмниці — ми всі, мешканці маленького будиночка в передмісті, нетерпеливо чекали на твій приїзд. Люди-бо, які живуть обмеженим життям, завжди цікаві до всього нового, що діється перед їхніми дверима. Але як зросло моє зацікавлення тобою, коли я одного дня прийшла зі школи й побачила перед нашим домом фургон із меблями! Більшість важких речей носії вже підняли нагору й тепер виносили дрібніші; я зупинилася біля дверей, щоб усе те роздивитися, бо всі твої речі дуже дивували мене — таких я ніколи ще не бачила: були там індуські божки, італійські скульптури, великі, напрочуд яскраві картини, і, нарешті, з'явилися книжки. Їх було так багато, і всі такі гарні, що я не йняла віри своїм очам. Під дверима їх складали в стосп, там їх приймав служник і з кожної дбайливо стріпував віничком порох. Я зацікавлено крутилася навколо тих стосів, що дедалі зростали: служник не проганяв мене, але й не заохочував ані словом, тож я не посміла доторкнутися до жодної книжки, хоч мені страх як хотілося помацати гарну, м'яку шкіру на деяких оправах. Я тільки боязко позирала на заголовки: були там французькі, англійські книжки й ще багато не знайомими мені мовами. Я, мабуть, була б так дивилася на них цілими годинами, та мати покликкала мене додому.

І ось я потім цілий вечір думала про тебе, ще не бачивши тебе. У мене самої було тільки з десяток дешевих книжок, оправлених у пошарпані картонні палітурки, я дуже любила їх і часто перечитувала. Тепер мені не давала спокою думка: який же вигляд має людина, що прочитала стільки чудових книжок, знала всі ті мови і була така багата й така освічена. Якась неземна шаноба опановувала мене на саму думку про таку силу книжок. Я намагалася уявити собі твій образ: ти був старий чоловік в окулярах,

з довгою білою бородою, подібний до нашого вчителя географії, тільки набагато добріший, кращий і лагідніший. Не знаю чому, але, ще навіть уявляючи тебе старим, я була певна, що ти маєш бути вродливим. Тоді, тієї ночі, ти мені вперше снився, хоч я ще не бачила тебе.

Другого дня ти переїхав, але, хоч як я піддивлялася, мені все-таки не пощастило поглянути на тебе, а це ще збільшило мою цікавість. Нарешті третього дня я побачила тебе, і яка ж я була вражена, коли ти виявився цілком інакший, анітрохи не схожий на того «пана бога», що його вигадала моя дитяча уява. Мені снився лагідний дідусь в окулярах, і ось з'явився ти — ти, такий самісінький, як і нині, бо повз тебе роки спливають без сліду. На тобі був чудовий ясно-брунатний спортивний костюм, і ти на диво легенькою, хлоп'ячою ходою піднімався нагору, беручи по два сходи зразу. Капелюха ти тримав у руці, і я була невимовно вражена, коли побачила твоє ясне, жваве обличчя і юнацьку чуприну. Справді, я аж злякалася, що ти такий молодий, вродливий, такий стрункий і зграбний. І хіба не дивно: першої ж миті я цілком виразно відчула те, що мене й усіх інших завжди в тобі вражало: подвійність твоєї істоти. Ти — палкий, легковажний, відданий забавам і пригодам юнак, а одночасно у своїй творчості — невблаганно сувора, свідомо свого обов'язку, безмежно начитана й освічена людина. Несвідомо я відчула те, що згодом кожен помічав у тобі: їщо ти живеш подвійним життям — своїм ясним боком воно обернене до зовнішнього світу, а другий, темний, знаєш тільки ти сам; те найглибше роздвоєння, ту таємницю твого буття я, тринадцятирічна дівчинка, зачарована тобою, відчула з першого ж погляду.

Тепер ти розумієш, коханий, яким дивом, якою привабливою загадкою став ти для мене, ще майже

дитини! Людину, перед якою шанобливо схиляли голову тому, що вона писала книжки, тому, що вона була славетна десь в іншому, великому світі, побачити враз молодим, зграбним, по-хлоп'ячому веселим двадцятип'ятилітнім юпаком! Чи ж треба тобі ще й казати, що від того дня в нашому будинку, в цілому моєму мізерному дитячому світі ніщо мене вже не цікавило, крім тебе, і що я зі всією впертістю, зі всією чіпкою настирливістю своїх тринадцяти років думала тільки про тебе, про твоє життя! Я вивчала тебе, вивчала твої звички, спостерігала людей, що приходили до тебе, та все те не тамувало моєї цікавості до тебе, а ще збільшувало її, бо подвійність твоєї істоти яскраво виявлялася в різноманітності твоїх відвідувачів. Приходила до тебе молодь, твої товариші, з якими ти сміявся й жартував, приходили обідрані студенти; а то приїздили в автомобілях жінки; одного разу завітав директор опери, славетний диригент, на якого я раніше дивилася тільки здалеку в театрі, тремтячи з захвату; бували в тебе й зовсім молоденькі дівчатка, що вчилися ще в торговельній школі і збентежено поспішали якнайшвидше прошмигнути в твої двері,— взагалі багато, дуже багато жінок. Я над тим не замислювалась, навіть коли одного ранку, йдучи до школи, побачила, що від тебе виходила якась дама під дуже густою вуаллю. Мені ж було тільки тринадцять років, і я не знала, що жагуча цікавість, яка спонукала мене чатувати на тебе й підглядати кожен твій крок, означала вже кохання.

Я дуже добре пам'ятаю, коханий, той день і годину, коли я назавжди віддала тобі своє серце. Ми з товаришкою вернулися з прогулянки і стояли, розмовляючи, коло брами. Раптом під'їхав автомобіль, зупинився, і ось ти вже зіскочив із приступки швидким пружним рухом, що й досі чарус мене, й рушив до

будинку. Я мимоволі кинулась відчинити тобі двері, заступила дорогу, й ми трохи не зіткнулися. Ти глянув на мене теплим, лагідним поглядом, що ніби сповивав і голубив людину, усміхнувся до мене пестливо — так, саме пестливо, не знаю, як ще можна пазвати ту усмішку, — і промовив тихо, майже ніжно: «Щиро вам дякую, панночко».

Оце і все, коханий; але від тієї миті, як я відчула на собі твій теплий, пестливий погляд, я стала твоя. Щоправда, згодом, і то дуже швидко, я довідалася, що тим поглядом, який обіймає і притягає до тебе, який сповиває, але zarazом і роздягає, поглядом природженого спокусника, ти обдаровуєш кожну жінку на твоєму шляху, кожну продавщицю з крамниці, кожну покоївку, що відчиняє тобі двері, — довідалася, що той погляд не залежить від твоєї волі або прихильності, а цілком несвідомо для тебе стає теплий і лагідний, коли ти звертаєш його на жінок. Але я, тринадцятирічна дитина, про це не здогадувалась: я була вся охоплена вогнем. Я думала, що твоя ніжність призначена мені, тільки самій мені, і за ту коротеньку мить у мені, підліткові, прокинулася жінка, і та жінка навіки стала твоя.

«Хто це був?» — спитала мене приятелька. Я не змогла їй зразу відповісти. Не змогла вимовити твоє ім'я: за ту одну-однісіньку мить воно зробилося святим для мене, стало моєю тасмницею. «Так, якийсь пан, що мешкає в нашому будинку», — промимрила я ніяково. «А чого ж ти так зашарілася, як він на тебе глянув?» — почала дражити мене товаришка з дитячою жорстокістю. І саме тому, що вона, глузуючи, доторкнулася до моєї тасмниці, в мене ще дужче запашіло обличчя. Збентеження надало мені брутальності. «Дурепа!» — мовила я злісно. Тієї миті я ладна була її задушити. Та вона зареготалася ще дужче й глузливіше, і я відчула, що з безсплого гніву на очі в мене

аж навертаються сльози. Я покинула її й побігла нагору.

Від тієї миті я тебе покохала. Я знаю, жінки часто казали тобі, своєму улюбленцеві, ці слова. Але повір мені, ніхто так по-рабському, так самовіддано не кохав тебе, як та, ким тоді була я і ким я залишилася для тебе назавжди, бо ніщо в світі не може зрівнятися з непомітним коханням дитини з безвісті, таким безнадійним, завжди готовим до послуг, таким покірним, чуйним і пристрасним, яким ніколи не буває сповнене жаги й хай навіть несвідомих вимог кохання дорослої жінки. Тільки самотні діти можуть цілком затаїти свою пристрасть у собі: інші роздзвонять про своє почуття товаришкам, заяляють його довірливими визнаннями; вони-бо вже багато чули й читали про кохання і знають, що воно — неминуча доля всіх людей. Вони бавляться коханням, мов іграшкою, вони хизуються ним, як хлопці першою цигаркою. Але я... я не мала нікого, кому могла б звіритися, ніхто не вчив і не застерігав мене, я була недосвідчена й наївна; я кинулась у свою долю, як у прірву. Все, що в мені росло й розквітало, належало тільки тобі, твоєму образу, який я вишлекала в мріях; мій батько давно помер, від матері, повсякчасно пригніченої, завжди заклопотаної, як би перебідувати на вдовину пенсію, я була далека, шкільні товаришки, уже майже зіпсовані, стали мені огидними, бо вони легковажно бавилися тим, що було для мене найвищими святощами,— отож я полинула до тебе цілим своїм еством, яке звичайно кришать і розпоршують, усіма своїми почуттями, що, приглушувані, нетерпляче пробивались на волю. Ти був для мене — як би тобі сказати? Кожне окреме порівняння буде надто недолугим,— ти був для мене, власне, усім, цілим моїм життям. Усе існувало лише остільки, оскільки якимось стосувалося тебе, все в моєму бутті мало сенс тільки тоді, коли було

пов'язане з тобою. Ти перемінив усе моє життя. Досі байдужа й посередня учениця, я несподівано стала першою в класі: я читала сотні книжок, читала до пізньої ночі, бо знала, що ти любиш книжки; я раптом почала, на диво моїй матері, вперто, навіть взято вчитися гри на роялі, бо думала, що ти кохаєшся в музиці. Я чистила й лагодила свої сукні, щоб не потрапити тобі на очі неохайно вбраною, а чотирикутна латка на моєму старенькому шкільному фартушку, перешитому з материнної домашньої сукні, жахала мене. Я боялася, що ти помітиш ту латку й почнеш гордувати мною. Тому я завжди затуляла лівий бік ранцем, коли бігла сходами вгору, і тремтіла зі страху, що ти все ж побачиш ту кляту латку. Але який безглуздий був мій страх: ти ніколи, майже ніколи не дивився на мене.

А проте я цілий день тільки те й робила, що чекала тебе, чатувала на тебе. В наших дверях було маленьке кругле вічко в мідній оправі, крізь яке можна було дивитись на твої двері. Те вічко — ні, не всміхайся, коханий, я ще й нині, й нині ще не соромлюся тих годин! — було моїм віконечком у світ. Там, у холодному передпокої, мов у засідці, боячись накликати материну підозру, я місяцями й роками цілі вечори просиджувала з книжкою в руках, мов напнута струна, що бривіла, коли ти наближався. Я завжди була з тобою, все в напруженні і в рухові; але ти так само не відчував того, як не відчуваси накрученої пружини в годиннику, якого ти носиш у кишені і який терпляче лічить і відмірює в п'яті твої години, супроводжує тебе на твоєму шляху нечутними ударами серця, а ти тільки раз на мільйони відрахованих секунд мимохідь зупиниш на ньому погляд. Я знала про тебе все, знала всі твої звички, кожну твою краватку, кожний твій костюм; знала й швидко навчилася розрізняти всіх твоїх знайомих і ділила

їх на таких, які були мені до вподоби, і таких, яких я не зносила; від тринадцяти до шістнадцяти років я кожну годину жила тобою. Ох, скільки я робила дурниць! Я цілувала клямку, якої торкалася твоя рука, я підбрала недокурок сигари, якого ти кинув перед дверима, і він був для мене священний, бо твої уста доторкалися до нього. Я вечорами по сто разів під якимсь приводом збігала вниз на вулицю, щоб побачити, в котрій із твоїх кімнат горить світло, і таким чином певніше відчувати твою невидиму присутність. А як ти на довгі тижні виїздив кудись — у мене завжди серце хололо зі страху, коли я бачила, як старпій Йоганн зносив униз твій жовтий саквояз, — як ти виїздив, тоді життя моє завмирало і втрачало весь свій зміст. Понура, змуджена, роздратована, я тивлялась по хаті й тільки стереглася, щоб мої заплакані очі не зрадили матері мого розначу.

Я знаю, все, що я оповідаю тобі, — смішні перебільшення, дитячі вптівки. Я повинна б їх соромитись, але не соромлюся, бо ніколи кохання моє до тебе не було чистіше й палкіше, як у часи отого дитячого захвату. Цілими годинами, цілими днями я могла б тобі оповідати, як я тоді жила тобою, тобою, що майже не знав мене в обличчя, бо коли я зустрічала тебе на сходах, а втекти не можна було, то в з ляку перед твоїм палючим поглядом бігла повз тебе з похиленою головою, наче людина, що кидається в воду, рятуючись від вогню. Цілими годинами, цілими днями я могла б тобі оповідати про ті роки, які ти давно забув, могла б розгорнути перед тобою цілий календар твого життя; та не хочу надокучати тобі, не хочу мучити тебе. Я ще тільки звірю тобі найкращу подію в моєму дитинстві і прошу тебе, не смійся, що вона така мізерна, бо для мене, дитини, вона важила безмежно багато. Було це, мабуть, у неділю — ти десь поїхав, і твій служник заносив у від-

чинені двері помешкання важкі килими, які він щойно витріпав. Йому було нелегко їх вести, і я, раптом набравшись сміливості, підійшла до нього й запитала, чи не можу йому допомогти. Старий здивувався, але не заперечив, і тоді я побачила — не можу навіть сказати тобі, з яким захватом, з якою побожною шанобою! — побачила зсередини твою домівку, твій світ, письмовий стіл, за яким ти звичайно сидиш, на ньому квіти в блакитній кришталевій вазі, твої шафи, твої картини, твої книжки. То був лише короткий, крадькома киявтий погляд у твоє життя, бо вірний Йоганн напевне не дозволив би мені довго роздивлятися, але тим єдиним поглядом я ввібрала в себе всю атмосферу твого помешкання й мала вже чим жити свої нескінченні мрії про тебе наяву і вві сні.

Та подія, та коротенька хвилинка була найщасливішою в моєму дитинстві. Я хотіла тобі розказати про неї, щоб ти, що не знаєш мене, почав нарешті розуміти, як чесьь життя горіло й згоряло біля тебе. Я хотіла тобі розповісти про ту подію і ще про одну, найжахливішу, яка, на жаль, надійшла дуже швидко по тій, першій.

Я вже казала, що задля тебе забула про все, не помічала своєї матері й не журилася ніким і нічим. Я не помітила, що один літній уже добродій, купець з Інсбрука, далекий родич моєї матері, почав учацати до нас і подовгу засиджуватися; я навіть тішилася тим, бо він часом водив маму до театру і я, залишившись сама вдома, могла думати про тебе, чатувати на тебе, а то було мені найбільше, мені єдине щастя. І ось одного разу мати якось урочисто поклікала мене до своєї кімнати й сказала, що має зі мною серйозно поговорити. Я зблідла, серце в мене закалатало: невже вона щось помітила, невже про щось здогадується? Моя перша думка була про тебе, про таємницю, що єднала мене зі світом. Але мати й сама

була збентежена, вона раз і вдруге ніжно поцілувала мене (чого звичайно ніколи не робила), посадовила поруч із собою на канапу й почала нерішуче й ніяково оповідати, що той родич, удівець, посватався до неї і вона, головне задля мене, вирішила погодитись. Кров гарячою хвилею хлюпнула мені до серця, — тільки одною думкою озвалася я на ті слова, думкою про тебе. «Але ж ми залишимось тут?» — пасилу вимовила я. «Ні, ми переїдемо до Інсбрука, Фердінанд має там гарну віллу». Далі я нічого вже не чула. У мене потемніло в очах. Аж потім я довідалася, що зомліла: мати нишком оповідала вітчимові, який ждав за дверима, що я раптом заточилася назад і, підвівши руки, впала додолу, мов підтята. Що діялося найближчими днями, як я, квола дитина, змагалася проти всевладної волі дорослих, я тобі не в силі змалювати. Ще й зараз, коли я пишу про це, в мене тремтить рука. Я не могла виказати свою тасмницю, тож опір мій здавався їм простою впертістю, якоюсь злісною перекірливістю.

Зі мною ніхто більше не говорив, усе робилося за мою спиною. Щоб прискорити переїзд, користалися з тих годин, коли я була в школі; приходючи додому, я завжди знаходила якусь зміну: щось було продане, щось вивезене. На моїх очах руйнували помешкання, а з ним і моє життя; одного ж разу, повернувшись зі школи, я побачила, що всі меблі спаковано й вивезено. В порожніх кімнатах стояли наготовлені валізи й дві розкладачки, для матері й для мене, — ми мали переспати тут ще одну, останню ніч, а вранці виїхати до Інсбрука.

Того останнього дня я раптом відчула тверду певність, що не зможу жити далеко від тебе. Тільки в тобі я бачила порятунк. Що я думала і чи взагалі в ті години розпуки я могла щось думати, ніколи не зможу сказати, але враз — матері не було вдома —

я схопилася і так, як була, в шкільній сукенці, пішла до тебе. Ні, не сама пішла — якась неблаганна сила тягла мене до твоїх дверей; я вся тремтіла її наслу переставляла задубілі ноги. Я вже казала тобі, що й сама добре не знала, чого хотіла, мабуть, упасти тобі до віг і просити, щоб ти залишив мене в себе як служницю, як рабню. Тобі, напевне, смішний цей невинний екстаз п'ятнадцятирічної дівчинки; але ти не сміявся б, коханий, коли б знав, як я стояла тоді на холоді перед твоїми дверима, заклала зі страху, як усе-таки незбагненна сила примусила мене ступити вперед, силоміць відірвати тремтячу руку від тіла, підвести її вгору і після кількох секунд жахливої боротьби, що тривали для мене цілу вічність, натиснути пальцем на кнопку дзвоника. Ще й досі чую різкий, провизливий звук, а потім мертву тишу; серце моє перестало битися, вся кров у мені зупинилась і тільки дослухалася, чи ти не йдеш.

Але ти не вийшов. Не вийшов ніхто. Тебе, очевидно, не було вдома, а Йоганн подався щось купувати, і я, несучи у вухах мертвий відгомін дзвоника, попленталась назад, до нашого зруйнованого, спорожнілого помешкання, й кинулась на якийсь клунок, така стомлена тими чотирма кроками, веначе цілі години бродила в глибоких задумах. Але під тією втомою ще жеврів твердий намір побачити тебе, поговорити з тобою, доки вони мене звідти вивезуть. Присягаюсь тобі, я не думала про щось більше, бо ще була цілком наївна саме тому, що, крім тебе, ні про що не думала; мені хотілося тільки побачити тебе, побачити ще раз, надивитися на тебе, взяти з собою твій образ. Цілу віч, цілісіньку ніч, довгу й жахливу, я чекала на тебе, коханий. Ледве мати лягла й заснула, я шмигнула до передпокою й почала наслухати, чи ти не вернувся додому. Я чекала цілу ніч, а то була морозяна січня віч. Я стомилася, все тіло

в мене боліло, а в помешканні вже навіть стільця не було, щоб сісти; тоді я лягла просто на підлогу, де від дверей тягло крижаним холодом. У самій лише топевській сукні лежала я на голій холодній підлозі, навіть нічого не постеливши собі, нічим не вкрившись,— боялася, що як угріюся, то засну й не почую твоєї ходи. Мене аж судомило, я підкорчувала заціоблі ноги, руки тремтіли; мені доводилося раз у раз підводитися, так я мерзла в тому жахливому темному передпокої. Та я все чекала, чекала на тебе, як на свою долю.

Нарешті — вже була, мабуть, друга чи третя година — я почула, як відчинилися внизу двері, потім хтось затупав сходами нагору. Холод від мене наче відскочив, мене поївяло жаром, я тихенько відчинила двері, ладна кинутись тобі назустріч, упасти тобі до віг... Ох, навіть не знаю, що б я, дурна дитина, тоді зробила. Хода наблизилася, замиготіло на стінах полум'я свічки. Тремтячи, я трималася за ручку дверей. Чи це ти, чи, може, хтось інший?

Так, це був ти, коханий, але ти був не сам. Я вчула приглушений, драгливий сміх, шелест шовкової сукні і тихий твій голос,— ти вертався додому з якоюсь жінкою...

Як я пережила ту піч, не знаю. Наступного ранку о восьмій годині мене повезли до Інсбрука — я не мала вже сили опиратися.

Моя дитина вчора вночі померла — тепер я знов буду сама, коли мені судилося жити. Завтра прийдуть чужі, вбрані в чорне, безцеремонні люди, привесуть із собою труну й покладуть до неї мого сина, мою нещасну сдину дитину. Може, з'являться її приятелі та принесуть вінки, але що таке квіти на труні? Мене втішатимуть, казатимуть якісь слова, слова, слова, але що ж вони мені допоможуть? Я знаю, що потім

однаково залишусь сама. А немає ж нічого страшнішого в світі, як бути самотнім межі людьми. Я збагнула це тоді, в Інсбруці, за ті нескінченні два роки, від мого шістнадцятого до вісімнадцятого року, коли я жила в своїй родині як невільниця, як заклята. Вітчим, дуже спокійний, неговіркий чоловік, був до мене лагідний, а мати, наче бажаючи виправити не-свідомо заподіяну мені кривду, ладна була виконувати всі мої забаганки; хлопці намагалися сподобатись мені, та я відштовхувала всіх з якоюсь запеклою впертістю. Я не хотіла бути щасливою, задоволеною далеко від тебе. Я сама-себе закопувала в по-нурий світ самокатування й самотності. Нового, яскравого вбрання, яке мені купували, я не вдягала, я відмовлялася ходити на концерти, в театри чи виїздити на прогулянки за місто у веселому товаристві. Я майже не виходила на вулицю; чи повіриш, коханий, що в тому малому місті, де я прожила два роки, я не знаю навіть десяти вулиць? Я сумувала й бажала сумувати; вдалині від тебе я зрікалася всього й немов упивалася тим зреченням, бо хотіла, щоб ніщо не відвертало мене від моєї палкої мети — жити тільки тобою.

Я цілими годинами, цілими днями сиділа самотно вдома і тільки те й робила, що думала про тебе, все наново пригадуючи собі сотні дрібних подій, кожну зустріч, кожне чекання, відновлювала в пам'яті всі ті дрібниці й відогравала в уяві, наче в театрі. А що кожну хвилинку з минулого я відтворювала безліч разів, то все моє дитинство залишилось у мене в пам'яті яскравим спогадом і кожну мить із тих давніх років я відчуваю так гаряче й виразно, наче вона щойно вчора збурювала мені кров.

Я тоді жила тільки тобою. Я купувала всі твої книжки, а коли твоє ім'я згадували в газеті, для мене наставало свято. Чи повіриш, що кожну твою

книжку я знаю напам'ять, так часто я перечитувала їх? Коли б мене хто збудив уночі и проказав будь-який навмання вихоплений рядок, я могла б ще й вині, й вині ще, по тринадцяти роках, провадити далі крізь сон; кожне твоє слово було для мене ніби євангеліс, ніби молитва. Весь світ існував лише стосовно до тебе: [я вичитувала у віденських газетах повідомлення про концерти й прем'єри тільки з однією думкою — які з них могли б тебе зацікавити; а коли наставав вечір, я здалека йшла за тобою: ось ти входив до зали, сідав на своє місце. Тисячі разів я уявляла собі таке, бо один-однісінький раз бачила тебе на концерті.]

Та навіть все те оповідати, ту шалену, до нестями трагічно-безнадійну відданість самотньої дитини, навіть оповідати її тому, хто ніколи про неї не знав, ніколи й гадки не мав про неї? Та чи й справді я тоді була ще дитина? Мені минув сімнадцятий, а потім вісімнадцятий рік; на мене почали оглядатися на вулиці хлопці, та мене їхня увага лише драгувала. (Бо кохання чи тільки гра в кохання до когось іншого, не до тебе, було для мене таке дике, таке неможливе, що навіть саму думку про нього я вважала б за зраду.) Моя пристрасть до тебе не пригасла, але що більше я дорослішала, що далі прокльдалися мої чуття, то вона ставала інакша, палкіша, жіночвіша, земна. І те, чого не розуміла дитина, яка, скорившись сліпому, підсвідомому бажанню, вночі подзвонила до твого помешкання, тепер стало мою єдиною мрією: подарувати себе, віддатися тобі.

Люди з мого оточення вважали мене за боязку, називали дикункою, бо я, зцінивши зуби, берегла свою тасмницю. Але в мені росла залізна воля. Всі мої думки і поривання були спрямовані на одне: назад до Відня, назад до тебе. І я зробила по-своєму, хоч якою безглуздою, якою незрозумілою здавалася

всім моя поведінка. Вітчим був заможний і ставився до мене, як до рідної дитини. Але я зятято наполягала на тому, що хочу сама на себе заробляти, й досягла нарешті своєї мети: поїхала до Відня й дістала роботу в одного родича у його крамниці готового одягу. Хіба треба казати тобі, куди проліг мій перший шлях, коли одного імлистого осіннього вечора я — нарешті, нарешті! — прибула до Відня? Я залишила речі на вокзалі, вкочила прожогом у трамвай — як же ж повільно він плазував, кожна зупинка драгувала мене — й побігла до нашого колишнього будинку. Твої вікна були освітлені, серце мос бриніло, співало в грудях. Аж тепер ожило для мене місто, що досі було таке чуже, так безглуздо гуло круг мене, аж тепер ожила і я, коли відчула поблизу тебе, мою одвічну мрію. Я ж не розуміла, що насправді була однаково чужа тобі і вдалині, за горами, долами й річками, і тієї миті, коли тільки тоненька освітлена шибка в твоєму вікні відділяла тебе від мого променистого погляду. Я все стояла й дивилася вгору: там було світло, був дім, ти, цілий мій світ. Два роки я мріяла про цю годину, тепер мені її даровано. Я простояла цілий довгий, теплий, імлистий вечір під твоїми вікнами, поки не згасло світло. Аж тоді я пішла шукати собі помешкання.

Отак щовечора вистоювала я потім перед твоїм домом. До шостої години я працювала в крамниці; робота була важка, виснажлива, але присмпа мені, бо цілоденна метушня відвертала мене від моїх болісних думок. А тільки-но залізні віконниці, гуркочучи, спадали за мною, я навпростець бігла на своє улюблене місце. В мене було єдине бажання: хоч раз тебе побачити, хоч раз зустрітися з тобою, хоч би здалеку подивитися на твоє обличчя! (Десь аж за тиждень я нарешті побачила тебе, і саме тоді, коли не сподівалася: я стояла й дивилася вгору на твої

вікна, аж раптом ти перейшов вулицю. І враз я знову зробилася тринадцятирічною дитвиною; я всі спаленіла, всупереч своєму палкому бажанню відчутти на собі твій погляд мимохіть похилила голову і, мов зацькована собаками, стрілою промчала повз тебе. Потім мені було соромно за ту школярську боягузливу втечу, бо ж тепер я була свідома свого бажання: я хотіла зустрітись з тобою, шукала тебе, хотіла, щоб ти мене пізнав після довгих, сповнених туги за тобою років, хотіла, щоб ти помітив мене, покохав.

Але ти довго не помічав мене, хоч я кожен вечір, навіть у хугу, на гострому, колючому віденському вітрі простоювала під твоїми вікнами. Часто я цілими годинами чекала надаремне, часто ти нарешті виходив з дому в товаристві знайомих, двічі я бачила тебе жінками. І ось тоді я відчула, що стала доросла, відчула щось нове, якусь зміну в моєму почутті до тебе, я вгадала ту зміну з раптового болю в серці, що роздер мені душу надвоє, коли я побачила, що якась чужа жінка так упевнено йде рука в руку з тобою. Я не була вражена несподіванкою, адже ж я знала ще з дитячих років про тих твоїх постійних відвідувачок, але тепер я відчула просто-таки фізичний біль, щось ніби повставало в мені, вороже і разом з тим задро, проти твоєї очевидної близькості з іншою. Одного дня я з дитячої гордості, що, мабуть, і досі ще в мені залишилась, не пішла під твій дім, та яким жахливим здався мені той порожній вечір упертості й бунту! Другого дня по роботі я вже знов покірво стояла перед твоїми вікнами, стояла й чекала, так само як простояла цілий свій вік перед твоїм зачиненим для мене життям.

І ось нарешті настав вечір, коли ти помітив мене. Я побачила тебе вже здалеку й напружила всю свою волю, щоб не ухилитися від зустрічі. Випадково на вулиці саме розвантажували підводу, й тобі довелося

пройти близько повз мене. Ти неуважно глянув на мене, та тільки-но спостеріг, як пильно дивлюсь на тебе я, а очах твоїх з'явився знайомий вираз — о, як я злякалася, згадавши його! Це вже був погляд, який ти призначав для жінок, пестливий, а проте владний, він сповивав і zarazом роздягав, полонив; такий погляд колись перетворив мене, дитину, на закохану жінку. Якусь мить він убрав у себе мій погляд, що не міг і не хотів одірватись від тебе, — і ось тв помпнув мене. Серце моє калатало; мимоволі я сповільнила ходу, а коли з непоборної цікавості озирнулася, то побачила, що ти зупинився і дивишся мені вслід. Ти так пильно, допитливо розглядав мене, що я відразу збагнула: ти не впізнав мене.

Ти не впізнав мене ні тоді, ні згодом, ти ніколи не впізнавав мене. Як змалювати тобі, коханий, розчарування тієї хвилини: адже ж тоді я вперше відчула, що мені судилося, — бути невідомою. Так я прожила ~~все своє життя, так і понині невідомою, ніколи не впізнана тобою.~~ Як тобі змалювати моє розчарування? Бачиш, за два роки свого перебування в Інсбруці, де я щогоднини думала про тебе і тільки те й робила, що уявляла собі нашу першу зустріч у Відні після розлуки, я перебрала всі можливості: від найпринадніших до найсумніших, залежно від настрою. Все переміряно, коли можна так висловитись; у похмурі хвилини я уявляла собі, що ти мене відштовхнеш, погордуєш мною, бо я здамся тобі нікчемною, негарною, настирливою. Всі вияви твоєї неласки, твоєї нечулості, твоєї байдужості спізнала я в своїх пристрасних видивах, та навіть у хвилини найчорнішої зневіри, навіть коли я аж надто гостро відчувала себе негідною твого кохання, навіть тоді я не могла собі уявити найжахливішого: що ти взагалі не помітив мого існування. Тепер я розумію — ох, ти навчив мене розуміти! — що обличчя дівчини, жінки має

здаватися чоловікові надзвичайно мінливим, бо воно здебільшого тільки дзеркало — то пристрасті, то наївності, то втомп — і розпливається, зникає в пам'яті так само легко, як відбиток у дзеркалі; отож чоловік легше забуває жінку, бо вік змінює гру тіней і світла на її обличчі, бо вбрання щоразу надає йому іншої оправи. Справді мудрий тільки той, хто змирився з своєю долею. Та я була ще дуже молода й не могла зрозуміти твоєї непам'ятливості, бо нестримні постійні мрії і думки про тебе зродили в душі моїй якусь манію, що й ти мене часто згадуєш і очікуєш; як же б я могла жити, коли б знала, що я для тебе — ніщо, що навіть найменший спогад про мене ніколи не торкається твоєї душі! Я ніби прокинулась під твоїм поглядом і побачила, що ніщо не нагадало тобі про мене, що жодна, бодай найтонша павутинка спогадів не пов'язує мого життя з твоїм, — побачила і вперше збагнула жорстоку дійсність, вперше відчула свою долю.

Тв не впізнав мене тоді. І коли через два дні ми знов зустрілися й ти глянув на мене майже як на знайому, то й цього разу впізнав у мені не ту, яка тебе кохала і в якій ти збудив жінку, а тільки гарненьку вісімнадцятирічну дівчину, що два дні тому заступила тобі дорогу на цьому самому місці. Ти був приємно вражений, на твоїх устах грала легенька усмішка. Знов ти пройшов повз мене і знов раптово уповільнив ходу: я тремтіла, я раювала, я молилася, щоб ти озвався до мене. Я збагнула, що вперше була для тебе жива; я теж пішла повільніше і не втікала від тебе. І раптом я відчула, що ти йдеши за мною, хоча й не оглядалась: я знала, що зараз почую твій любий голос, уперше звернений до мене. Я чекала тих слів, неначе вражена паралічем, і боялася, що мені доведеться зупинитися, так калатало моє серце, — аж ось ти наздогнав мене. Ти озвався звичайним, ве-

селим голосом, наче ми були вже давні друзі,— ох, ти ж нічого не знав, ти ніколи нічого не знав про моє життя! — так напрочуд вільно озвався до мене, що я навіть спромоглася відповісти тобі. Ми пройшли усю вулицю. Потім ти запитав мене, чи не повечеряли б ми разом. Я погодилась. Хіба ж би я посміла тобі в чомусь відмовити?

Ми повечеряли вдвох у невеличкому ресторані — чи ти пригадуєш, де це було? О ні, ти вже напевне не відрізняєш того вечора від безлічі таких вечорів, бо хто ж н була для тебе? Одна з сотні, випадкова пригода, ланка в нескінченному ланцюзі. Та й що могло тобі нагадати про мене: я ж говорила мало, бо була надміру щаслива вже від того, що сиділа біля тебе, чула твій голос. Я не хотіла жодної хвилини згайнувати на запитання чи якесь нерозумме! слово. Я завжди вдячно згадую ту годину, ти тоді цілком виправдав мою пристрасну шанобу до тебе: був такий ніжний, такий делікатний і тактовний, такий далекий від настирливості, від дочасного заліцання, з першої ж хвилини говорив так невимушено, приязно й щиро, що був би скорив мене, навіть коли б я вже віддавна не була твоя всіма своїми бажаннями, цілим своїм сством. Ох, ти не знаєш, яку велику мрію ти здійснив, не обдуривши мого п'ятирічного дитячого чекання!

Було вже пізно, і ми підвелися. В дверях ресторану ти запитав мене, чи я поспішаю, чи маю ще час. Як же я могла приховати від тебе, що ладна йти за тобою! Я сказала, що не поспішаю нікуди. Тоді ти, трохи повагавшись, спитав, чи не хотіла б я зайти ще на годинку до тебе погомоніти. «Добре», — сказала я, цілком віддавшись своєму безпосередньому почуттю, і враз помітила, що моя швидка відповідь вразила тебе, — чи то прикро, чи радісно, але напевне вразила. Тепер я розумію твій подив: я знаю, в жінок

є звичка приховувати, що вони ладні віддатися, навіть коли їх палить бажання; вони люблять вдавати острах чи обурення, які треба перемагати настирливим благанням, брехнею, присягами й обіцянками. Я знаю, що, може, тільки ти, для кого кохання — ремесло, тільки повії відповідають на таке запрошення радісною згодою або цілком наївні дівчата. А в моїй відповіді була — але звідки ти міг про це знати? — тільки втілена в слово воля, нестримне тужливе поривання тисячі днів і ночей. Так чи так, а ти був уражений, я зацікавила тебе. Я помітила, що, розмовляючи дорогою, ти трохи здивовано придивлявся до мене збоку. Твоє чуття, таке непомильне всюди, де йшлося про людську природу, відразу запідозрило щось незвичайне, якось тасмницю в гарненькій довірливій дівчині. В тобі прокинулась цікавість, і з твоїх запитань, що кружляли навколо чогось, щось вивідували, я помітила, як ти хотів добутися до моєї тасмниці. Але я ухилилась від прямих відповідей; я воліла показатись тобі нерозумною, аніж зрадити свою тасмницю.

Ми пішли до тебе. Вибач, коханий, коли я скажу тобі, що ти не можеш зрозуміти, як мені було заходити в той будинок, підійматись тими сходами, яке то було п'янке, бентежне почуття, шалене, болісне, майже вбивче щастя! Мені й досі важко про те згадувати без сліз, а сліз у мене більше немає. Збагни тільки, адже там кожна річ була ніби сповнепа моїм коханням, усе було символом мого дитинства, моєї туги: брама, перед якою я тисячу разів чекала на тебе, сходи, де я все дослухалася, чи не почую твоєї ходи, і де я вперше тебе побачила, вічко в дверях, з якого я видивляла свою душу, килимок перед твоїми дверима, на якому я одного разу стояла навколішки, клацання ключа в замку — зачувши його, я аж підскакувала, коли чатувала на тебе. Все моє дитин-

ство, вся моя пристрасть зосередилась там, на кількох метрах простору; там було ціле моє життя, і враз мене наче підхопила буря: все, все здійснилося, і я йшла з тобою — з тобою! — в твоєму, в нашому домі. Подумай — це звучить банально, але я не вмію висловитись інакше, — до твоїх дверей усе для мене було дійсністю, тупою, нескінченною повсякденністю, а за ними починалося казкове царство дитини, царство Аладіна; подумай, що я тисячу разів палкими очима вдивлялася в ті двері, якими тепер заходила, сп'яніла зі щастя, і ти відчуєш — тільки відчуєш, але ж ніколи не зрозумієш як слід, коханий! — що означала в потоці мого життя та швидкоплинна мить.

Я залишилась у тебе на цілу ніч. Ти й не здогадався, що до тебе ще жоден чоловік не торкався мене, не бачив мого тіла. Та й як би ти міг здогадатися, коханий, я ж тобі зовсім не чинила опору, я придушила в собі всяку нерішучість та соромливість, аби тільки ти не відгадав таємниці мого кохання до тебе, бо вона напевне тебе перелякала б, — ти ж любиш тільки все легке, грайливе, скороминуще, боїшся втручатися в чийсь долю. Ти розпорошуєш себе, роздаровуєш цілому світові й не хочеш нічєї жертви. Коли я тепер кажу тобі, коханий, що віддалась тобі незаймана, то благаю тебе: не зрозумій мене хибно! Адже ж я не звинувачую тебе, ти не спокушав мене, не зваблював, не брехав, — я, я сама прийшла до тебе, кинулася тобі на груди, кинулась назустріч своїй долі. Ніколи, ніколи не стану я винуватити тебе, ні, я завжди тільки дякуватиму тобі, бо яка ж багата, якою втіхою осяяна, яким щастям окрилена була для мене та ніч! Коли я в темряві розплющила очі й почувала тебе поруч із собою, то дивувалася, що наді мною немає зірок, так відчувала я близькість неба, — ні, я ніколи ні за чим не жалкувала, коханий, ніколи, та година виправдала все. А ще пам'ятаю: коли ти

спав, коли я чула твої віддих, відчувала твоє тіло так близько біля себе, я плакала в п'ятні зі щастя.

Вранці я заквапилася йти. Я не могла спізнитися до крамниці, а до того ж надумала піти, поки не з'явився служник, бо не хотіла, щоб він побачив мене. Коли я, вдягнена, стояла перед тобою, ти обняв мене й довго дивився на мене: чи в тобі ворухнувся якийсь невизрааний спогад з далекого минулого, чи просто щастя додало мені вроди і я здавалася тобі гарною? Потім ти поцілував мене в уста. Я легенько відхилилась від тебе й хотіла вже вийти. А ти запитав: «Може, візьмеш собі хоч декілька квіток?» Я сказала: «Візьму». Ти вийняв чотири білі троянди з блакитної кришталевої вази на письмовому столі (о, я знала її ще відтоді, як дитиною крадькома озирнула твою кімнату) і дав їх мені. Я ще довго їх берегла й цілими днями цілувала.

Ми домовились зустрітися ще раз. Я прийшла, і знов було чудово. І ще одну, третю ніч ти подарував мені. Потім сказав, що маєш кудись їхати,— о, як я ненавиділа ті подорожі ще з часів свого дитинства! — й пообіцяв зразу ж повідомити мене, коли вернешся додому. Я дала тобі адресу «до запитання»; своє ім'я я не хотіла назвати. Я берегла свою таємницю. Ти знов на прощання дав мені дві троянди — на прощання!

Щодня, цілих два місяці я навідувалася на пошту... але дарма, навіщо змальовувати тобі ті пекельні муки очікування й розпачу?.. Я не звинувачую тебе, я люблю тебе такого, як ти є: палкого й забудькуватого, щиро відданого й зрадливого, я кохаю тебе такого, тільки такого, який ти був завжди і який залишився й досі. Ти давно вже вернувся, бо я бачила, що в вікнах твоїх світиться, проте мені ти не написав. Я не маю жодного рядочка від тебе в свою останню годину, жодного рядка від тебе, кому я віддала все

своє життя. Я чекала, чекала терпляче й розпачливо. Але ти не покликав мене, не написав мені жодного рядка... жодного рядка...

Моя дитина вчора померла — це була й твоя дитина. Це була й твоя дитина, коханий, дитина однієї з тих трьох ночей, присягаюсь тобі, а перед лицем смерті не брешуть. Це була наша дитина, присягаюсь тобі, ба жоден чоловік не доторкнувся до мене від тієї години, коли я віддалась тобі, аж до тієї години, як дитина відірвалась від мого лона. Через твої дотик моє власне тіло стало для мене священним; як же могла б я ділити себе між тобою, що був для мене всім, і між іншими, що тільки злегка зачіпали моє життя? Це була наша дитина, мій любий, дитина мого глибокого кохання і твоїх безжурних, марно-тратних, майже несвідомих пестощів, наш син, наше єдине дитя. Але ти спитасш мене тепер — може, злякано, а може, тільки здивовано, — ти спитасш, коханий, чому я довгі роки мовчала про нашу дитину і кажу про неї аж тепер, коли вона лежить у п'ємті й спить, навіки заснула, готова в далеку дорогу, звідки ніколи, ніколи вже не повернеться? Та як же я могла тобі сказати? Ти б ніколи не повірив мені, невідомій жінці, що протягом трьох ночей так покірливо, навіть жагуче віддавалась тобі, ніколи б не повірив безіменній товаришці випадкової зустрічі, що вона залишилась вірна тобі, зрадливому, ніколи б не позбувся сумніву, що дитина справді твоя! Навіть якби мої слова здалися тобі схожими на правду, ти б ніколи не міг позбутися тасмної підозри, що я намагалася накинути тобі, заможній людині, чужу дитину. Через ту підозру між нами стала б тінь, недовима, тривожна тінь недовір'я. Я цього не хотіла. А, крім того, я ж знаю тебе, знаю так, як ти сам навряд чи себе знаєш, і певна: тобі, що любиш у коханні тільки

безжурне, легке, грайливе, прикро було б стати не-гадано батьком, бути відповідальним за чийсь долю. Ти звик до цілковитої волі і почував би себе якось зв'язаним зі мною. І ти б — я знаю, так сталося б усупереч твоїй свідомій волі, — ти б мене зненавидів за те, що я зв'язала тебе. Може, тільки на якусь годину, на кілька коротеньких хвилин я стала б тобі обтяжливою, ненависною, а я ж була горда й хотіла, щоб ти думав про мене ціле життя безжурно, безтурботно. Я воліла взяти все на себе, ніж стати для тебе тягарем, хотіла бути тією єдиною з-поміж усіх жінок, що кохали тебе, про яку б ти завжди згадував тільки з любов'ю, з вдячністю. Та ба — ти ніколи не думав про мене, ти мене забув.

Я не звинувачую тебе, коханий, ні, не звинувачую. Пробач мені, як ніколи з-під мого пера сплине краплина гіркоти, пробач, адже моя дитина, наша дитина, лежить мертва коло мене під запаленими свічками; я погрожувала богові кулаками, називала його вбивцею, розум мені затьмарився, думки переплутались. Пробач мені скаргу, пробач! Адже я знаю, ти добрий і від щирого серця ладен усім допомогти, ти помагасш усім, помагасш навіть зовсім незнайомим людям, коли вони звертаються до тебе. Але твоя добрість якась чудна, вона приступна кожному, і кожний може з неї взяти, скільки руками загорне; вона велика, безмежно велика, але вона — пробач мені — ледача. Вона хоче, щоб їй нагадували, благали її. Ти помагасш, коли тебе кличуть, коли тебе просять, помагасш із сорому, із слабості, а не тому, що радий допомогти. Тобі — дозволь сказати відверто — людина в злиднях і в горі не ближча, ніж такий улюбленець долі, як і ти сам. А в людей, подібних до тебе, навіть у найдобріших, важко просити. Колись, іще дитиною, я бачила крізь вічко в дверях, як ти давав милостиню жебракові, що подзвонив до тебе. Ти дав йому грошей раніше,

ніж він устиг попросити, і дав багато, але якось злякано й хапливо, бажаючи, щоб він швидше пішов; здавалося, що ти боїшся зазирнути йому в вічі. Ніколи не забуду, який ти був неспокійний і збентежений, як ухилився від подяки. І тому я ніколи не зверталась до тебе. Я добре знаю, що ти був би тоді допоміг мені, навіть не маючи певності, що дитина твоя, ти б розважив мене, дав би мені грошей, багато грошей, але все з потаємним, несвідомим бажанням швидше скинути з себе прикрий тягар; я навіть гадаю, що ти намовляв би мене завчасно позбутись дитини. А цього я найдужче боялася — бо чого б я тільки не зробила, коли б ти так захотів, як же б я могла тобі в чомусь відмовити! Але ця дитина була для мене всім; вона ж була від тебе, це був другий ти, але й не зовсім ти, не той щасливий і безжурний, що його я не могла вдержати, а подарований мені — як я гадала тоді ~~ж~~ назавжди, сілучений з моїм тілом, вплетений у моє життя. Аж тепер я нарешті полонила тебе, могла відчувати, як ти, твоє життя росте в мені, могла тебе годувати, напувати, голубити, цілувати, коли серце моє того жадало. Ось чому, коханий, я була така щаслива, коли відчула, що матиму від тебе дитину, ось чому я приховала це від тебе, — тепер ти однаково вже не міг від мене втекти.

Щоправда, коханий, то були не тільки місяці щастя, якими я їх собі уявляла в думках; то були й місяці жаху та муки, повні огиди до людської підлоти. Нелегко було їх мені пережити. Останнім місяцями я не могла ходити на роботу, щоб мої родичі не помітили мого стану й не дали знати додому. У матері я не хотіла просити грошей і жила з того, що спродувала свої небагаті оздоби. За тиждень до пологів прая вкрала у мене з шафи останніх кілька крон, і мені довелося йти до пологової клініки. Там,

куди біда приводить самих лише убогих, знедолених і забутих, там, серед найгірших злидарів, народилась дитина, твоя дитина. В клініці було жахливо: все чуже, безмежно чуже; чужі одна одній і ми, ті, що там лежали, чужі, самотні й ворожі одна одній. Тільки спільне лихо, спільна мука зіграла нас до тієї задушливої палати, просякнутої випарами хлороформу й крові, переповненої криком і стогоном. Приниження, фізичний і моральний сором, на який приречені злидарі,— усе це я спізнала там, у товаристві повій і хворих, що робили найвульгарніші висновки із спільності нашої долі. А якої муки завдавав мені цинізм молодих лікарів, що, іронічно посміхаючись, відгортали з безборонних жінок покривала і з удавано вченим виглядом давали волю своїм рукам, скільки натерпілась я від загребущих доглядальниць! О, там пізнала я, як людську соромливість розпинають очима і шмагають словами. Табличка з твоїм ім'ям — це все, що залишається від тебе, а те, що лежить на постелі,— тільки шматок тремтячого м'яса, який обмацують цікаві, річ, виставлена папоказ і на вивчення; ох, хіба жінки, що в себе вдома дарують дитину ніжному, вдячному чоловікові, хіба вони знають, як то самотній, безборонній, мало не на лабораторному столі, народжувати дитину! Ще й тепер, коли мені в книжці трапляється слово «пекло», я мимохіть пригадую задушливу, смердючу палату, де лунає стогін, брутальний сміх та нестямний лемент, ту клоаку ганьби, де я стільки страждала.

Пробач, пробач мені, що я кажу про це. Та я кажу вперше і востаннє: ніколи, ніколи вже більше я про це не говоритиму. Одинадцять років я мовчала і скоро замовкну навіки; але ж хоч раз, один-однісінький раз я мусила все це викричати з себе, мусила хоч єдиний раз сказати, якою дорогою ціною дісталася мені дитина, що була моїм раюванням і тепер ось лежить

тут мертва. Я давно вже забула ті дні, давно забула їх в усмішці, в щebetі дитини, у своєму щасті; але тепер, коли вона померла, моя мука оживає, і я мушу викричати її хоч цього одного-однісінького разу. Та я звинувачую не тебе, а бога, бога, що позбавив ту муку будь-якого глузду. Не тебе звинувачую, присягаюсь тобі, і ніколи я не повставала в гніві проти тебе. Навіть тієї години, коли тіло моє корчилося в переймах, навіть тієї хвилини, коли біль розривав мені душу, я не звинувачувала тебе перед богом: ніколи я не жалкувала, що були ті ночі, ніколи не проклинала свого кохання до тебе; я завжди кохала тебе, завжди благословляла ту мить, коли ми зустрілися. І якби мені довелось ще раз витерпіти ті пекельні години в палаті і я наперед знала, що мене чекає, я пішла б на це ще раз, коханий, ще раз і тисячу разів!

Наша дитина вчора померла — ти ніколи не знав її. Ніколи, навіть під час хвилинової, випадкової зустрічі твій погляд не спинявся на маленькій квітучій істоті, що була кров'ю від крові твоєї, плоттю від плоті твоєї. Народивши дитину, я довго ховалась від тебе; моя туга за тобою стала не така болюча, і я, здається, навіть кохала тебе вже не так палко. Принаймні не так страждала від свого кохання. Я не хотіла ділити себе між сином і тобою і віддала себе не тобі, що був і так щасливий, жив собі й без мене, а дитині, яка мене потребувала, яку я повинна була годувати, яку я могла цілувати й голубити. Я ніби врятувалась від своєї жаги до тебе, яка стала мою лихою долею, і врятував мене другий ти, що цілком належав мені, — вже тільки вряди-годи, дуже нечасто, моє кохання вело мене, покірну, до твого дому. Одне тільки я робила: в день твого народження щороку посилала тобі букет білих троянд, точнісінько

таких, як ти колись подарував мені, після нашої першої ночі. Чи за ці десять, за ці одинадцять років ти запитав себе коли-небудь, хто їх посилав? Чи пригадав ти собі жінку, якій одного разу подарував такі троянди? Не знаю і ніколи не дізнаюся твоєї відповіді. Я простягала їх тобі з п'ятьма, раз на рік оживляла споми́н про нашу зустріч — більшого я не прагнула.

Ти ніколи не знав нашої бідної дитини — сьогодні я докоряю собі, що ховала її від тебе, бо ти б її був полюбив. Ніколи не знав ти нашого бідного хлопчика, ніколи не бачив, як осмивав його личко усміх, коли він повільно розтуляв повіки і його темні вдумливі очі — твої очі! — опромінювали мене, опромінювали цілий світ ясним веселим світлом. Ох, він був такий веселий, такий милий: уся твоя жвавість повторювалася в його дитячій непосидючості; вся твоя швидка, палка уява знайшла в ньому новий вираз; він міг цілими годинами захоплено бавитись якоюсь іграшкою, так як ти бавишся життям, а тоді знов поважно, насупивши брови, сидіти над своїми книжками. Він дедалі більше ставав тобою; в ньому вже почала виявлятися властива тобі подвійність істоти: суміш поважності й безтурботності, і що подібніший він ставав до тебе, то дужче я його любила. Він учився добре, по-французькому торохтів як сорока, його зошити були найчистіші в класі, і, до всього, який же він був гарний, який чепурний у своєму чорвому оксамитовому костюмчику чи в біленькій матроській курточці! Хоч де б він з'явився, скрізь був найкращий з усіх; коли я гуляла з ним на пляжі в Градо, жінки зупинялися й гладили його по голові, милуючись його довгим русявим волоссям; коли він у Земмерінзі спускався санчатами, люди захоплено озиралися на нього. Він був такий гарний, такий тендітний, такий ласкавий. Коли торік він вступив до інтернату Терезіануму, то носив форму й шпагу, наче

пак з вісімнадцятого сторіччя, — а тепер на ньому немає нічого, крім сорочечки, і він лежить, бідолашний, з поспнілими губками, і рученята схрещені на грудях

Але, може, ти спитасш мене, як я могла виховувати дитину в таких розкошах, як я зуміла забезпечити їй веселе, безжурне життя, приступне тільки людям вищої верстви. Коханий, я промовляю до тебе з темряви; я не соромлюся, я скажу тобі, але ти не лякайся, — я продавала себе. Я, щоправда, не стала тим, що люди називають вуличною дівкою, повісю, але я продавала себе. Я мала багатих друзів, багатих; коханців: спершу шукала я їх, а згодом шукали вони мене, бо я була — чи ти коли-небудь помітив? — я була дуже вродлива. Всі, кому я віддавалася, закохувалися в мене, всі були мені вдячні, всі не хотіли зі мною розлучатися, всі мене любили — тільки ти не любив, тільки ти не любив, коханий мій!

Чи тепер ти зневажасш мене, після цього визнання? Ні, я знаю, ти не зневажасш мене, я знаю, ти все розумієш, зрозумієш і те, що я зробила так тільки задля тебе, задля твого другого «я», задля твоєї дитини. Доторкнувшись раз у палаті пологової клініки до страхіть злидарства, я знала, що вбогий на цьому світі завжди потоптаний, принижений, що він завжди жертва, і нізащо не хотіла, щоб твоя дитина, твоє розумне, гарне дитя виростало на дні, серед голоти, серед вуличних покидьків, в отруєному повітрі задвір'їв. Я не хотіла, щоб його ніжні уста вимовляли брутальні слова підворіть, щоб його біле тіло вкривала затхла шкарубка одежа злиднів, — твоя дитина повинна була мати все, достаток і вигоду, всі пільги багатства, всі дарунки землі, вона повинна була піднятися до тебе, до рівня твого життя.

Тому, тільки тому, коханий, я продавала себе. То не була для мене жертва, бо те, що звичайно називають

чесцю й ганьбою, в моїх очах не мало ваги: Тти не кохав мене, ти, єдиний, кому мало належати моє тіло, тож мені було байдуже, що стається з ним далі. Пестощі чоловіків, навіть їхня щира пристрась не зворушували глибини моєї душі, хоч я дуже поважала декого з них і, згадуючи свою власну долю, співчувала тим, чие кохання залишилось без відповіді. Всі, кого я знала, були добрі до мене, всі потурали мені, всі шанували мене. Особливо один, літній уже вдівець, граф, любив мене як рідну дочку. Це він, не шкодуючи ніг, оббивав пороги канцелярій, щоб твого сина, безбатченка, прийняли до Терезіануму. Три чи чотири рази він просив моєї руки — я могла тепер бути графинєю, власницею чудового палацу в Тіролі, могла жити безжурно, бо дитина мала б дбайливого батька, що її обожнював, а я — тихого, благородного, доброго чоловіка. Я не погодилась, хоч як він наполягав, хоч як я засмучувала його своєю відмовою. Може, я вчинила нерозважно, бо якби згодилася, то жила б тепер спокійно й безпечно і моя єдина дитина була б зі мною, але я — навіщо таїтися від тебе? — я не хотіла себе зв'язувати, хотіла бути вільна для тебе кожної години. Десь у найшотаємніших глибинах моєї душі підсвідомо ще жила давня дитяча мрія, що, може, ти ще раз покличеш мене до себе, хоча б на одну лише годину. І задля тієї можливої години я відкинула все, аби тільки бути вільною і з'явитися на твій перший поклик. Що ж було ціле моє життя, відколи я прокинулась з дитячого сну, як не чекання, чекання на твою волю!

/ І та година справді настала. Але ти її не знаєш, ти про неї й не здогадуєшся, коханий. Ти не пізнав мене й цього разу, — ніколи, ніколи ти не пізнавав мене! Я вже й давніше часто зустрічалася з тобою в театрах, на концертах, у Пратері, на вулиці — щора-

бу в мене завмирало серце,— але ти не помічав мене, дивився повз мене: я ж бо зовні дуже змінилася, з боязкого підлітка зробилася дорослою жінкою, гарною, казали, завжди ошатно вбраною, оточеною шанувальниками; як же ти міг угадати в мені ту несміливу дівчину, яку бачив у сутінку спочивальні? Інколи з тобою вітався хтось із чоловіків, що супроводили мене. Ти відповідав і кидав оком на мене, але той погляд був просто данною ввічливості; він виявляв хвилину цікавості, але не пізнавав мене, був чужий, страшенно чужий. Пам'ятаю, одного разу те невпізнання, до якого я вже майже звикла, завдало мені пекельної муки. Я була в опері з одним своїм приятелем, а ти сидів у сусідній ложі. Почалась увертюра, світло згасло, і я не могла вже бачити твого обличчя, але чула твій подих так близько біля себе, як тоді, тієї ночі, а на оксамитовому бильці, що відгороджувало наші ложі, лежала твоя рука, твоя тендітна, тонка рука. І мене опанувало нестримне бажання нахилитися й покірно поцілувати ту чужу, таку любу руку, що колись пестила мене. Довкола мене хвилями здіймалося море музики, заповнювало мене, і щораз переможніше, жагучіше ставало моє бажання, я мусила напружувати всю свою волю, силувати себе, щоб не припасти вустами до твоєї любної руки. Після першого акту я попросила свого приятеля відвезти мене додому. Я більше не могла стерпіти тієї муки: сидіти в темряві так близько від тебе... і так безмежно далеко.

Але моя година настала, настала ще раз, востаннє за все моє зруйноване життя. Було це майже рік тому, через день після дня твого народження. Дивно: я тоді весь час думала про тебе, бо день твого народження завжди був для мене святом. Я рано-ранесенько вийшла з дому, купила білі троянди й послала їх, як щороку, тобі на спомин про годину, яку ти

забув. Пополудні я поїхала гуляти з хлопчиком, повила його до кондитерської Демеля, а ввечері до театру; я хотіла, щоб і він, ні про що не здогадуючись, від самого дитинства запам'ятав цей день, як тасмніче свято. Другого вечора я була на концерті з моїм тодішнім приятелем, молодим багатим фабрикантом із Брно, з яким жила вже два роки; він обожнював мене. потурав мені у всьому, так само, як інші, хотів одружитися зі мною і так само одержав від мене безпідставну, здавалось, відмову, хоч він і мене, й дитину засипав подарунками і його трохи простацька, рабська відданість варта була іншої відповіді. На концерті ми зустріли веселе товариство, повечеряли в ресторані на Рінгштрасе, і там, серед реготу й галасу, я запропонувала піти ще до танцювальної зали в Табарен. Звичайно я відмовлялася, коли мене кликали в такі місця, бо мені осоружні були одноманітні п'яні веселощі, що там панували, але цим разом якась незбагненна магічна сила несподівано для мене самої звеліла мені всловити таке бажання; радісно захоплена всіма. Мене чомусь нестримно вабило туди, ніби там я мала спізнати щось особливе. Звиклі догоджати мені, всі швидко підвелися, і ми пішли туди, пила шампанське, мене ж раптом полонила якась шалена, майже болісна веселість, якої я ніколи ще не знала. Я пила й пила, співала разом з усіма нескромних пісень, ладна була навіть піти в танець або реготати на всю залу. Та нараз я рвонулася, серце моє наче обсіпало жаром чи морозом: за сусіднім столиком сидів ти з приятелями й дивився на мене захопленим, сповненим жаги поглядом, тм поглядом, від якого завжди спалахувало все моє тіло. Вперше за десять років я знов відчула всю пристрасну владу твого погляду наді мною. Я затремтіла й ледве не впустила піднятого келиха. На щастя, ніхто з тих,

що сиділи зі мною коло столу, не помітив мого збентеження, воно потонуло в реготі її музиці.

Твій погляд ставав щодалі палкіший, він жалів мене, як вогнем. Я не знала, чи ти, нарешті, пізнав мене, чи знов жадав як іншу, незнайому жінку? Крої шугнула мені в обличчя, я не уважно відповідала на питання своїх приятелів. Ти не міг не помітити, як збентежив мене твій погляд. Ледь помітним рухом голови ти показав мені, щоб я вийшла на хвилину до вестибюля. Потім зумисне голосно розраховався, попрощався з товаришам і вийшов, ще раз давши мені знак, що чекатимеш на мене. Я тремтіла, немов на морозі, мов у лихоманці, я не могла більше говорити, не могла вгамувати хвилювання. Випадково саме тієї миті якась негритянська пара почала новий чудернацький танок, ляскаючи закаблуками та пронизливо скрикуючи; всі звернули погляд на них, і я, скориставшись з тієї нагоди, встала, сказала своєму приятелеві, що зараз повернуся, і вийшла слідом за тобою.

Ти стояв у вестибюлі коло вішалок і чекав на мене; твої очі засяли, як я підійшла. Веміхаючись, ти кинувся мені назустріч, і я зразу ж побачила, що ти не впізнав мене, не впізнав у мені ані дитини з давніх років, ані дівчини, що приходила до тебе; і цього разу я вабила тебе як щось нове, невідоме. «Чи не знайдете ви колись і для мене годинки?» — запитав ти невимушено, і з твого вневного тону я відчула, що ти маєш мене за одну з тих жінок, яких можна купити на вечір. «Добре», — промовила я, те саме тремтливим покірним «добре», що його сказала тобі більше як десять років тому несмілива дівчина в сутінках вулиці. «А коли б ми могли побачитись?» — спитав ти. «Коли схочете», — відповіла я, бо ж не мала перед тобою ні крапельки сорому. Ти глянув на мене трохи здивовано, водночас і недовіжливо, й зацікавлено —

як того вечора, коли тебе так само була вразила покvapність моєї згоди. «То, може, зараз?» — запитав ти, трохи вагаючись. «Добре,— сказала я,— ходімо». — І рушила до вішалок по своє манто.

Враз я пригадала, що номерок від нашого одягу був у мого приятеля. Повернутися й узяти номерок без докладного пояснення було неможливо, але й відмовитися від години з тобою, від години, про яку я стільки мріяла, я не хотіла. Тому я не завагалася ні на хвилинку: загорнулася в саму тільки шаль по-верх вечірньої сукні й виїшла у вогку, імлісту ніч, не турбуючись про манто, не думаючи про те, що поставила в смішне, принизливе становище чоловіка, який любив і шанував мене, який уже кілька років мене утримував: і ось його коханка після тих років на очах у всіх тікає на перший же поклик якогось незнайомця. О, в глибині душі я цілком усвідомлювала ницість, невдячність, ганебність своєї поведінки, почувала, що чиню безглуздо і своєю божевільною витівкою заподію добрій людині смертельну образу, розуміла, що руйную своє налагоджене існування, — та що мені була приязнь, навіть саме життя проти жагучого бажання знову відчутти твої уста, знову послухати, як бринить ласка в твоєму слові, зверненому до мене?

Отак я кохала тебе: тепер я можу тобі це сказати, бо все вже минулося, все відійшло. І мені здається, що якби ти покликав мене з моєї смертної постелі, я б знайшла силу встати й піти за тобою.

Біля входу стояв екіпаж, і ми поїхали до тебе. Я знову чула твій голос, тишилась твоєю близькістю і була така сама сп'яніла й по-дитячому щаслива, як і за нашої першої зустрічі. Я знову підіймалася сходами нагору, вперше після більш як десятирічної перерви... ні, ні, не можу тобі розповісти, як я в ті хвилини відчувала все подвійно — в минулому і в те-

перішньому — і в усім знову ж таки тільки тебе. В твоїй кімнаті мало що змінилося: додалося хіба лише кілька картин, чимало книжок та дещо з меблів, але все було мені таке знайоме. А на письмовому столі стояла ваза з трояндами — з моїми трояндами, що їх я тобі послала напередодні, в день твого народження, послала на згадку про ту, якої ти все ж таки не пригадав, все ж таки не впізнав, навіть тепер, коли вона була біля тебе, рука в руці і уста на устах. А все ж мені було присмно, що ти дбаєш про квіти; адже в них жила біля тебе частка моєї душі, подих мого кохання.

Ти пригорнув мене. Знов я перебула в тебе цілу ніч, чудову ніч. Але навіть тоді ти не впізнав мене. Щаслива, приймала я твої досвідчені пестощі й бачила, що твоя пристрасть не знає різниці між коханою і купленою жінкою, що ти цілковито віддаєшся владі жаги, зі всією безжурною марнотратністю своєї владі. Ти був такий віжний і чуйний зі мною, жінкою, приведеною з нічного ресторану, такий делікатний, щиро уважний, а zarazом такий палкий у любовщах, що я, п'яніючи зі щастя, як і десять років до того, знову відчула дивовижну подвійність твоєї істоти, високе духовне натхнення в любовній жазі, що колись скорило мене, ще підлітка. Ніколи я не зустрічала чоловіка, що вмів би так безоглядно віддаватися хвилині, так щедро виявляти найпотасміші надра своєї душі, щоб згодом, на жаль, знов погаснути в якійсь безмежній, майже неприродній забудькуватості. Але й я забула про себе: хто ж я була тут, у темряві поруч з тобою? Колишня палко закохана дівчинка, чи мати твоєї дитини, чи незнайома жінка з ресторану? Ох, усе було таке відоме, вже перебуте і zarazом таке нове, аж п'янке тієї розкішної ночі! І я молилася, щоб їй не було кінца.

Але ранок надійшов, ми встали пізно, і ти запросив мене поспідати з тобою. Ми пили чай, який послужливо приготувала в їдальні чиясь невидима рука, і гомоніли. Ти знов розмовляв зі мною відверто й щиро, не ставив нескромних запитань, не цікавився, хто я. Не питав, ні як мене звати, ні де я живу: я знов була для тебе тільки безіменна пригода, жагуча година, що тоне в імлі забуття. Ти сказав, що незабаром ідеш у далеку подорож до Північної Африки, на два або й на три місяці; щастя мос раптом примеркло, я затремтіла, бо у вухах мені вже гуло: «Все минуло, минуло й забулося!» Як мені хотілося кинутись тобі до ніг і закричати: «Візьми мене з собою, тоді ти пізнаєш мене, нарешті пізнаєш після стількох років!» Але я ж була така песмілива, така боязка, така по-рабському покірна тобі. Я тільки й спромоглася сказати: «Як шкода!» Ти, всміхаючись, глянув на мене: «Тобі справді шкода?»

Тоді мене зненацька охопило жесь шалене поривання. Я підвелася й нильно глянула тобі просто в вічі. Потім сказала: «Той, кого я кохала, так само часто виїздив!» Я вдвлялася в тебе і вся тремтіла зі страху й надії: «Зараз, зараз він упізнає мене!» Але ти усміхнувся до мене й сказав, потішаючи: «Але ж із мандрівок вертаються». — «Так, — відповіла я, — вертаються, проте вже не пам'ятають того, що було».

Мабуть, у моєму голосі забрипіло щось незвичайне, надто жагуче, бо ти також підвівся й глянув на мене здивовано й ласкаво. Тоді взяв мене за плечі. «Гарне не забувається — тебе я не забуду», — сказав ти й зазирнув так глибоко мені в очі, наче хотів наввіки закарбувати в пам'яті мій образ. І, почувавши, як пронизує мене твій погляд, щось вивідуючи, вбираючи в себе всю мою істоту, я подумала, що нарешті, нарешті спаде з твоїх очей полуда. «Він упізнає,

«впізнає мене!» Вся моя душа бриніла тепер цією єдиною думкою.

Але ти не впізнав мене. Ні, ти не впізнав мене, і ніколи я не була чужіша тобі, як тієї миті, а то б хіба ти зміг зробити те, що зробив через кілька хвилин? Ти поцілував мене, ще раз палко поцілував. Мені довелося знов поправити скуйовджені носьв, я підійшла до дзеркала і...— я думала, що впаду з сорому й жаху,— побачила, як ти нишком поклав у мою муфту дві великі банкноти. Як я тільки втрималась, щоб не закричати, не вдарити тебе по обличчю,— ти платив за ту ніч мені, яка тебе кохала змалку, мені, матері твоєї дитини! Я була для тебе тільки повія з Табарену, не більше, ти заплатив мені, заплатив! Наче мало було того, що ти забув мене, я мусила ще витримати від тебе й таку зневагу!

Я почала швидко збирати свої речі. Я хотіла втекти, втекти негайно. Біль був занадто пекучий. Я схопила свого капелюшка — він лежав на письмовому столі, біля вази з білими трояндами, моїми трояндами. Мене опанувало могутнє, непоборне бажання ще раз спробувати нагадати тобі себе. Я спитала: «Чи не даси ти мені одну троянду?» — «Залюбки», — сказав ти й швиденько витягнув квітку. «Але, може, їх подарувала тобі жінка, що кохає тебе?» — «Можливо, — сказав ти, — не знаю. Мені хтось їх прислав, але невідомо хто. Тому я їх і люблю так». Я глянула тобі у вічі: ~~«А може, вони також від жінки, яку ти забув?»~~

Ти вражено глянув на мене. Я твердо зустріла твій погляд. ~~«Впізнай, впізнай мене нарешті!»~~ — кричало все в мені. Але в твоїх очах не відбулося нічого, крім привітності. Ти ще раз поцілував мене. Але не впізнав.

Я кинулась до дверей, бо відчувала, що зараз з бочей у мене бризнуть сльози, а цього ти не довишеп

був бачити. Я так поспішала, що в передпокої мало не зіткнулася з твоїм служником Йоганном. Він боляко відскочив убік, відчинив двері, щоб пропустити мене, і тієї миті — чуєш? — тієї коротенької миті, коли я заплаканими очима глянула на старого, в його очах раптом блиснуло якесь світло. За ту мить — чуєш? — за ту єдину мить Йоганн увізнав мене, хоч жодного разу не бачив від самого мого дитинства. Мені хотілося впасти перед ним навколішки і поцілувати його руки за те, що він упізнав мене. Але я тільки вихопила з муфти ті гроші, якими ти мене зневажливо відшмагав, і простягла старому. Він затремтів, злякано глянув на мене — тієї миті він, може, більше вгадав про мене, ніж ти за ціле своє життя. Всі, всі люди любили мене, всі були ласкаві до мене, — тільки ти, тільки ти забув мене, тільки ти, тільки ти жодного разу не впізнав мене!

Моя дитина померла, наша дитина, — тепер я вже в цілому світі не маю кого любити, крім тебе. Але хто ж такий для мене ти, ти, що ніколи, ніколи мене не впізнаєш, що проходиш повз мене, наче повз калюжу, що топчеш мене, як той камінь, що йдеш усе далі й лишаєш мене на вічне чекання? Одного разу я подумала, що зупинила, що полонила тебе, невловимого, в дитині. Але це була твоя дитина: цієї ночі вона жореткою покинула мене й пішла в далеку маандрівку, з якої не повернеться вже ніколи. Я знов самотна, самотніша, ніж будь-коли, я нічого, нічого-сінько не маю від тебе — ні дитини, ні слова, ні рядка, ні пам'ятки про тебе, і якби ти десь почув мого ім'я, воно б нічого не сказало тобі. Чому ж мені не бажати смерті, коли я мертва для тебе, чому мені не відійти назавжди, коли ти від мене відійшов? Ні, коханий, я не докоряю тобі, не ремствую, не хочу підкидати своє горе в твій дім, осяяний radoщами.

Не бійся, я більше тобі не докучатиму; пробач мені, я повинна була хоч раз викричати з себе те, що наболіло в душі, в день смерті своєї дитини — бо ось вона лежить, наша дитина, мертва й покінюта. Тільки цей єдиний раз мушля я вповісти тобі все — потім знову відійду в п'ятому й мовчатиму, як завжди мовчала перед тобою. Але ти не почувеш мого крику, доки я житиму, тільки як помру, ти дістанеш цей заповіт, заповіт жінки, яка тебе кохала дужче, ніж усі, і яку ти ніколи не впізнавав, яка завжди чекала на тебе й ніколи не дочекалася. Може, може, ти тоді покличеш мене, але я вперше буду тобі невірна, бо не почувю тебе з могили. Я не лишаю тобі ні портрета, ні жодної речі на згадку, так само, як і ти мені не лишив; ти ніколи мене не впізнаєш, ніколи. Така була моя доля в житті, нехай же буде така і в смерті. Я не покличу тебе в мою останню годину, я відійду так, що ти не знатимеш ані мого імені, ані обличчя.) Я легко вмираю, бо ти не відчуваш цього здалека. Якби тобі було боляче, що я помираю, то я не могла б померти.

Не можу далі писати... голова стала така важка... все тіло болить... у мене гарячка... мабуть, мені треба буде зараз лягти. Може, все швидко минеться, може, доля хоч раз зласкавиться наді мною, і я не побачу, як виноситимуть мою дитину... Не можу більше писати. Прощай, коханий, прощай, дякую тобі... Все, що було, було добре, незважаючи ні на що... я буду вдячна тобі до останнього свого віддиху. Мені добре: я сказала тобі все, ти знаєш тепер, ні, ти тільки здогадуєшся, як я тебе кохала, і водночас моє кохання тебе не обтяжуватиме. Ти не сумуватимеш, що мене вже немає,— і це мене тішить. Ніщо не зміниться в твоєму гарному, ясному житті... я не затьмарю його своєю смертю... це мене тішить, коханий.

Але хто... хто тепер тобі посилатиме білі троянди в день твого народження? Ох, ваза тепер спорожніє, легкий віддих, легкий подмух мого життя, що раз на рік овівав тебе, також замре! Коханий, я прошу тебе... це моє перше й останнє прохання до тебе... вволи мою волю і в день твого народження — адже в цей день думають про себе, — став білі троянди в кристалеву вазу. Роби так, коханий, роби так, як інші раз на рік правлять панахиду по дорогій небіжчиці. Але я вже ~~не вірю в бога і не хочу панахид, а вірю тільки в тебе,~~ люблю тільки тебе й хочу далі жити тільки в тобі... ох, тільки один день на рік, тихо-тихенько, так, як я жила біля тебе... Я прошу тебе, зроби так, коханий... ~~це моє перше прохання до тебе й останнє...~~ дякую тобі... я кохаю тебе, кохаю тебе... прощай!...»

Він тремтячими руками відклав листа. Потім довго сидів замислившись. З пам'яті виринали плутані спогади про сусідську дитину, про якусь дівчину, про жінку з нічного ресторану, але спогади ті були такі невиразні, розпливчасті, як обриси каменя, що мініється під водою. Маячили якісь тіні, але образ не виникав. Він намагався пригадати свої почування, проте не міг. Здавалося, наче всі ті постаті він часто бачив у глибокому сні, та все ж тільки у сні.

Враз його погляд упав на блакитну вазу, що стояла перед ним на письмовому столі. Вона була порожня, вперше за багато років порожня в день його народження. Він здригнувся: йому здалося, що зненацька чиясь невидима рука одчинила навстіж двері, і холодний вітер з іншого світу війнував у його затишну кімнату. Він відчув подих смерті й подих невмирущого кохання, щось розквітло в його душі, й він подумав про свою незнану кохану, як про щось безтілесне, як про далеку пристрасну музику.

ВУЛИЧКА В МІСЯЧНОМУ СВІТЛІ

Пароплав, затриманий бурею, аж пізно ввечері зміг причалити в невеличкій французькій гавані. Нічний поїзд до Німеччини вже пішов. Таким чином, я несподівано мав перебути цілий день у чужому місті, а вечір не обіцяв ніякої розваги, крім хіба меланхолійної музики жіночого оркестру в якомусь заміському кабаре чи одноманітної розмови з цілком випадковими супутниками. Я відчув, що не витримаю чадного й задушливого від диму повітря невеличкого ресторану в готелі, тим більше, що на устах моїх іще солоним холодком лежав чистий подих моря. Отож я вийшов надвір і подався навмання широкою освітленою вулицею на майдан, де грав оркестр цивільної гвардії, а звідти ще далі, серед лінивої течії людей, що повиходили гуляти. Спочатку мені було присмню так безвільно гойдатися у хвилях байдужого, по-провінційному причепуреного натовпу, але швидко мене почав дратувати той приплив і відплив чужих людей, їхній уривчастий сміх, очі, що зупинялися на мені здивовано, холодно або ж насмішкувато, дотики, що непомітно штовхали мене далі, світло, що лилося з тисяч дрібних джерел, безнастанне шарудіння черевиків. Плавання на морі була бурхлива, і моя кров іще пуртувала від п'яного запаморочення: я їй досі відчував під ногами хитавицю, земля наче підіймалась і спадала у глибокому подихові, а вулиця бігла аж до неба. Враз в мене закрутилася голова, і, щоб урятуватись від того гамору й метушні, я завернув у якийсь завулок, не глянувши навіть, як він зветься, а з нього — в інший, іще вужчий, де той безглуздий

гамір помалу почав завмирати, потім подався далі, без мети, в гущавину тих розгалужених і сплутапих, мов жили, вуличок, що чим далі від головного майдану, то ставали темніші. Великі дугові лампи, ті місяці широких бульварів, тут уже не горіли, і над скупеньким освітленням можна було знов побачити зорі й чорне, захмарене небо. —

Я, мабуть, опинився близько від гавані, в матроському кварталі, бо тут прикро тхнуло рибою, чути було солодкуватий дух гнилизни, що йде від багвиння, навіть коли його викине прибосм на берег, і ту своєрідну затхлість непровітрюваних кімнат, що наповнює всі закутки, аж доки налетить рвучкий вітер і принесе з собою чистий подих. Ті непевні сутінки й несподівана самота були мені приємні; я сповільнив ходу, оглядаючи вуличку за вуличкою, такі неподібні одна до одної: та була тиха й спокійна, а та розпусна, але всі темні й сповнені приглушених звуків музики і голосів, які так таємниче струмували із-під невидимих склепінь, що ледве можна було вгадати, де їхнє джерело. Бо всі будинки були замкнені й тільки блимали червоним чи жовтим світлом.

Я люблю ці вулички в чужих містах, цей брудний ярмарок усіх пристрастей, це таємне нагромадження всіх спокус для моряків, які після самотніх ночей у чужих і небезпечних водах заходять сюди на одну ніч, щоб за годину здійснити свої буйні, пожадливі мрії. Ці вулички й провулки мусять ховатися на задвір'ї великого міста, бо вони зухвало й настирливо кажуть те, що величні будинки з ясними шибками та знатними пожилцями хоронять за сотнями масок. У невеличких кімнатках лунає музика й вабить до себе, кінематографи обіцяють яскравими афішами печувані розкоші, чотиригранні ліхтарики туляться під ворітьми, првітньо підморгують і недвозначно запрошують зайти, а кризь відхилені двері блискає під

сухозлотицею голе тіло. З шинків чути голоси п'яних і сварку гравців. Матроси, зустрівшись, шкіряться один до одного, їхні отупілі очі спалахують передчуттям насолод, бо тут є все — жінки, азартні ігри, напої, видовиська і пригоди, брудне й велике. Та все це боязко, а проте зрадливо причаїлося за лицемірно спущеними віконницями, все ховається всередині, і та вдавана неприступність хвилює подвійною спокусою: таємничості й досяжності. Ці вулички такі самі і в Гамбурзі, і в Коломбо, і в Гавані, вони подібні одна до одної, як і великі пишні проспекти в тих містах, бо верх і спід життя всюди мають однаковий вигляд. Останні дивовижні рештки світу хаотичних чуттів, де інстинкти задовольняють ще брутально й нестримно, темні нетрі пристрастей, пуца, повна пожадливої звірини, — отакі ті тавровані вулиці; вони хвилюють тим, що в них проглядає, і ваблять тим, що в них приховане. Про них можна снувати мрії.

Така була й ця вуличка, що чимось мене враз подонила. Я навмання пішов назирці за кількома кірасирами, що бряжчали шаблями по нерівному брукові. З якогось шинку їх гукнули жінки, кірасири відповіли їм реготом і брутальними жартами, один із них постукав у вікно, чийсь голос вилаявся, і вони пішли собі; їхній регіт уже віддалявся, а нарешті й зовсім завмер. Вуличка знову заніміла, декілька вікон неясно блимали в тьмяному сяйві місяця. Я стояв і глибоко вдихав у себе цю тишу, що здавалася мені чудною, бо за нею причаїлося щось таємниче, хтине й небезпечне. Я виразпо відчував, що ця мовчанка — ошуканство, що під каламутним чадом цієї вулички тліє якась гниль нашого світу. Але мені не хотілося йти звідт. Я стояв і вслухався в порожнечу. Я вже не відчував ні міста, ні вулички, ні її назви, ні свого ім'я, усвідомлював лише, що я тут чужий, що я дивно розчинився в чомусь невідомому, що я не маю ні мети, ні

якоїсь справи, ні зв'язку з цим темним життям довкола, але сприймав його кожною клітиною свого тіла, як кров у своїх жилах. Я тоді мав тільки одне почуття: що тут ніщо не діється задля мене, а проте все належить мені,— те блаженне почуття найглибшого і найповнішого переживання саме завдяки моїй непричетності, почуття, що належить до животворних джерел моєї істоти і завжди охоплює мене в незнайомих місцях, серед чужих людей. І раптом, стоячи серед відлюдної вулички і прислухаючись, дожидаючи чогось, що мало статися, що вивело б мене з тієї хворобливої нашорошеності в порожнечі, я почув приглушену, наче вона долинала звідкись іздалеку або з-за стіни, німецьку пісню — простеньку мелодію з «Вільного стрільця»: «Зелен, красен твій вінок». Співав її жіночий голос, дуже кепсько, але все ж таки то була німецька пісня тут, у чужому закутку світу, і тому якась надивовижу рідна. Пісня долинала певідомо звідки, та для мене то був наче привіт із батьківщини, за кілька тижнів перше рідне слово. Хто тут розмовляє моєю мовою, питав я сам себе, кому в цьому глухому закапелку давній спогад видбув із серця цю немудру пісеньку? Я пішов на голос, минаючи один по одному темні будинки, що ніби дрімали з зачиненими віконницями, з-за яких, проте, зрадливо блимало світло, а часом і звабно махала чиясь рука. На стінах поналіплювані були яскраві написи, крикливі афіші, якийсь затаєний шинок пропонував ель, віскі, пиво, але все було зачинене, все відмовляло й одночасно запрошувало. Часом здалеку долипала чиясь хода. А голос не вгавав, все гучніше виводячи приспів і все наближаючись; нарешті я розпізнав потрібний мені будинок. Якусь мить я вагався, потім зайшов у браму й підступив до дверей, щільно завішених білою запоною. Та коли я рішуче нахилився, щоб увійти, в затінку сіней щось заворуши-

лося, якась постать, що, мабуть, підслухувала, припавши до шибки, злякано стрепенулася, і я побачив обличчя, залите червоним світлом ліхтаря, та проте бліде з жаху. Чоловік розгублено глянув на мене широко розплющеними очима, щось пробубонів, наче перепрошуючи, і зник у сутінках вулички. То було жесь чудне привітання. Я глянув йому вслід. Серед нечітких тіней вулиці ще можна було розпізнати його невиразну постать. А з кімнати її далі линув голос, мені навіть здалося, що він став дзвінкіший. Це мене привабилло. Я натиснув на клямку і швидко ввійшов.

Пісня урвалася, наче відтята ножем. І я злякано відчув перед собою порожнечу, ворожу мовчанку, не наче я щось розбив на друзки. Поволі погляд мій обхопив майже порожню кімнату — в ній стояли тільки стіл та буфет. Це, мабуть, був лише передпокій до дальших кімнат: призначення їхніс зраджували прикручені лампи та розстелені ліжка, що видніли крізь відхилені двері. Біля столу, спершись на нього ліктями, сиділа нафарбована й стомлена жінка, за буфетом — господиня, гладка, брудно-сіра, і ще одна, непогана з себе дівчина.

Моє привітання впало в простір, і тільки за добру хвилину почулася млява відповідь. Мені стало ніяково в тій порожнечі, серед тої напруженої, тоскної мовчанки, і я залюбки вернувся б назад, але, збентежений, не знайшов ніякого приводу і тому покійно сів до столу. Жінка біля столу, згадавши свій обов'язок, запитала мене, чого я вип'ю, і з її твердої французької вимови я відразу вгадав у ній німкеню. Я замовив пива. Вона пішла й принесла його, з її млявої ходи ще дужче проглядала байдужість, аніж із тьмяних очей, що ледь жевріли під повіками, наче пригаслі свічки. Цілком машинально, за звичаєм таких закладів, вона поставила коло моєї склянки другу,

для себе. Її порожній погляд, коли вона цокнулася зі мною, втупився кудись повз мене, тому я міг тепер роздивитися на неї. Обличчя її було, властиво, ще гарне й мало правильні риси, тільки немов через якесь душевне знесплення згрубіло й застигло, як маска; все в ньому було обвисле, повіки важкі, коси недбало зачесані, брезклі щоки з плямами дешевих рум'ян починали вже подаватись і широкими зморинками спускались до вуст. Убрання теж було накинута недбало, а голос — захриплий, шорсткий від тютюнового диму й пива. Видно було, що це людина до краю втомлена, яка живе тільки за звичкою, нічого не почувуючи. Мені стало моторошно, і, щоб порушити мовчанку, я щось запитав її. Вона відповіла, не глянувши на мене, байдуже й тупо, ледве ворухнувши вустами. Я відчув себе небажаним тут. Позад мене позіхала господиня, друга дівчина сиділа в кутку й дивилася в наш бік, ніби чекала, щоб я її теж покликав. Я залюбки встав би й пішов, але не міг зрушити з місця й сидів далі в затхлій, чадній кімнаті, похитуючись, як ті матроси, прикутий до місця цікавістю й страхом, бо та байдужість чимось вабила мене.

І враз я здригнувся, сполоханий різким сміхом жінки, що сиділа поруч мене. Тієї ж миті лампа забликала: я зрозумів, що за спиною в мене хтось відчинив двері.

— Знову прийшов? — глузливо й злісно мовив понімецькому голос біля мене. — Знову вештаєшся по під вікнами, скпаро? Ну, та заходь уже, я тобі нічого не зроблю.

Я рвучко обернувся спершу до жінки, що так різко викрикувала ті слова, наче полум'я бухкало з неї, а потім до дверей. І не встигли вони ще цілком відчинитись, як я впізнав високу, незграбну постать, пізнав покірливий погляд того чоловіка, що недавно

наче прилип був до дверей. Він несміливо, як жебрак, тримав капелюха в руці і дрижав від різких слів, від сміху, що, мов у корчах, трусив важку постать жінки,— йому вторував швидкий шепіт господині за буфетом.

— Сідай он там, коло Франсуази,— гримнула жінка на бідолаху, коли він крадучись, боязко ступив до кімнати.— Бачиш, у мене гість.

Вона крикнула це по-німецькому. Господиня й друга дівчина зареготали, хоч і не могли нічого зрозуміти. Мабуть, вони вже добре знали того чоловіка.

— Дай йому шампанського, Франсуазо, найдорожчого, цілу пляшку! — сміючись, гукнула жінка біля мене й знову глузливо звернулася до нього: — А як воно тобі задороге, то махай назад на вулицю, скупердяго нещасний! Тобі, мабуть, хотілося б дурно витріщати на мене свої баньки, я знаю, ти все хотів би мати дурно.

Довга постать знітилася від того лихого сміху, спина зігнулася, обличчя наче ладне було по-собачому кудись заховатися. Рука затремтіла, коли він узявся за пляшку, і вино розхлюпалося на стіл. Його погляд, що тягся вгору, до її обличчя, все кружляв по кахлях підлоги й не міг від них відірватися. Аж тепер, при лампі, я розглядив його бліде, виспажене, змарніле обличчя, вогке, рідке волосся на кістлявому черепі, щупляві, наче понадломлювані суглоби,— щось безмежно жалюгідне й кволе, а проте не позбавлене якоїсь злості. Все в ньому було покривлене, все придалене, все не на місці, а в очах, які він раптом підвів-таки на неї і зразу ж перелякано опустил вниз, світилося лихе світло.

— Не зважайте на нього,— сказала мені жінка по-французькому й міцно вхопила мене за лікоть, наче хотіла силоміць притягти до себе.— У мене з ним давні рахунки, не від учорашнього дня.— І знову

крикнула, вищиривши зуби, ніби хотіла вкусити його: — Підслухуй-но, підслухуй, старий пройдисвіте! Кортить знати, що н кажу? Кажу, що швидше прив'яжу собі камінь до шиї й кинусь у море, аніж до тебе піду.

Господиня й друга дівчина знову засміялись, радо і тупо. Здавалося, то для них була звичайна, щоденна розвага. Але мені стало моторошно, коли н побачив, як та друга дівчина раптом пригорнулася до прибульця, вдаючи дуже ласкаву, й почала чіплятися до нього з пестощами; він аж тремтів з відрази, протє не мав мужності їх відхилити. Я лякався, коли його боязкий погляд зустрічався з моїм, такий він був принижений і улесливий. Не менше жахала мене й жінка, яка сиділа поруч і так зненацька прокинулася із своєї млявості, та н пашіла злістю, що в неї аж руки трусилися. Я киив гроші на стіл і хотів піти, але вона їх не взяла.

— Коли він тобі заважає, то н його вижену геть, собаку. Він повинен слухатись. Випий-но ще склянку зі мною. Ходи сюди!

Вона раптом палко, з якоюсь надмірною ніжністю пригорнулася до мене, та н миттю зрозумів, що то була облуда, аби тільки помучити того, другого. Після кожного свого поруху вона поглядала в його бік, і мене брала огида, коли я бачив, як він щоразу здригався, наче хтось прикладав йому до тіла розпечене залізо. На неї я не зважав, а слідкував тільки за ним, і мені ставало моторошно, коли я бачив, як у ньому наростали лють, гнів, заздрість і жага і як усе те зразу нишкло, тільки-но вона оберталась до нього. Жінка горнулася до мене дедалі міцніше, я відчував, як вона дрижала, втішаючись своєю жорстокою грою, і мене лякало її нафарбоване обличчя, що пахло дешевою пудрою, дух її в'ялого тіла. Щоб відхилитися від неї, я дістав сигару, та тільки-но почав шукати

очима сірників на столі, як вона вже владно гримнула на нього:

— Дай вогню!

Я злякався ще дужче за нього, почувши той ганебний наказ, і миттю схопився за кишеньку, шукаючи сірників. Але він, підхльоснутий її словами, як бичем, уже підійшов до мене кривою, непевною ходою і швидко, наче боявся впектися об стіл, поклав на нього свою запальничку. На мить наші погляди зустрілися: в його очах я прочитав безмежний сором і запеклу лють. І той погляд поневоленого вразив у мені чоловіка, брата. Я відчув, який він зневажений жінкою, і соромився разом з ним.

— Щиро вам дякую,— сказав я по-німецькому (вона стрепенулася),— даремно потурбувались.— І подав йому руку.

Довге вагання, потім я відчув вологі, кістляві пальці і враз — конвульсійний, вдячний потиск. На секунду його очі блиснули, зустрівшись із моїми, потім знову пригасили, сховалися під опущеними повіками. Наперекір їй, я хотів запросити його сісти біля нас, і, мабуть, рука моя вже сіпнулася махнути йому, бо жінка квапливо крикнула на нього:

— Сідай там, де сидів, і не заважай нам!

Зненацька мене поїняла огида до її хрипкого голосу й цього катування. Нащо мені здалося це прокурене кубло, ця бридка повія, цей нещасний недоумок, цей сморід пива, диму й дешевих парфумів? Мене потягло на свіже повітря. Я підсеуив їй гроші і встав. Вона хотіла затримати мене, але я рішуче випрочався з її обіймів. Мені було гидко брати участь у цьому приниженні людини, і своєю твердою відсіччю я хотів показати їй, як мало валять мене її пестощі. Тоді в ній спалахнула злість, уста негарно скривилися, проте вона все-таки не зважилась вибухнути лайкою і в пориві щирої зненависті обернулася

до нього; та він, сподіваючись найгіршого, квапливо, наче гнаній її погрозою, сягнув до кишені й тремтливими пальцями витяг гаманця. Відно було, що він боявся залишатись тепер із нею на самоті і з поспіху не міг розв'язати гаманця,— то був плетений, оздоблений бісером гаманець, які носять селяни й простолюди. Не важко було здогадатися, що він не звик марнувати гроші, не так, як матроси, що жменями витягають їх з кишень і кидають на стіл; він, мабуть, звик уважно рахувати гроші й любив кожну монету потримати в руці, перше ніж віддати її.

— Як він трусить над своїми грошиками! Не можеш швидше? Стривай-но! — глузливо крикнула вона й підступила ближче. Він відсахнувся, а вона, побачивши його переляк, стиснула плечима і з невимовною огидою в очах сказала: — Не бійся, я в тебе нічого не візьму, чхати я хотіла на твої гроші. Знаю, знаю, вони в тебе всі пораховані, до серця приросли, ти зайвого мідяка з рук не випустиш. Гляди тільки,— вона несподівано ткнула йому пальцем у груди,— щоб, броне боже, хтось не вкрав у тебе папірців, які ти зашив ось тут.

І справді: як хворий на серце раптом конвульсійно хапається за груди, так він схопився блідою тремтливою рукою за одне місце на піджаку; пальці його мимоволі обмацали там потаємне кубельце, потім за спокосно опустили ся.

— Скиара! — виплюнула вона.

Аж раптом обличчя в страдника спаленіло, він махом жбурнув гаманця другій дівчині, що спершу злякано скрикнула, а далі зареготала, і кинувся повз неї в двері, наче втікав від пожежі.

Жінка ще якусь мить стояла випростана, палаючи люттю. Потім повіки її мляво опустили ся, втома зігнула напружене тіло. Здавалося, за одну хвилину вона постаріла й знесиліла. Якесь розгублення май-

нуло в її погляді, що зупинився тепер на мені. Вона стояла, мов п'яна, яка очунос від дурману й здогадується, що вчинила ганебно.

— На вулиці він почне скиглити за своїми грішми, може, ще побіжить до поліції, скаже, що ми його обікрали. А завтра знову пришеленається. Та я йому все-таки не дістануся. Всім, тільки не йому.

Вона підійшла до буфета, кинула на нього кілька монет і одним духом вихлипла чарку горілки. В очах у неї знов зажеврів лихий вогник, але вже тьмяно, наче крізь сльози гніву й сорому. Огида перемогла в мені співчуття.

— На добраніч,— сказав я й вийшов.

— Bonsoir ¹,— відповіла господиня.

Жінка ж не озирнулася, тільки засміялася хрипко й глузливо.

Вулиця, коли я вийшов, була сама ніч, а небо — сама задушлива п'ятьма з затьмареним, безмежно далеким місячним сяйвом. Я жадібно пив тепле, а проте міцне повітря; огида розтанула у великому здивуванні: які ж різні бувають людські долі! І мене знову сповнило почуття, яке може зробити мене щасливим до сліз: що всюди, за кожною шибкою чатує чиясь доля, що кожні двері ведуть до якоїсь трагедії, що життя різноманітне і присутнє скрізь, що навіть найбрудніший закуток кишить уже готовими подіями, як пахло рясним полиском хробаків. Забулося все бридке недавньої пригоди, нервові напруження благодатно перейшло в солодку втому, і мені вже кортіло все пережите обернути на краций за дійсність сон. Я мимохіть озирнувся навколо, щоб знайти дорогу додому в тій плутанині завулків. І враз — мабуть, нечутно підкравшись до мене,— переді мною виросла якась тінь.

---

¹ На добраніч (*франц.*).

— Пробачте,— я миттю впізнав той покірний голос,— але ви, здається, заблукали. Чи можна... коли ваша ласка, показати вам дорогу? Де ви живете?..

Я назвав свій готель.

— Я вас проведу... коли дозволите,— зразу ж додав він покірно.

Мені знову стало моторошно. Та повзька, примарна хода побіч мене в темряві портового кварталу, майже нечутна, а проте невідступна, помалу витіснила з пам'яті спогад про щойно пережите, змінивши його на якесь підсвідоме, пасивне збентеження. Я відчував принижений вираз його очей, не бачивши їх, помічав тремтіння вуст; я знав, що він бажас зі мною поговорити, але ні заохочував його, ні зупиняв, опанований химерним почуттям; у моєму серці жеврїла цікавість, а тіло було наче скуте. Він кілька разів кашлянув, я помітив, як тяжко було йому спромогтись на слово, але якась жорстокість, що тасмним способом перекинулася від тієї жінки на мене, раділа з боротьби в ньому між соромом і душевною потребою говорити; я не допомагав йому, і важка мовчанка й далі висїла над нами чорною тінню. Кроки наші звучали невлад: його — по-старечому човгали, мої — лунали навмисне твердо, прагнучи втекти від того брудного світу. Я дедалі дужче відчував напруження, що виникло між нами: та мовчанка була сповнена нестямного німого крику, як надміру натягнена струна; аж ось нарешті він порушив її — і то як страшно, до болю несміливо!

— Ви бачили... паночку... бачили дуже дивну сцену... Даруйте мені... даруйте, що я до неї повертаюсь... але вона, мабуть, видалась вам чудною... а я дуже смішним... Та жінка... вона, бачте...

Він затнувся. Щось наче кілком стало йому в горлі. Потім голос його перейшов на шепіт, і він квапливо промимрив:

— Та жінка... то моя дружина...

Я, мабуть, здригнувся з подиву, бо він швидко повів далі, наче виправдуючись:

— Тобто... вона була моєю дружньою... п'ять... ні, чотири роки тому... в Герацгаймі, в Гессені, звідкіль я родом... Я не хотів би, паночку, щоб ви були про неї поганої думки... Може, я сам винен, що вона така. Вона така не завжди була... Я... я її мучив... Я взяв її, хоч вона була бідна, навіть одежі яє мала, нічого, анічогісінько... а я багатий... тобто заможний... не багатий... в кожному разі, я тоді дещо мав... і... бачте, паночку... я, може, дійсно був — вона правду каже — ощадний... але це було раніше, паночку, ще перед моєю бідною... а тепер сам себе кляню... Але такий був мій батько, й мати, і всі... І я гірко заробляв кожний гріш... а вона мала легковажну вдачу, любила гарні речі... а була ж бідна, і я їй раз у раз цим дорікав... Мені не слід було так робити, тепер я знаю, паночку, бо ж вона горда, дуже горда... Ви не думайте, що вона така, яку з себе вдає... Це неправда, вона сама себе мучить... тільки... тільки, щоб мені завдати болю, щоб мене помучити... і тому, що їй соромно... Може, вона й справді стала погана, але я... я не вірю... бо вона, паночку, була добра, дуже добра...

Він витер очі й зупинився, опановуючи себе. Я мимохіть глянув на нього, і враз він перестав здаватися мені смішним, і навіть оте дивовижне, догідливе звертання «паночку», яке в Німеччині вживають тільки нижчі верстви населення, мене вже не вражало. Обличчя його зраджувало, як тяжко йому давалося кожне слово, і коли він, насилу пересуваючи ноги, рушив далі, очі його були втуплені в брук, наче вчитували там у хисткому світлі те, що так болісно виривалось у нього з горла.

— Так, паночку,— глибоко зітхнувши, сказав він уже цілком іншим, низьким голосом, що наче виходив

з найпотаємніших глибин його душі,— вона була дуже добра... і до мене теж добра, вона була дуже вдячна мені, що я визволив її із злиднів... і я знав, що вона була вдячна... але хотів це чути... знову її знову... мені було так гарно слухати слова подяки, паночку... так... так же ж радісно було уявляти собі, що я кращий за неї, коли... коли я знав, що я гірший... Я б усі свої гроші віддав за те, щоб тільки безперестанку чути це... А вона була дуже горда і щоразу менше дякувала, як помітила, що я вимагаю від неї тієї вдячності... Тому... тільки тому, паночку, я примушовав її завжди просити... ніколи не давав їй нічого сам... Мені було так присмно, що кожну сукню, кожну стрічку їй доводилось випрохувати... Три роки я так її мучив, чимраз дужче... але тільки тому, паночку, що кохав її... Мені подобалась її гордість, і все ж я, божевільний, завжди хотів ту гордість приборкати... і коли вона чогось бажала, я сердився... Але я, паночку, тільки вдавав, що сердився... насправді ж я радів кожній нагоді принизити її, бо... бо ще й сам не знав, як її кохаю...

Він знову затнувся. Тепер він хитався, мов п'яний. За мене він, мабуть, зовсім забув. І говорив далі машинально, наче крізь сон, дедалі голосніше.

— Я... я збагнув це аж тоді... того нещасливого дня, коли відмовився дати їй гроші для матері. невеличку суму... тобто я вже відклав їх, тільки хотів, щоб вона ще раз прийшла... ще раз попрохала... Так, але до чого це я?... Ага, тоді я збагнув це, коли прийшов увечері додому, а її не було, тільки записка на столі... «Залишайся з своїми проклятими грішми, мені від тебе нічого більше не треба»... оце її усе... Паночку, три дні й три ночі я був як навіжений. Звелів перешукати річку й ліс, витратив стільки грошей на поліцію... всіх сусідів оббігав, та вони лише сміялись і глузували з мене... Ніде навіть сліду не поцістило

знайти, навіть сліду... Нарешті хтось із сусіднього села сказав мені... що бачив її... в поїзді з якимось солдатом... вона їхала до Берліна... Того самого дня я поїхав туди... кинув свої справи... втратив не одну тисячу... мене обкрадали мої робітники, мій управитель, усі, усі... Але, присягаюсь вам, мені все було байдуже. Я пробув тиждень у Берліні, доки знайшов її в тім людському вирі... і пішов до неї...— Він тяжко звів дух.— Паночку, присягаюся вам... я жодним словом не дорікнув їй... я плакав... я навколішки стояв перед нею... пропонував їй гроші... все своє майно, щоб вона порядкувала ним як хотіла, бо тоді я вже знав... знав, що не можу жити без неї. Я люблю кожну волосинку її... її вуста... її тіло, все, все... і це ж я, я сам питовхнув її туди, я, я сам... Вона зблідла, як смерть, коли я раптом увійшов... я підкупив її господиню, звідницю, погану, підлу бабу... вона стала біла, як стіна... Вислухала мене... Паночку, мені здається, що вона... еге ж, вона майже зраділа, побачивши мене... Та коли я згадав про гроші... і то ж тільки тому, присягаюсь вам, щоб показати їй, що я вже про них не думаю... то вона сплюнула... а потім... бо я все не хотів іти... покликала свого коханця, і вони почали з мене глумитися... Але я, паночку, однаково приходив туди день у день. Мешканці того будинку розповіли мені все, я довідався, що той мерзотник її покинув, що вона в злиднях, і тоді я ще раз пішов до неї... ще раз, паночку, але вона визвірилась на мене й порвала гроші, які я поклав був нишком на стіл, а коли я вдруге прийшов, її вже не було... Я все робив, паночку, щоб знов її відшукати. Цілісінький рік, присягаюсь вам, я не жив, а шукав, паймав агентів, аж доки нарешті вивідав, що вона в Аргентині... в одному... в одному поганому домі...

Він замовк, важко дихаючи. Останні слова він не сказав, а прохрипів. Голос його став ще глухіший.

— Я дуже злякався... спочатку... але потім нагадав собі, що це я, тільки я пхнув її туди... І подумав, скільки їй, бідолашній, довелося витерпіти... бо ж вона передовсім горда... Я пішов до свого адвоката, він написав до консула й послав гроші... не зазначивши, від кого... аби тільки вона вернулася. Мені телеграфували, що все йде гаразд... я знав назву корабля... і чекав на нього в Амстердамі... Я приїхав туди на цілих три дні раніше, так мене пекла нетерплячка... Врешті корабель прибув, я нетямився з радощів, як побачив димок на обрії, гадав, що не матиму сили дочекатися, поки він підпливе й пристане до берега, так помалу він наближався, потім пасажирки почали сходити трапом, і нарешті, нарешті вона... Я впізнав її не зразу... вона була інакша... підмальована... і вже така... така, як ви бачили... І коли вона мене вгледіла... то аж посіріла... Два матроси підхопили її, а то вона була б упала в воду... Тільки-но вона ступила на берег, я підійшов до неї... я не сказав нічого... горло мені стисло... Вона теж нічого не казала... і не дивилася на мене... Носій пішов уперед з речами, а ми йшли і йшли... Враз вона спинилася і сказала... так сказала, пане... так сумно, що мене наче в серце вколело: «Ти й досі хочеш, щоб я була тобі дружиною? І досі?..» Я взяв її за руку... Вона здригнулась, але нічого не сказала. Та я відчув, що тепер уже все гаразд... Пане, який я був щасливий! Я танцював круг неї, як дитина, коли ми зайшли до кімнати, я припав їй до ніг... казав, мабуть, якісь дурниці... бо вона усміхалася крізь сльози й голубила мене... звісно, дуже несміливо... але, пане... яке то було для мене щастя... яке щастя... Я бігав сходами, як хлопчисько, то нагору, то вниз, замовив у ресторані при готелі вечерю... нашу шлюбну вечерю... поміг їй одягнутись... і ми зійшли вниз, їли, пили й були веселі. О, вона була радісна, мов дитина, така

ласкава й добра... вона говорила про нашу домівку.. і як ми тепер знову все впорядкуємо... Та ось...

Голос його зробився враз хрипкий, а рукою він махнув так, ваче хотів когось розтрощити.

— Там... там був один кельнер... погана, підла людина... він думав собі, що я п'яний, бо я просто шаленів... танцював, заходився сміхом... а я був тільки щасливий... ох, який щасливий!.. І тоді... як я розплачувався, він недодав мені двадцяти ф'рапків... Я на гримав на нього й почав вимагати решту. Він зніяковів і поклав на стіл золоту монету... Тоді... тоді... вона враз різко засміялася... Я здивовано глянув на неї але то було вже зовсім інше обличчя... глузливе, шорстке і злісне... «Який ти й досі ощадний... навіть у день нашого весілля!» — сказала вона так холодно, так гостро, так... жалісливо... Я перелякався, почав проклинати свою дріб'язковість... спробував знову засміятись... але її веселість погасла... вмерла... Вона захотіла окремої кімнати... хіба ж я міг їй у чомусь відмовити... а я лежав уночі сам і все думав, що їй купити завтра вранці... що їй подарувати... довести їй, що я не скупий... що для неї ніколи вже не буду скупий. І вранці я пішов і купив їй браслет, а коли вернувся й зайшов до неї в кімнату... кімната була... була порожня... так само, як і тоді. І я знав, на столі повинна бути записка... Я втік звідти, я благав бога, щоб там нічого не було... але... але... записка... все-таки там лежала... А в ній було...

Він завагався. Я мимохіть зупинився й глянув на нього. Він похнюпився. Потім хрипко прошепотів:

— В ній було написано: «Дай мені спокій. Ти мені огидний».

Ми дійшли до гавані, і зненацька тишу порушив грізний віддих близького прибою. Блимаючи очима, мов великі чорні звірі, стояли там кораблі, ті близько, а ті далі, і звідкілясь долинала пісня. Все було невиразне, а проте

в ньому відчувався тяжкий сон і тривожні марення великого міста. Біля себе я бачив тінь свого супутника, вона примарно хиталася перед моїми погами, то розпливалася, то знову скорчувалась у змінному світлі тьмявих ліхтарів. Я не міг нічого сказати, не міг ані потішити його, ні щось запитати, проте відчував, як його мовчанка липне до мене, важка й понура. Раптом він, тремтячи, вхопив мене за руку:

— Але я не поїду звідси без неї... Я багато місяців шукав її, поки знову знайшов... Вова мучить мене, але я не відступлюся... Благаю вас, паночку, побалакайте з нею... Вова повинна бути моя, скажіть їй це... мене вона не слухає... Я далі не можу так жити... Не можу дивитись, як до неї приходять інші... і чекати надворі, доки вони вийдуть звідти... веселі, п'яні... Ціла вулиця вже мене знає... всі сміються з мене, коли бачать на чатах... я тоді шаленію... а проте щовечора знову приходжу й стою... Павочку, благаю вас... поговоріть із вею... Я вас ве зваю, але зробіть ласку в ім'я господа милосердного... поговоріть із нею...

Я мимохіть спробував висмикнути руку. Мені було страшно. Та коли він побачив, що я відвертаюся від його нещастя, то впав раптом серед вулиці навколішки і обхопив мене за ноги.

— Закливаю вас, павочку... Ви повинні побалакати з нею... повинні... а то... а то ставеться щось жахливе... Я витратив усі свої гроші, щоб її знайти, і не залишу її тут... не залишу живу... Я купив собі пожа... в мене є піж, паночку... я її тут не залишу... жпву... я вже не витримаю... Поговоріть із нею, паночку...

Він корчився переді мною, мов несамовитий. В кінці вулиці з'явилися два поліцаї. Я насилу звів його на

поги. Десь із хвилину він сторопіло дивився на мене, потім сказав зовсім іншим голосом, сухо й діловито:

— Зверніть он у ту вулицю. Там ваш готель.

Він ще раз глянув на мене очима, в яких зиниці наче розпливлися в якійсь жахливій білій порожнечі. Потім зник.

Я щільніше загорнувся в плащ. Мене морозило. Я відчував тільки втому, якесь тупе чорне запамороження стисло мою голову, якийсь мінливий, багрянтий сон. Хотілося зосередитись, обміркувати все, та в мені раз у раз підіймалася та чорна хвиля втоми й поривала за собою. Я доплентався до готелю, впав на ліжко й заснув каменем.

Другого ранку я вже не знав, що в тій події було тільки сном, а що справді пережите, і щось мені не давало з'ясувати все до кінця. Я прокинувся пізно, чужий у чужому місті, й пішов оглянути одну церкву, в якій начебто була славетна старовинна мозаїка. Та мої очі не сприймали того, що бачили, все виразніше поставала в пам'яті зустріч минулої ночі, і мене непереможно потягло до тієї вулиці, до того будинку. Але ті чудні вулиці живуть лише вночі, вдень вони одягають сіру, холодну маску, під якою їх пізнає тільки втаємничений. Я не знайшов тієї вулички, хоч як шукав. Стомлений і розчарований, я повернувся додому, переслідуваний образами чи то зі снів, чи з спогадів.

О дев'ятій годині вечора відходив мій потяг. З жалем покидав я місто. Носій забрав мої речі і, йдучи поперед мене, поніс їх на станцію. Раптом на одному перехресті щось ніби примусило мене оглянутись; я впізнав поперечну вулицю, що вела до того будинку, звелів почекати носієві, який спершу вражено глянув на мене, потім зухвало засміявся, і пішов ще раз кинути оком на місце вчорашньої пригоди.

Було так само темно, як і вчора, і в примарному світлі місяця мерехтіли засклені двері того будинку. Я хотів підійти ближче, та враз у п'яті щось ворухнулося. Здрігнувшись, я впізнав мого знайомого: він сидів на порозі й кивав мені, щоб я підійшов ближче. Але мені стало страшно, я швидко повернувся і втік, боячись устряти в якусь пригоду й спізнитися на поїзд.

Проте на розі, перше ніж завернути, я ще раз оглянувся. І побачив, що чоловік, який сидів на порозі, раптом зірвався на ноги й кинувся до дверей. Коли він рвучко відчинив їх, у руці в нього щось сяйнуло: я здалеку не міг роздивитися, чи то золото, чи вістря ножа так зрадливо блиснуло між його пальцями в місячному світлі...

ЗГАСЛЕ СЕРЦЕ

Для того, щоб уцент розбити людське серце, долі не завжди потрібно могутнього удару й великого розмаху; її невгамовна творча сваволя найбільше полюблиє виводити загибель із мізерних причин. Той перший легкий дотик її ми звемо нашою незграбною людською мовою приводом і вражено порівнюємо його дріб'язковість із могутньою силою, яка виявляється в наслідках; але так само, як хвороба починається не тоді, коли її вже можна впізнати, так і людська доля починається не тоді, коли вона стає вже очевидною і невідворотною. Доля захована в глибинах нашої істоти, в нашій крові і діє там задовго до того, як торкнеться ззовні нашої душі. Пізнання себе — це вже самооборона, і майже завжди вона даремна.

Старий Соломонсон — у себе на батьківщині він мав право називатися таємним радником комерції — прокинувся вночі в готелі курорту Гардоне, куди він приїхав із родиною провести великодні свята, прокинувся від дошкульного болю: живіт йому наче хто здавив лещатами, віддих насилу виривався з напружених грудей. Старий злякався — його, хворого на печінку, часто хапала колька, а він не послухав лікарів, не поїхав лікуватися в Карлсбад, а на догоду родині вибрав південь. Потёрпаючи, щоб часом не було важкого нападу, він боязко обмацав свого великого живота і, хоч йому й не легшало, трохи заспокоївся: боліло тільки в шлунку — мабуть, йому завадила незвична італійська їжа, або ж це невеличке отрусння, таке в цій країні часто буває з подорожніми. Він

полегшено зітхнув і одвів тремтячу руку, але біль не мшався їй не давав дихати. Застогнавши, старий важко підвівся з постелі, щоб розворушитися їй тим приглушити біль. І справді: коли він устав і трохи походив, йому полегшало. Але в темній кімнаті було тісно, до того ж він боявся розбудити її надаремне розхвилювати дружину, що спала поряд, на другому ліжку. Тому він накинув на себе халат, узув повстяні капці: на боєу ногу і обережно, навпомацки вийшов у коридор, щоб там перечекати біль.

Саме коли він переступав поріг, то почув крізь розчинені навстіж вікна, як на церковній вежі почав бити годинник. Чотири потужні удари покотилися над озером тремтливою луною: четверта година ранку.

Коридор тонув у п'їтмі, але старий добре пам'ятав ще з дня, що він довгий і рівний, тож міг обійтися їй без світла. Глибоко дихаючи, він ходив з кінця в кінець, радий, що ті лещата під грудьми потроху попускають. Врешті біль майже зовсім минувся, і старий уже хотів був вернутися до своєї кімнати, як раптом зупинився, сполоханий якимось шурхотом. Звідкись зблизька тихо, але виразно долинув тихий шепіт. Рипнула підлога, щось знов зашепотіло, заворушилося, і враз темряву на мить перерізала вузенька смужка світла з ледь відхилених дверей. Що це? Старий мимохіть припинив у кутку, зовсім не з цікавості, а з цілком зрозумілого страху, що хтось побачить, як він, мов той сновиди, гуляє вночі коридором. Та коли з дверей блиснуло світло, він, сам того не бажаючи, побачив — чи, може, йому так здалося,— що з кімнати вислизнула жіноча постать у білому їй зникла в другому кінці коридора. І справді, у якихось із останніх дверей тихо клацнула клямка. Потім знову все завмерло в п'їтмі.

Старий захитався, неначе його хто вдарив просто в серце. Там, у самому кінці коридора, там, де зрад-

ливо клацнула клямка, там... там були ж тільки його власні кімнати, номер із трьох кімнат, який він наїняв для своєї родини. Дружину він усього лише кілька хвилин тому покинув сонну в постелі, отже,— ні, помилка тут неможлива,— ця жіноча постать, що потайки верталася з чужої кімнати, могла бути тільки Ерна, його дочка, якій ледве мпнув дев'ятнадцятий.

Старий похолов із жаху й затремтів усім тілом. Його дочка, Ерна, його дитина, весела, пустотлива дитина,— ні, такого не може бути, він напевне помилився. Що ж їй було робити в чужій кімнаті, як не... Мов лютого звіра, відштовхнув він від себе цю думку, але жіноча постать, що примарно майнула в коридорі, владно вп'ялася йому в мозок, і він не міг її позбутися, не міг вирвати з пам'яті, повинен був довідатись напевне, правда це чи ні. Задихаючись, тримаючись за стіну, він дістався до її дверей, що були поряд із його власними. Але — який жах! — саме тут, саме в цих одних дверях пробивалася крізь шпарку тремтлива ниточка світла й замкова щілина зрадливо біліла: о четвертій годині ранку в її кімнаті ще світилося! А ось іще один доказ: клацнув вимикач, біла ниточка світла розтанула в цільмі — ні, ні, марно було брехати самому собі — це вона, Ерна, його дочка, крадькома вернулася вночі з чужого ліжка в своє.

Старий тремтів із жаху, його морозило, холодний піт зросив усе тіло. Виламати двері, накинутися на неї з кулаками, набити безсоромницю — ось було його перше бажання. Але ноги вклякли під обважнілим тілом. Він насилу дочвадав до своєї кімнати і, наче підстрелена тварина, майже непритомніючи, впав на постіль.

Старий лежав непорушно й широко розплющеними очима вдивлявся в темряву. Поруч він чув безтурботний, сонний віддих своєї дружини. Перша думка була розбуркати її, сказати про страшне відкриття,

викричати весь свій гнів, весь біль із свого серця. Але як вимовити словами цей жах? Ні, ніколи, ніколи не зможе він сказати таких слів. То що ж робити? Що робити?

Він намагався обміркувати все, але думки плуталися в голові, шугали наосліп, мов кажани. Це ж просто щось неймовірне: його Ерна, ніжна, випечена дитина з ласкавими очима... чи ж давно, чи давно вона сиділа над букварем і рожевим пальчиком водила по важких, незрозумілих літерах... чи ж давно він забирав її в блакитній сукенці зі школи, а дорогою додому годував тістечками в кондитерській — він ще її досі відчував поцілунок дитячих губ, солодких від цукру... Хіба це було не вчора?.. Ні, відтоді вже минув не один рік... але ж як по-дитячому просила вона його ще вчора, так, справді вчора. щоб він купив їй синій у золотисту крапку светр, що так яскрів у вітрині. «Таточку, будь ласка! Ну, будь ласка!» — проказувала вона, благально склавши руки і веміхаючись радісно й самовпевнено, — перед тим усміхом він ніколи не міг устояти... А тепер, тепер вона вночі, за два кроки від його дверей, скрадалася до ліжка чужого чоловіка, качалась на ньому, гола й жагуча...

«Боже мій!.. Боже мій!.. — мимоволі застогнав старий. — Яка ганьба, яка ганьба!.. Моя дитина, моя ніжна, моя люба дитина, яку я нильнував, мов свого ока, з якимсь чоловіком... З ким?.. Хто б це міг бути?.. Адже ж ми всього тільки три дні як приїхали сюди, і вона не знала раніше жодного з цих прилизаних йолопів — ні вузьколобого графа Убальді, ні італійського офіцера, ні того мекленбурзького барона... Щойно під час танців на другий день після нашого приїзду вони познайомились. І ось уже хтось із них... Ні, він не міг бути в неї перший, ні... це, мабуть, почалося ще раніше... ще вдома... а я нічого не знав, я ві про що не здогадувався, дурень, заплішений ду-

рень!.. Але що я взагалі про них знаю?.. Цілісінький день тяжко працюю на них, щодня по чотирнадцять годин просиджую в конторі, так само, як раніше з валізою, напакованою різними зразками краму, сидів у поїзді... щоб тільки роздобути грошей для них, грошей, грошей, щоб вони мали в що гарно вбратися, щоб були багаті... А коли я вертаюся ввечері додому, стомлений, безсилий, тоді їх немає: вони в театрі, на балу, гуляють... звідки ж мені, зрештою, знати, що вони роблять цілими днями?.. А тепер я знаю тільки одне: що моя дитина ночами віддає своє молоде, чисте тіло на втіху чоловікам, як перша-ліпша шльондра... Ох, яка ганьба!»

Старий не переставав стогнати. Кожна пова думка ще дужче ятрила його рану; йому здавалося, що його мозок лежить перед очима скривавлений і в ньому кишать червоні черв'яки.

«Але чого ж я всьому цьому потурав?.. Чого я лежу тут і мучуся, а вона, розпусниця, спокійно спить?.. Чого я зразу ж не вдерся до неї в кімнату, не сказав, що знаю про її ганьбу?.. Чого я не поспреламував їй кісток?.. Бо я м'якосердий... Я боягуз... Я завжди був м'якосердий до них... потурав їм у всьому... я ж так пишався, що хоч їм створю легке життя, коли моє вже пішло нанівець... ось цими нігтями я видряпував для них гроші, пфеніг за пфенігом... я ладен був шкіру з себе здерти, аби тільки вони були задоволені... Та ледве я зробив їх багатими, як вони почали мене соромитись... і елегантності мені бракує... і освіти... а де ж я мав набратися тієї освіти? На дванадцятому році життя мене вже взяли зі школи, і я мусив заробляти, заробляти й заробляти... тягати валізу із зразками спершу від села до села, а потім від міста до міста, аж поки спромігся відкрити свою власну крамницю... і тільки-но вони розбагатіли й зажили у власному будишку, як мос чесне, добре ім'я

перестало їм личити... Примусили мене купити звання тасмного радника комерції... щоб можна було вдавати з себе аристократок... Аристократки!.. Вони сміялися з мене, коли я боронився від їхньої претензійності, від їхнього «вибраного товариства», коли розповідав їм, як моя небіжка мати — хай їй земля буде пером! — провадила господарство: тихо, скромно, жила тільки для батька й для нас... Вони називали мене старомодним... «Ви, таточку, старомодні»,— завжди кепкувала вона... Еге ж, я старомодний, а вона лягас в чужу постіль із чужими чоловіками, моя дитина, моя єдина дитина... Ох, яка ганьба, яка ганьба!»

І таким тяжким стогоном видобувалося з грудей у старого його горе, що дружина нарешті прокинулася.

— Що з тобою? — запитала вона сонно.

Старий не поворухнувся й затамував віддих. Так він пролежав непорушно до самого ранку в темній домовині своєї туги, а думки точили його, мов шашіль.

На сніданок він з'явився перший, глибоко зітхнувши, сів до столу, але кожний шматок застрягав йому в горлі.

«Знову сам,— подумав він,— завжди сам!.. Коли я вранці йду до контори, вони ще вилежуються після танців і театрів... а як увечері приходжу додому, вони десь гуляють у своєму товаристві, в яке мене ніколи не беруть... Ох, ті гроші, прокляті гроші!.. Це вони їх зінеували... через них ми стали чужі одне одному... А я, дурний, прагнув нагребти їх якнайбільше, і тільки себе самого обікрав, себе самого зробив убогим, а їх черствими... П'ятдесят років, п'ятдесят безглузких років я тяжко працював, боявся й дня перепочити... і ось тепер — сам...»

Номалу його почала брати нетерплячка. «Чому вона не йде?.. Я повинен поговорити з нею, повинен ска-

зати... нам треба виїхати звідси геть негайно... Чому ж вона не йде?.. Певне, ще не відпочила, спить собі з чистим сумлінням, а я, дурень, тут себе мордую... І мати цілими годинами чепуриться, купається, наводить красу, робить манікюр, накручує коси... до одинадцяті вона їй не вибереться вниз... То чого ж дивуватися?.. Що ж може вийти з дівчини?.. Ох, ті гроші, прокляті гроші!»

Він почув позад себе легку ходу.

— Доброго ранку, таточку, добре вам спалося?

Хтось нахилився з-за плеча, ніжні уста торкнулися його розпаленого чола. Він мимохіть відсахнувся: солодкуватий запах парфумів Коті був йому огидний. А крім того...

— Що з вами, таточку?.. Знов у кепському пастрої?.. Кельнере, дайте каву і ham and eggs...¹ Ви погано спали чи, може, почули щось 'неприємне?

Старий опанував себе. Він похилив голову, не зважившись глянути на дочку, їй нічого не відповів. Бачив тільки її руки на столі, укохані руки: ліниві, наманікюрені, вони гралися на білому полі скатертини, як розпечені стрункі хорти. Він задривав. Погляд його несміливо ковзнув угору тими ніжними дівочими руками, ще майже дитячими, які раніше... чи ж давно це було?.. так часто обіймали його, коли вона прощалася з ним увечері, перед сном... Він бачив ніжну опуклість грудей, що рівно дихали під новим светром. «Роздигнена... качалася в ліжку з чужим чоловіком,— злісно думав він.— Все це він торкав, гладив, пестив, усім натішився... моє тіло їй кров... моя дитина, ох, мерзотник... ох!..»

Він знову застогнав, сам того не усвідомлюючи.

— Що з вами справді, татусю? — ласкаво озвалася вона до нього.

---

¹ Яечню з шинкою... (Англ.)

«Що зі мною? — аж кипіло все в ньому.— Що зі мною? У мене дочка повія, а я не маю сміливості сказати їй це».

Та він тільки невиразно промурмотів:

— Нічого! Немає нічого! — і квапливо схопив газету, щоб затулитися нею від доччиного допитливого погляду, бо дедалі дужче відчував, що не може дивитися їй у вічі. Руки його тремтіли. «Тепер, тепер треба сказати їй усе, поки ми самі», — мучила його думка. Проте голос його не слухав; навіть глянути на неї він не мав сили.

І враз він рвучко відсунув стільця й важкою ходою подався в парк, бо відчув, як по щоці йому покотилася велика сльоза. А цього дочка не повинна була бачити.

Коротконогий старий чоловік довго кружляв парком і пильно дивився на озеро. Його очі, невидючі від стримуваних сліз, все ж не могли не побачити, який був гарний краєвид довкола: за сріблястою імлою зеленими хвилями лежали пагорби, неначе заштриховані тонкими чорними лініями кипарисів, а за ними стрімко здіймалися гори, що суворо, а проте й прихильно споглядали на красу озера, як дорослі люди слідкують за веселою грою улюблених дітей. Як лагідно й гостинно стелилась довкола квітуча природа, закликаючи кожного бути добрим і щасливим, яким неземним щастям променіла вічна усмішка розкішного півдня!

«Щасливим! — Старий гірко похитав обважнілою головою.— Так, тут можна бути щасливим. Одня тільки раз я дозволив і собі таку розкіш, захотів хоч раз відчути, як гарно живеться тим, хто не має клопоту... вперше після півсотні років безперервної праці, записів, обрахунків, дріб'язкового торгу й шахрування захотів я натішитись кількома ясними днями...

раз, однісінький раз, перше ніж мене закопають... боже мій... шістдесят п'ять років... лишилося три чисниці до смерті, в такому віці ні гроші, ні лікарі нічого вже не зарадять... Хотілося хоч трохи подихати легким швиденним повітрям, поки буде по всьому, хоч раз у житті подумати про себе... Та правду казав мій небіжчик батько: «Втіхи та радощі — не для нас, нам до могили судилося гнути горба під своїм тягарем»... Вчора я гадав, що можу позбутись його хоч на хвилину... вчора я ще був майже щасливий, милувався своєю гарною веселою донькою, радів її радощами... і ось уже бог за те мене карає, вже забирає її від мене... Тепер я вже втратив її навіки... Не можу більше поговорити з своєю дитиною... не можу глянути їй у вічі, так мені соромно за неї... Скрізь і завжди буде мучити мене ця думка — і вдома, і в конторі, і вночі в постелі: де вона тепер, де була раніше, що робила? Раніше, бувало, я вертаюся додому, вона вибігає мені назустріч, а в мене серце радісно тьохкає, що моя дочка така молода і вродлива... А тепер, коли вона мене цілуватиме, я думатиму, кому належали ті губи вчора... Я завжди боятимусь, коли її не буде біля мене, і завжди соромитимусь глянути їй у вічі, коли вона буде зі мною... Ні, так жити не можна... так жити не можна...»

Старий ходив парком, бубонів і заточувався, мов п'яний. Знову й знову вдивлявся він у озеро, і сльози безперервно котилися в нього з очей і губилися в бороді. Віп скинув пенсне й зупинився на вузькій стежечці, приголомшений своїм горем, мружачи короткозорі мокрі очі; вигляд у нього був такий кумедний, що хлопчина-садівник, який проходив повз нього, здивовано завмер на місці, потім засміявся і щось глузливо крикнув по-італійському. Старий від тих слів наче прокинувся: він надів пенсне й подався

боковою стежкою в глибину парку, щоб там десь заховатися від людей на якійсь самотній лавочці.

Та не встиг він знайти затишного місця, як його налякав сміх, що долинав звідкись із лівого боку... знайомий сміх, що тепер шматував йому серце. Як музика звучав він йому цілих дев'ятнадцять років, цей дзвінкий, пустотливий сміх... задля нього він стільки ночей провів у вагоні третього класу, добрався аж до самої Познані, до Угорщини, аби тільки витрусити їм у наставлені долоні жменьку жовтого гною, на якому розцвітали ці безтурботні веселощі... тільки задля цього сміху він жив, задля нього позбувся здоров'я... аби тільки цей сміх завжди дзвенів на любих устах. А тепер він упинаяся в його тіло, мов розпечена пилка, цей проклятий сміх.

А проте старий таки не витримав і підійшов ближче. Вона стояла на тенісному майданчику, крутила ракетку в оголеній руці, недбало підкидала її вгору й підхоплювала на льоту. І щоразу в парі з ракеткою здійснювався в небесну блакить її пустотливий сміх. Троє чоловіків захоплено дивилися на неї — граф Убальді в широкій тенісній сорочці, офіцер у військовій тужурці, яка щільно облягала його тіло, і барон у бездоганних бриджах, — три різко окреслені чоловічі постаті, наче три статуї, довкола четвертої, іграшкової, що пурхає, немов метелик. Старий і сам не міг відірватися від тієї картини. Господи, яка вона була гарна у світлій короткій сукенці, як золотило сонце її русяві коси! Яким щастям пашіло її молоде тіло, відчуваючи свою зграбність у стрибках і в бігу, п'янке і п'янке од вільного ритму пружних рухів! Ось вона грайливо підкинула в повітря білого тенісного м'ячика, а велід за ним другого й третього; просто диво, як вигинався її стрункий дівочий стан; ось вона підскочила, щоб уніяти останній м'яч. Такою він її не бачив ще ніколи: сповнена веселого вогню, вона

сама була мов полум'я, біле, палахке, рвійне полум'я, сповите в срібну хмаринку сміху, цютлива богиня, що несподівано з'явилася з-поміж вічнозелених плющів південного саду, з м'якої блакиті дзеркального озера; вдома це струнке, гнучке тіло ніколи так нестримно не віддавалося палкій, мов танок, грі. А вжеж, ніколи не бачив він її такою в похмурих, задушливих мурах міста, ніколи, ні на вулиці, ні в кімнаті так не дзвенів її голос, що ніби звільнився від усього земного,— так жайворонок співає свою радісну пісню... Ні, ні, ніколи ще не була вона така гарна! Старий прикипів до неї очима. Він забув про все навколо, бачив тільки це біле полум'я, що майоріло в повітрі. І міг би так стояти без кінця, невиситимо вбираючи в себе її образ,— як ось вона, високо підскачовши, спритно зловивла останнього підкинутого м'яча і, розпалена, захекана, переможно всміхаючись, притиснула його до грудей.

— Браво, браво! — наче прослухавши арію з опери, заплескали в долоні трое чоловіків, що зацікавлено стежили за її меткою грою.

Їхні голоси привели старого до тями. Він люто глянув на них.

«Ось вони, падлюки! — вистукувало його серце.— Ось вони... Але хто ж саме з них?.. Хто з цих трьох джигунів володів нею?.. Які вони всі причепурені, які напахчені, виголені, дармоїди... Ми в їхньому віці скніли по конторах у латаних штанах, оббивали пороги кліснтам... а їхні батьки, може, ще й досі так скніють, гнуть на них горба... а вони катаються собі по світах, крадуть у бога день по дневі... Іч які — веселі, засмаглі, очі зухвалі... Чому ж їм не бути веселими та бадьорими!.. Досять такому жевжикові сказати кілька солоденьких слів марнославному дівчицькові, і воно вже ладне йому віддатися... Але хто ж із них, хто?.. Адже один із них і тепер подумки бачить її роздягнену

і цмокає язиком: а я її мав... Віп знає її всю і думас собі: сьогодні ввечері знов... і крадькома підморгує їй... Мерзотник!.. Убити б його, собаку!»

Його помітили звідти. Дочка помахала ракеткою й засміялася, чоловіки вклонилися. Він не відповів, тільки підпухлими, налитими кров'ю очима дивився на її гордовиту усмішку: «І ти ще можеш так сміятися, безсоромна!.. Але й той, певне, посміхається собі нишком і думає: «Он він стоїть, старий, дурний єврей, що цілу ніч хропе собі в ліжку... якби він тільки знав, старий йолоп!» Так, так, я знаю, ви смієтесь, ви обмипаєте мене, мов брудну ганчірку... але дочка — о, дочка гарненька й готова до послуг, вона притьмом лізе до вас у постіль... а мати, правда, трохи затовста й підтоптана, підмальована й підправлена, та проте якби її слово сказати, то, може, й вона б не відмовилася... Ваша правда, собаки, ваша правда: адже вони самі, шльондри, за вами бігають... Хіба вас обходить, що в когось серце кривавиться... аби тільки самим потішитись і тих мандрюх потішити... Перестріляти б вас, батогами зашмагати... Але ваша правда, коли ніхто цього не робить... колп скривджений ковтає свій гнів, як собаки своє блювотиння... ваша правда, коли віп такий боягуз, жалюгідний боягуз... що не піде, не вхопить безсоромницю за рукав, не потягне її від вас... Коли він стоїть отут, мовчить і давиться своєю жовчю... боягуз... боягуз... боягуз...»

Старий ухопився за огорожу, тремтячи з безсилового гніву. Враз він плюнув собі під ноги і, хитаючись, виїшов із парку.

Старий дибав містечком. Перед однією вітриною він раптом зупинився: за шибкою, складені в піраміди й барвисті башти, лежали всілякі речі, що могли придатися в дорозі туристам: сорочки й сітки, блузи й вудки, краватки, книжки, навіть печиво; але старий дивився

тільки на одну річ, недбало кинуту серед елегантного мотлоху,— на грубу вузлувату палицю з залізним вістряем; вона була, мабуть, важкенька й дуже замашна.

«Убити... вбити собаку!» Старий аж сп'янів від цієї думки, такої втішної, просто рятівної. Він зайшов до крамниці й за якийсь дріб'язок купив собі ту сучкувату ломаку. І тільки-но стиснув її в руці, тяжку й небезпечну, як уже відчув себе дужчим: адже зброя завжди надає кволій людині більшої певності. Він міцно тримав палицю й відчував, як напружуються м'язи в нього на руці. «Убити... вбити собаку!» — бурмотів він сам до себе, й мимоволі його важка, непевна хода ставала твердіша, швидша; він майже бігав туди й сюди набережною, захеканий і спітнілий не так із натуги, як із люті, що прорвалася в ньому. Рука його дедалі міцніше стискала чималу головку палиці.

Так озброєний, він увійшов у блакитну тінь прохолодної тераси й роздратованим поглядом почав шукати невідомого ворога. І справді: в кутку у м'яких плетених кріслах, смокчучи крізь соломинки віскі з содовою водою, весело балакаючи, вони сиділи всі разом, безтурботні й ліниві: його дружина, дочка й неминуча трійця. «Котрий же з них? Котрий? — думав він тупо, стискаючи в кулаці важку палицю.— Кому з них розтрощити голову?.. кому?.. кому?» Та Ерна, не так зрозумівши його неспокійний допитливий погляд, схопилася з місця й побігла йому назустріч.

— Нарешті ви з'явилися, татусю! А ми всюди шукали вас. Уявіть собі, пан фон Медфіц бере нас у свій «Фіат», і ми поїдемо з ним аж до Дезенцано, навколо цілого озера.— І вона ласкаво підштовхнула його до столу, так, начебто він за те запрошення мав ще й дякувати.

Чоловіки ввічливо повставали, щоб привітатися з ним. Старий затремтів. Але до його плеча ласкаво

й заспокоїливо тулилося тепле доччине тіло, відбираючи в нього рішучість. Він безвладно стиснув одну по одній простягнені руки, мовчки сів, дістав сигару й гнівно вп'явся зубами в м'яку тютюнову масу. Розмова по-французькому, яку він був перебив, жваво потекла знову; часом за столом спалахував веселий сміх.

Старий сидів зіщуленій, мовчазній і так гриз сигару, що аж брунатний сік стікав йому на зуби.

«Їхня правда... авжеж, їхня правда,— думав він.— Мені плюють у вічі... а я ще їй руку подаю... всім трьом подав, а сам же добре знаю, що один із них і є той падлюка... і сиджу собі спокійно разом із ним за одним столом... я не вбив його, ні, не вбив, а ввічливо подав йому руку... Їхня правда, ще б пак, чого ж їм не сміятися наді мною... А як вони всі розмовляють у моїй присутності. Так, наче мене тут зовсім немає... наче я вже лежу в землі... а вони ж обидві знають, і Ерна, й її мати, що я не розумію жодного слова по-французькому... обидві знають... обидві, і жодна не запитає мене хоч що-небудь, бодай про людське око, щоб я не здався таким смішним, таким страшенно смішним... Вони мене навіть не помічають... Для них я лише неприємний додаток, зайва морока... вони мене соромляться і зносять тільки тому, що я заробляю гроші... О, ті гроші, ті брудні, мерзенні гроші, якими я їх зіпсував... ті гроші, на яких лежить прокляття гесп дне!.. Моя дружина, моя рідна дитина не озиваються до мене й словом, тільки на тих дармоїдів, на тих вклизипих, вичепурених бевзів звернені їхні очі... Як вони хихочуть до них, аж всрецьять, неначе їх лоскоче хто... А я... я всьому потураю... сиджу тут, слухаю, як вони регочуться, нічого не розумію і все ж таки сиджу, замість grimнути кулаком... уперіщити їх палицею, розігнати на чотири вітри, доки ще вони не почали паруватися на моїх очах... Я все дозволяю: сиджу й мовчу, як дурень... боягуз... боягуз... боягуз!..»

— Дозвольте,— сказав каліченою німецькою мовою італійський офіцер і сягнув по запальничку.

Старий, прокинувшись із своєї гіркої задуми, здригнувся й люто глянув на офіцера, який ні про що не здогадувався. На мить його опанував шалений гнів, і він гарячково стиснув у руці палицю. Потім уста його скривилися і розпливлися в безглуздій усмішці.

— О, я дозволяю,— промовив він, і голос у нього зірвався.— Авжеж, я дозволяю, ха-ха... я все дозволяю... все, що завгодно... ха-ха... все... все, що в мене є, до ваших послуг... зі мною можна собі все дозволити...

Офіцер вражено глянув на нього. Не знавши мови, він не зрозумів його як слід. Але та крива безглузда усмішка стурбувала його. Німець мимоволі схопився, жінки зблідли як стіна, на мить запала тяжка, задумлива тиша, наче під час коротенького проміжку між блискавкою і гуркотом грому.

Проте злісна усмішка швидко зійшла з обличчя, палиця випала із судомно стисненого кулака. Старий зіщулювався, наче побитий собака, і збентежено кашлянув, переляканий власною сміливістю. Щоб розвіяти прикре напруження, Ерна квапливо поновила перервану розмову, німецький барон відповів зумисне весело, і по кількох хвилинах уже знову безжурно котилася річка слів, що на мить була зупинилась.

Старий сидів серед балакучого гуртка, зовсім до нього не причетний,— можна було подумати, що він спить. Замашна палиця, яка випала в нього з рук, ні на що не потрібна, погойдувалась між ногами. Дедалі нижче схилялась голова його на руку. Та тепер ніхто вже на нього не зважав: над його мовчанкою лунко перекочувалися хвилі балачки, закипаючи інколи пінявою сміху від якогось грайливо кинутого жарту, а він лежав непорухливо на самому дні, в непроглядній пільмі сорому й горя.

Чоловіки підвелися, слідом за ними швидко рупила Ерна й трохи повільніше мати: вони подалися на веселе запрошення своїх кавалерів до танцювальної зали, не вважаючи за потрібне покликати з собою й старого, що наче дримає, поринувши в тупу задуму. І аж відчувши рантом пустку навколо себе, він стрепенувся, як сонний уночі, коли ковдра зсунеться з нього і холодний протяг війне по голому тілі. Мимоволі обвів поглядом порожні крісла, але в сусідній залі вже хтось тарабанив на роялі уривчасту джазову мелодію, чути було сміх і схвальні вигуки. Пішли танцювати. Так, танцювати, без угаву танцювати, це вони вміють. Раз у раз розпалювати кров, хтиво тертися одне об одне, аж поки досягнеш усього. Танцюють увечері, вночі її серед білого дня, клятві ледарі, нероби, цим вони й зваблюють жінок.

Старий знову злісно схопив свою палицю й почвалав за ними. У дверях він зупинився. Німецький барон сидів коло рояля трохи боком, щоб заразом дивитися на тих, що танцюють, і навмання тарабанив напам'ять якусь америкапську модну пісеньку. Ерна танцювала з офіцером, матір, дебелу й неповоротку, вів, хоч йому доводилося й нелегко, довготелесній граф Убальді. Та старий дивився лише на Ерну і її партнера. Як той жевжик легко й підслесливо поклав руки на її тендітні плечі, наче вона геть уся належала йому! Як вона горнула до нього всім тілом, немов обіцяла йому себе! Як вони тяглися одне до одного перед його очима, ледве стримуючи жагу! Так, це був він, він,— кожен рух їхніх збурених тіл свідчив, що вони вже пізнали одне одного, що вони вже близькі до останку. Так, це був він, він, і ніхто більше; старий вичитував це з її очей, примружених, а проте сповнених вогкого блиску,— вони випромінювали згадку про більшу втіху; так, це був він, той злодій, що вночі палко торкався всього, тепер наполовину схованого під легкою тоненькою сук-

нею, злодій, що вкрав його дитину... його дитину! Старий мимохіть підступив ближче, щоб вирвати її з його обіймів. Але вона його не помітила. Вона вся віддавалася ритмові танцю, скорялася пепомітному натискові партнера, що водив її, зводив її, відкинувши назад голову, ледь розтуливши вуста, сп'янівши, забувши про все, вона пливла на легких хвилях музики, не відчуваючи ні простору, ні часу, не помічаючи старого батька, який, тремтячи, задихаючись, палитими кров'ю очима дивився на неї в шаленому нападі гніву. Вона відчувала тільки себе саму, своє власне молоде тіло, слухняно лінувши за уривчастою лоскітною мелодією; відчувала тільки себе та ще жагу чоловіка, чиє обличчя майже торкалося її, дужу руку, що обіймала її, і, погойдуючись у танці, боролася з бажанням припасти до нього жагучими устами, віддатися його владній силі. І все це старий угадував болісно загостреним чуттям: щоразу, коли хвиля танцю відносила її геть, йому здавалося, ніби вона пропаде навіки.

Раптом, мов порвана струна, музика завмерла на половині такту. Барон схопився з стільця й сказав, сміючись:

— *Assez joué pour vous. Maintenant je veux danser moi-même* ¹.

Всі весело погодилися, пари розійшлися, і маленьке товариство розбрелось по кімнаті.

Старий знову отямився: тепер треба щось зробити, щось сказати! Не стояти таким вайлом, не бути таким нестерпно зайвим! Дружина саме проходила повз нього, трохи засапана з натуги, та проте дуже задоволена. Гнів несподівано додав йому сміливості. Він заступив її дорогу:

— Ходімо,— нетерпляче прохрипів він,— мені треба поговорити з тобою.

¹ Я вже награвся для вас. Тепер я сам хочу потанцювати (*франц.*).

Вона вражено глянула на нього: на його блідому чолі виступили краплі поту, очі неспокійно блукали. Що йому треба? Чого йому забаглося саме тепер її турбувати? У неї вже розтулилися уста для якоїсь ухильної відповіді, але в його поведінці було щось таке напружене, таке загрозливе, що вона, раптом пригадавши його недавній вибух гніву, знехотя пішла-таки за ним.

— Excusez, messieurs, un instant! ¹ — вибачилась вона спершу перед чоловіками.

«У них вона просить вибачення,— гірко подумав старий,— а переді мною не вибачились, коли встали з-за столу. Я для них собака, ганчірка, на яку можна наступити ногою. Але їхня правда, їхня правда, коли я все це терплю!»

Вона чекала, суворо звівши брови; наче учень перед учителем, стояв він перед нею, і губи в нього тремтіли.

— В чім справа? — запитала нарешті вона.

— Я не хочу... не хочу...— забелькотів він безпорадно,— не хочу, щоб ви... щоб ви зналися з тими людьми...

— З якими людьми? — перепитала вона, вдаючи, що нічого не зрозуміла, й зміряла його обуреним поглядом, наче він образив її саму.

— З отими он,— кивнув він люто присадкуватою головою в бік зали.— Мені це не до вподоби... Я не хочу...

— Чому ж це?

«Завжди цей інквізиторський тон,— думав він злісно,— ніби я її служник». І, ще дужче хвплюючись, пробелькотів:

— Я маю свої підстави... вагомні підстави... Мені не подобається... Я не хочу, щоб Ерна розмовляла з тими людьми... я не зобов'язаний пояснювати все...

— Коли так, то дуже жалкую,— кинула вона бундючно.— Я вважаю, що вони всі три чудово виховані,

---

¹ Пробачте, панове, одну хвилинку! (Франц.)

прекрасні люди, і волю їхнє товариство, ніж те, яке ми маємо вдома.

— Прекрасні люди!.. Ці нероби... ці... ці...— Гнів стискав йому горло. Нараз він тупнув ногою.— Не хочу... забороняю... розумієш?

— Ні,— відповіла вона незворушно.— Нічого не розумію. Не знаю, чому я повинна дитині псувати втіху...

— Втіху!.. Втіху!..— він похитнувся, паче його хто вдарив, обличчя в нього спаленіло, на чолі вступив холодний піт, рука потяглася по палицю, щоб спертися на неї чи вдарити. Але він її забув. Це зразу протверезило його. Він опанував себе, й на серці в нього раптом потеплішало. Він підступив ближче, паче хотів узяти її за руку. Голос його пом'якшав, став майже благальний.— Ти... ти мене не розумієш... Я ж нічого не хочу для себе... Я прошу у вас лиш одного... це моє перше прохання за багато років: їдьмо геть звідсіля... геть, до Флоренції, до Рима, куди хочете, мені однаково... Вирішуйте самі куди... але геть звідси, прошу тебе... поїдьмо... поїдьмо звідси... сьогодні ж... сьогодні... я... я більше не можу цього витримати... не можу.

— Сьогодні? — Вона здивовано глянула на нього й нахмурилась.— Сьогодні їхати? Що за химерне бажання?.. І тільки тому, що ці панове тобі неприсмні! Зрештою, тебе ж ніхто не примушує зустрічатися з ними.

Та він і далі стояв перед нею, благально піднявши руки.

— Я не можу цього знести, кажу тобі... не можу, не можу. Не допитуйся чому, прошу тебе, але повір, що я не можу цього знести... не можу. Хоч раз у житті зробіть щось для мене, однісінький раз!

У сусідній кімнаті знову затарабанили на роялі. Вона глянула на нього, мимоволі вражена його відчаєм; але ж який він невимовно смішний, маленький, товстий чоловічок з червоним, мов рак, обличчям, з каламутними, підпухлими очима, з піднятими вгору

трямтячими руками, що стирчали з надто коротких рукавів; прикро було бачити його таким жалюгідним. Співчуття згасло, і вона холодно сказала:

— Це неможливо. Ми пообіцяли сьогодні поїхати з ними на прогулянку... а від'їздити завтра, коли ми заплатили за три тижні... з нас будуть сміятися... Я не бачу ані найменшого приводу до від'їзду... Я лишаюся тут, і Ерна теж...

— А я можу їхати собі, правда?.. Я вам тут тільки заважаю... заважаю... втішатися!

Цим глухим криком він спинив її на півслові. Його присадкувате, огрядне тіло випросталось, руки стислись у кулаки, на чолі зловісно засіпалась набрякла жилка. Здавалося, він зараз або ще щось скаже, або вдарить. Та раптом він рвучко обернувся, швидко подався перевальцем до сходів і майже побіг нагору, дедалі швидше, наче втікав від погоні.

Старий, важко дихаючи, спинався сходами: аби лише дістатися до своєї кімнати, побути самому, опанувати себе, приборкати нерви, не вчинити чогось безглузлого! Він уже досяг горішнього поверху, аж раптом — немов розпечені пазурі звідкись ізсередини вп'ялися йому в нутрощі — сперся на стіну й побілів, мов крейда. Ох, цей скажений біль, що пік і стискав лещатами! Він щосили зціпив зуби, щоб не закричати, і, глухо стогнучи, скорчився всім тілом.

Він зразу збагнув, що з ним таке: кололо в печінці, це був один із тих жахливих нападів, що останнім часом не раз давалися йому взпаки, але ніколи він не відчував таких некельних мук, як сьогодні. «Вам не можна хвилюватися», — згадав він лікареві накази і, хоч як йому боліло, злісно поглузував із самого себе: «Легко сказати — не можна хвилюватися... ану хай би пан професор сам спробував не хвилюватися, коли рідна дитина... ох... ох...»

Старий знову тяжко застогнав, так люто вгрізався невидимі пазурі у змучене тіло. Він насилу дочвалав до дверей своєї кімнати, штовхнув їх і, впадши на канапу, ви'явся зубами в подушку. Біль трохи попустив, гаряче вістря вже не так глибоко сягало в зранені нутроці. «Треба б прикласти компреса,— згадав він,— випити крапель, і зразу полегшає». Та не було нікого, хто б йому допоміг, апікогісінько. А він сам не мав сили добратися до сусідньої кімнати чи хоча б до дзвінка.

«Нікого немає,— гірко подумав він,— отак і здохну колись, як собака під тинном... Адже ж я знаю, що це не печінка мене мучить... це смерть підкрадається до мене... Я знаю, що мені вже кінець, і жоден професор, жодні ліки мені вже не допоможуть... в шістдесят п'ять років не видужують... я знаю, те, що там довбе і свердлить у мені,— це смерть, і тих кілька років, які мені ще лишилися,— то вже буде не життя, а вмипання, тільки вмипання... Та коли... коли ж я й жив?.. Коли я жив для себе, для самого себе?.. Хіба ж це було життя? Вічна гонитва за грішми, тільки за грішми... І тільки для інших... а тепер яка мені з того допомога?.. Мав я дружину, взяв її дівчиною, кохав її, і вона мені народила дитину; рік за роком наші серця билися водно в спільній постелі... а тепер, де ж вона тепер? Я вже не пізнаю її обличчя... її голосу... Вона говорить зі мною як чужа, її байдуже до мого життя, до моїх почуттів, думок, страждань... вона давним-давно стала мені чужа... Куди воно все ділося, куди сплигло?.. І дитину я мав... вона виростала в мене на руках... думалося — у ній ти починаєш жити наново, краще, щасливіше, ніж судилося прожити тобі самому... І ось вона вночі йде від тебе геть і віддається чоловікам... Тільки здихати я буду для себе самого... для себе самого... бо для інших я давно вже

помер... Боже мій, боже мій, ніколи ще не був я такий самотній!..»

Гострі пазурі від часу до часу ще люто впилися в нього, а потім знов попускали. Але інший біль чимраз дужче здавлював йому скроні; думки, немов гострі, розпечені кремінці, немилосердно шпигали в чоло. Якби ж ні про що не думати, якби ж не думати! Старий розстебнув піджака й жилета,— важким мішком надимався й дрижав великий живіт під падутою сорочкою. Він обережно патиснув рукою на болюче місце. «Тільки оце, що тут болить,— це я,— подумав він,— лише цей клопоть гарячої шкіри... і тільки це, що там ристься десь усередині, тільки воно ще належить мені: це моя хвороба, моя смерть... тільки це ще я... немає вже радника комерції, немає ні дружини, ні дочки, ні грошей, ні домівки, ні контори... лишилось тільки те, що я відчуваю пальцями,— моє тіло і некучий біль усередині... Все інше — дурниця, воно не має ніякого сенсу... бо цей біль — тільки мій біль... і цей клопіт — тільки мій клопіт... Вони вже не розуміють мене, і я їх не розумію... Я цілком самотній, на самоті з собою... ніколи ще я не відчував цього так, як нині. Але тепер, коли смерть уже росте в моєму тілі, тепер я знаю... занадто пізно, на шістдесят п'ятому році, коли я здихаю, а вони, безсоромні, тацюють собі, гуляють, тягаються з чоловіками... знаю, що жив я тільки для них, невдячних, і жодної години не жив для себе... Та що мені до них... що мені до них?.. Навіщо думати про тих, хто про тебе не думає? Краще здохнути, ніж вислухувати їхнє співчуття... що мені до них?..»

Поступово, потроху біль покидав його: вже не так страшно, не так пекуче впилася в нього жахлива пазуриста рука. Але залишилося щось тупе — майже не біль, а щось чуже давило й тислося в тіло. Старий лежав, заплющивши очі, й напружено прислухався, як

Його тихенько сіпало й точило всередині: йому здавалося, наче та чужа, невідома сила вишкрябувала щось із нього, спершу гострим, а тепер тупим знаряддям, наче щось нитка по нитці розсотувалося, уривалося в його тілі. Вже не пекло так люто, як раніше. Вже не боліло. А проте щось там усередині нишком тліло й гнило, щось починало відмиратп. Усе, чим він жив, усе, що він любив, перегорало на тому повільному вогні, обвуглювалося, бралосся попелом, кришилося й падало в літеплій намул байдужості. Він невразно відчував: щось відбувалося, так, щось відбувалося, тим часом як він лежав тут, на канані, й гірко думав про своє життя. Щось конало. Але що? Він усе дослухався.

То поволі почало згасати його серце.

Старній лежав із заплющеними очима в кімнаті, що западала у вечірні сутінки. Помалу він задрімав. І тоді— чи то йому приснилось, чи привиділось, але в за-тьмареній свідомості зринуло дивне почуття: неначе з якоїсь невидимої рани (яка не боліла і про яку він не знав) просочується щось мокре, гаряче всередину, нібито він стікає кров'ю в своє власне пупро. Та невидима кровотеча була на диво спокійна і не завдавала болю. Повільно, наче теплі, тихі сльози, скапували краплинки, і кожна влучала в саме серце. Але потемніле серце не озивалось жодним звуком; воно нечутно всмоктувало в себе чужу вологу, впивало, як губка, і ставало дедалі важче, набухало, розросталося у тісній грудній клітці. Так воно повнішало й повнішало, аж поки власна вага почала його тягти вниз, напінати зв'язки, сіпати за напружені м'язи. Все дужче давило наболіле велетенське серце, аж ось (ох, як же ж боляче!) воно зрушило з місця й почало помалу онадатп. Не зразу, не рвучко, а тихо-тихесенько відривалося воно від волокон м'язів, дуже повільно, не так, як камінь або дозрілий плід: ні, наче губка, насичена

номер... Боже мій, боже мій, ніколи ще не був я такий самотній!..»

Гострі пазурі від часу до часу ще люто впивалися в нього, а потім знов попускали. Але інший біль чимраз дужче здавлював йому скроні; думки, немов гострі, розпечені кремінці, немилосердно шпигали в чоло. Якби ж ні про що не думати, якби ж не думати! Старий розстебнув піджака й жилета,— важким мішком надимався й дрижав великий живіт під надутою сорочкою. Він обережно натиснув рукою на болюче місце. «Тільки оце, що тут болить,— це я,— подумав він,— лише цей клопоть гарячої шкіри... і тільки це, що там риється десь усередині, тільки воно ще належить мені: це моя хвороба, моя смерть... тільки це ще я... немає вже радника комерції, немає ні дружини, ні дочки, ні грошей, ні домівки, ні контори... лишилось тільки те, що я відчуваю пальцями,— моє тіло і пекучий біль усередині... Все інше — дурниця, воно не має ніякого сенсу... бо цей біль — тільки мій біль... і цей клопіт — тільки мій клопіт... Вони вже не розуміють мене, і я їх не розумію... Я цілком самотній, на самоті з собою... ніколи ще я не відчував цього так, як нині. Але тепер, коли смерть уже росте в моєму тілі, тепер я знаю... занадто пізно, на шістдесят п'ятому році, коли я здихаю, а вони, безсоромні, танцюють собі, гуляють, тягаються з чоловіками... знаю, що жив я тільки для них, невдячних, і жодної години не жив для себе... Та що мені до них... що мені до них?.. Навіщо думати про них, хто про тебе не думає? Краще здохнути, ніж вислухувати їхнє співчуття... що мені до них?..»

Поступово, потроху біль покидав його: вже не так страшно, не так пекуче впивалася в нього жахлива пазуриста рука. Але залишилося щось тупе — майже не біль, а щось чуже давило й тислося в тіло. Старий лежав, заплющивши очі, й напружено прислухався, як

Його тихенько сіпало й точило всередині: йому здавалося, наче та чужа, невідома спла вишкрябувала щось із нього, спершу гострим, а тепер тупим зпаряддям, наче щось нитка по нитці розсотувалося, уривалося в його тілі. Вже не пекло так люто, як раніше. Вже не боліло. А проте щось там усередині нишком тліло й гнило, щось починало відмиратн. Усе, чим він жив, усе, що він любив, перегорало на тому повільному вогні, обвуглювалося, бралосся попелом, кришилося й падало в літеплий намул байдужості. Він невразно відчував: щось відбувалося, так, щось відбувалося, тим часом як він лежав тут, на канані, й гірко думав про своє життя. Щось копало. Але що? Він усе дослухався.

То поволі почало згасати його серце.

Старпій лежав із заплющеними очима в кімнаті, що западала у вечірні сутінки. Помалу він задрімав. І тоді— чи то йому приснилось, чи привиділось, але в за-тьмареній свідомості зринуло дивне почуття: неначе з якоїсь невидимої рани (яка не боліла і про яку він не знав) просочується щось мокро, гаряче всередину, нібито він стікає кров'ю в своє власне нутро. Та невидима кровотеча була на диво спокійна і не завдавала болю. Повільно, наче теплі, тихі сльози, скапували краплинки, і кожна влучала в саме серце. Але потемніле серце не озивалось жодним звуком; воно нечутно всмоктувало в себе чужу вологу, впивало, як губка, і ставало дедалі важче, набухало, розросталося у тісній грудній клітці. Так воно повнішало й повнішало, аж поки власна вага почала його тягти вниз, напнати зв'язки, сіпати за напружені м'язи. Все дужче давило наболіле велетенське серце, аж ось (ох, як же ж боляче!) воно зрушило з місця й почало помалу опадати. Не зразу, не рвучко, а тихо-тихесенько відривалося воно від волокон м'язів, дуже повільно, не так, як камінь або дозрілий плід: ні, наче губка, насичена

вологою, западалося воно все глибше й глибше, у щось невизразне, в порожнечу, в небуття. кудись униз, за межі його істоти, в якусь бездонну, безберезжну ніч. І враз зробилося страхотливо тихо на тому місці, де щойно було ще тепле набрякле серце: там тепер зяяла пуста, панував жах і холод. Не чути було стукоту, не сочилися краплі: все замовкло, вмерло. І, ніби в чорній труні, лежало в тремтячих грудях незбагнено ніщо.

І таке яскраве було те почуття, яке прийшло вві сні. таке велике збентеження, що старий, прокинувшись, мимоволі вхопився рукою за лівий бік грудей, чи не зникло й справді серце. Проте, слава богу, там щось глухо, ритмічно билося під його пальцями, та все ж здавалося, наче ті глухі удари лунали в порожнечі, а серця не було. Він відчував щось дивне: наче раптом позбувся власного тіла. Його вже не мордував біль, жоден спогад не шарпав наболілих нервів, все в ньому заніміло, залякло, закам'япіло. «Як же це так? — думав він.— Адже щойно мене так усе мучило, всередній пекло, давило, кожний нерв сіпався... Що ж зі мною сталося?» Він довго вслухався в своє тіло, мов у порожнє дупло, чи не ворухнеться там щось. Але там не шуміли вже ніякі бурі, ніщо не капало, не стукало — все затихло й завмерло. Ніщо вже не мучило, ніщо не давило, ніщо не боліло: там, мабуть, порожньо й темно, мов у дуплі вигорілого стовбура. І враз йому здалося, що він уже помер або щось у ньому вмерло,— так німо застигла в його жилах кров. Холодне, мов трун, лежало його власне тіло, і він боявся доторкнутися до нього теплою рукою.

Старий вслухався в себе: він не чув, як з-над озера долітали до його кімнати удари годинника, не помічав, як густішали сутінки. Насувалася ніч, п'ятьма поступово викреслювала речі з кімнати, що кудись відпли-

вала; нарешті погас у темряві й клаптик неба, який ледь яснів у чотирикутнику вікна. Старий не помічав цього: він вдивлявся тільки в пільму своєї душі, вслухався лише в свою внутрішню порожнечу, неначе у власну смерть.

Враз у суміжній кімнаті вибухнув радісний сміх, засяяло світло, один промінь його бризнув крізь щілинку трохи відхилених дверей. Старий злякано схопився з місця: дружина, дочка! Зараз вони побачать його на канапі, почнуть розпитувати. Він квапливо застебив піджака й жилета: навіщо їм знати про його напад, що їм до нього?

Та дружина й дочка не шукали його. Вони, видно, квапились: гонг уже втретє настпрливо кликав їх до вечері. Мабуть, вони переодягались: старий чув крізь відхилені двері кожен їхній рух. Ось вони впевають шухляди, ось брязнули каблучки на умивальнику, ось стукнуло об підлогу скинуте взуття, і тим часом ні на мить не стихала розмова: старий, що принишк у своїй кімнаті, аж надто чітко розрізняв кожне слово, кожен склад. Спершу вони говорили про своїх кавалерів, кепкуючи з них, про якусь дрібну пригоду в дорозі,— безжурно перекидалися словами й одночасно вмивались, зачісувались, ченурпилися. Нараз мова зайшла про нього.

— Де ж це тато? — запитала Ерна, й сама здивована, що так пізно згадала про нього.

— А звідки я знаю? — відповів голос матері, сердитої вже на саму згадку про нього.— Мабуть, чекає вже внизу і всоте перечитує біржовий бюлетень у франкфуртській газеті — адже ж його більше ніщо не цікавить. Думаєш, він хоч раз подивився на озеро? Йому, бач, тут не подобається, так він і сказав мені вдень. Хотів, щоб ми сьогодні ж виїхали.

— Сьогодні?.. Чого це? — То був знову Ернин голос.

— Не знаю. Хто його збагне? Тутешнє товариство його не влаштовує, і ці панове не до вподоби — мабуть, і сам почував, який він поруч них незугарний. Просто соромно дивитись на нього — костюм завжди зім'ятний, комірець розстібнутий... Ти б сказала йому, щоб він хоч увечері трохи одягався пристойніше, тебе він ще слухав. А сьогодні вранці... Як він визвірився на лейтенанта через ту запальничку, — я ладна була крізь землю провалитися.

— Еге ж, мамо... що то таке було?.. Я сама хотіла вже вас спитати... Що то було з татом?.. Я ще ніколи не бачила його такого... я аж злякалася...

— Ет, просто він був не в гуморі... Може, впавав курс на біржі... а може, тому, що ми розмовляли по-французькому... Він не зносить, коли іншим весело... Ти хіба не помітила: як ми танцювали, він стояв коло дверей, мов душолюб за деревом... Виїхати! Негайно виїхати! І тільки тому, що йому так раптом забаглося!.. Коли йому тут не подобається, то хай хоч нам не заважає веселитися. Але мені байдуже до його примх, нехай собі каже і робить, що хоче.

Розмова припинилась. Мабуть, вони закінчили вечірній туалет, бо двері в коридорі відчинилися, почувалася хода, клацнув вимикач і погасло світло.

Старий непорочно сидів на канані. Він чув кожне слово. Але дивна річ: це вже його не вражало, анітрохи не вражало. Невгамовний механізм, що раніше так калатав, так шаленів у грудях, тепер зовсім затих — мабуть, зламався. Ніщо вже не здригнулося в цьому від цього гострого дотику. Не було ні гніву, ні зневажливості... нічого... нічого... Він спокійно обемкнув на собі одяг, обережно зійшов сходами вниз і сів до їхнього столу, наче до чужих людей.

Він не розмовляв із ними того вечора, а вони не звернули уваги на те записке, стиснуте, мов кулак, мовчання. Не попрощавшись, він знов піднявся до

свої кімнати, ліг у ліжко й погасив світло. Набагато пізніше прийшла дружина після веселої розваги: гадаючи, що чоловік спить, вона роздягалася поночі. Незабаром він почув її важкий безжурний віддих.

Старий, на самоті з собою, широко розплющеними очима вдивлявся в безмежну порожнечу ночі. Поруч лежало щось у темряві й глибоко дихало; він намагався пригадати, що цю жінку, яка ось тут дихає з ним одним повітрям, він знав колись молодою і жагучою, що вона йому народила дитину і була зв'язана з ним найглибшою тасмницею крові; він силував себе думати, що це тепле й м'яке тіло поруч нього, яке можна було досягти рукою, було колись життям у його житті. Але дивна річ: згадки ці вже його не хвилювали. І він слухав подих дружини так само, як плюскіт хвиль об набережну рінь, що долинав крізь відчинене вікно. Все було якесь далеке й не мало ваги, залишилось тільки випадкове й чуже сусідство: все минулося, навіть минулося.

Ще тільки єдиний раз він затремтів: поряд, у дочиній кімнаті, тихесенько, наче крадькома, рипнули двері. «Отже, сьогодні знов»,— подумав він і відчув ще один легенький гарячий укол у серце, яке вважав уже за мертво. На мить там щось задрижало, як дрижить нерв, поки цілком умре. Потім і це мпнуло: «Хай собі робить, що хоче! Що мені до неї?»

І старий знову поклав голову на подушку. Питьма лагідніше окутувала наболілі скроні, цілющій снігій холодок уже просочувався в кров. І швидко неглибокий сон огорнув знесилену свідомість.

Прокинувшись ураці, дружина побачила його вже в пал'ті й капелюсі.

— Куди це ти? — запитала вона сонно.

Старий не обернувся: він байдуже впихав у валізку нічну сорочку.

— Ти ж знаєш, я їду. Беру тільки найпотрібніше, решту можете вислати.

Дружина злякано підвелася. Що це? Вона ще ніколи не чула, щоб він так говорив: слова виривалися крізь зціплені зуби різко й холодно. Вона зіскочила з постелі.

— Ти й справді хочеш їхати?.. Стривай!.. ми поїдемо теж... Я вже сказала Ерні...

Та він тільки крутнув головою.

— Ні... ні... Лишайтеся... не треба.— І, не озирваючись, рушив до дверей. Щоб натиснути на клямку, йому довелося поставити валізу на підлогу. І тієї короткої миті старий згадав: отак він тисячі разів відсталяв свою валізу із зразками перед чужими дверима, перше ніж вийти, зігнувшись у низькому поклоні й покійно пропонуючи свої послуги надалі. Але тут він не мав уже ніяких справ, тому обійшовся без поклону. Не сказавши ні слова, не озирнувшись, він підняв валізу й зачинив двері між собою й своїм минулим життям.

Мати й дочка не зрозуміли, що сталося. Але цей раптовий, рішучий від'їзд стурбував обох. Вони зараз же послали навздогін йому, в рідне місто на півдні Німеччини, листи з докладними поясненнями з приводу прикрого непорозуміння. Майже ніжні листи; вони розпитували, як йому їхалося, як здоров'я, навіть ладні були негайно кинути Гардоне й вернутися додому. Він не відповідав. Вони писали знов, телеграфували: відповіді не було. Тільки з контори прийшла сума, згадана в одному листі — поштовий переказ із печаткою фірми, без листа, без вітання.

Таке незрозуміле, гнітюче становище спонукало їх вернутися швидше. Хоч вони й дали телеграму, їх ніхто не чекав на вокзалі, дома теж нічого не було приготоване: старий, сказавши слуги, не уважно кинув телеграму на стіл і пішов собі, не лишивши ніяких дору-

чень. І вже аж як вони сиділи за вечерею, нарешті стукнули вхідні двері; обидві схоплюючись і побігли йому назустріч: він глянув на них здивовано — видно, забув про телеграму,— але якогось особливого почуття не виявив, байдуже сприйняв доччин поцілунок, зайшов із ними до їдальні й так само байдуже вислухав їхню розповідь. Однак ні про що не розпитував, мовчки смоктав сигару, на запитання відповідав скупо, або й зовсім пускав їх повз вуха; він наче спав з розплющеними очима. Потім важко підвівся й пішов до своєї кімнати.

Так було і в подальші дні. Даремно занепокоєна дружина пробувала поговорити з ним: що дужче вона на нього напосідалася, то впертіше він ухилявся від розмови. Щось у ньому замкнулося, стало неприступне, відгородилося від дружини й дочки. Він іще обідав з ними за одним столом, виходив до гостей, але сидів мовчки, заглиблений у свої думки. Він був до всього байдужий, і коли гостям серед розмови траплялося глянути йому в очі, їм ставало моторошно, бо його мертвий погляд тупо дивився повз них.

Навіть цілком чужі скоро почали звертати увагу на його дивну поведінку. Знайомі, зустрічаючи його на вулиці, крадькома штовхали одне одного ліктями: він, один із найбагатших людей у місті, скрадався, мов жебрак, уздовж мурів, у зім'ятому, перекривленому капелюсі, в піджаці, притрушеному попелом із сигар, кумедно хитаючись за кожним кроком і майже завжди щось мурмочучи собі під ніс. Коли з ним віталися, він злякано підводив очі, а коли хтось озивався, він дивився на нього порожнім поглядом і забував подати руку. Спочатку багато хто думав, що старий оглух і треба до нього звернутись голосніше. Але він був не глухий, тільки не міг так швидко отямитися зі свого внутрішнього сну, а серед розмови знову впадав у дивне забуття. Тоді очі його раптово гасли, він уривав

розмову на півслові і йшов, спотикаючись, далі, не помічаючи навіть, як він цим дивував людей. Видно було, що він насилу відривається від сонних марень, що він заглиблений у самого себе й що люди для нього вже не існують. Він ні про кого не питав, у власній господі не помічав німого розпачу дружини, доччиної розгубленості, не читав газет, не дослухався до розмов; жодне слово, жодне запитання не могло ані на мить проникнути крізь похмуру завісу байдужості, в яку була загорнена вся його істота. Навіть його найближчий світ став йому чужий: торговельні справи. Інколи він ще тупо сидів у конторі, підписував листи. Та коли секретар заходив до кабінету, він заставав старого все в тій самій позі: він сидів біля столу, втупившись порожніми очима в непрочитані папери. Нарешті старий сам помітив, що він там зайвий, і зовсім перестав приходити.

Та найчудніше для цілого міста було ось що: старий, що ніколи не належав до побожних членів громади, зробився раптом дуже релігійний. Раніше він ніколи вчасно не приходив ані на обід, ані на умовлену зустріч, а тепер, до всього байдужий, не забував прийти у визначену годину до синагоги: там він стояв у чорній едвабній ярмулці, накинувши на плечі білий талес, завжди на тому самому місці, де стояв колись його батько, і, похитуючи головою, протягло проказував молитви. Тут, у майже порожньому храмі, де слова довкола нього гули дивно й похмуро, він був цілком на самоті з собою; на душу сходил мир, стишував неспокій, розвіював пітьму в його грудях; коли ж читали поминальну молитву і він бачив, як родичі, діти й приятелі померлого ревно й скорботно виконують обряд, раз у раз припадають у поклонах, благаючи милосердя божого небіжчикові, на очі йому набігала сльоза: він був останній і знав це. Ніхто за нього не помолиться. І він

побожно мурмотів молитву й думав про себе як про небіжчика.

Одного разу, пізно ввечері, коли він вертався додому з такої своєї мандрівки, його захопив дощ. Старий, як завжди, забув узяти парасольку; візники пропонували свої послуги за невеличку плату, під'їзди і скляні дашки над дверима крамниць давали захисток від раптової зливи, але дивак спокійнісінько йшов далі, спотикаючись і заточуючись. У пом'ятому капелюсі зібралася вода, що протікала на голову, з рукавів цілі струмки лилися йому на ноги, та він ні на що не зважав і тупав далі, чи не сдиний перехожий на спорожнілій вулиці. І так, змоклий до рубця, схожий більше на волоцюгу, ніж на власника чепурної вілли, він прийшов додому саме тієї миті, як біля брами зупинився автомобіль із засвіченими фарами, обхлюпавши його рідким болотом. Дверцята відчинилися, з освітленого автомобіля квапливо вийшла його дружина, а за нею якийсь значний гість, що послужливо тримав над нею парасольку, і ще один пац; перед самими дверима вони зіткнулися. Дружина впізнала його і вжахнулася: він був мокрий і зім'ятий, як витягнутий з води клунок; мимохіть вона відвернула очі. Старий миттю зрозумів: вона соромилася його перед своїми гостями. І, не гніваючись, не ображаючись, щоб урятувати її від неприємної потреби знайомити його, ступив, мов чужий, ще кілька кроків і покірно зайшов до будинку через чорний вхід.

Від того дня старий корпитувався у власному домі тільки чорним входом: тут він був певний, що нікого не зустріне. Тут він не заважав нікому і йому ніхто не заважав. Перестав він також з'являтися до столу — стара служниця приносила йому їсти до кімнати; коли часом дружина або дочка пробували добутися до нього, він швидко випроваджував їх, трохи збентежено, а проте твердо. Нарешті вони дали йому спокій, відкликли

питати про нього, і він теж ні про що не питав. Часто до нього долинали крізь стіни сміх і музика, з інших, чужих тепер йому кімнат, до пізньої ночі він чув, як до будинку приїздили автомобілі й знов від'їздили. Та йому було так байдуже до всього того, що він навіть не виглядав у вікно: що йому до них! Тільки собака приходив ще часом нагору й лягав перед ліжком забутого всіма господаря.

Він уже не відчував болю в омертвілому серці, але чорний кріт усередині й далі вгризався в закривавлене тремтяче тіло. Напади з кожним тижнем частішали, аж нарешті змучений старпій здався на лікареве наполягання й дозволив себе як слід оглянути. Професор хмурився. Обережно підготовляючи хворого, він сказав, що операція цемшуча. Але старий не злякався, тільки сумно всміхнувся: слава богу, тепер уже скоро кінець! Кінець помиранню, наблизалася спасенна смерть. Він заборонив лікареві повідомляти родину, велів призначити день і приготувався. Востаннє пішов до контори (де вже ніхто його не чекав і всі дивилися на нього, мов на чужого), сів ще раз у старе, оббите чорною шкірою крісло, на якому він за тридцять років, за ціле своє життя просидів тисячі й тисячі годин, наказав подати йому чекову книжку й заповнив один аркушик: чек він відніс старшині громади — той аж злякався, коли побачив таку велику суму. Ті гроші він заповідав на добродійну мету й на догляд за його могилою. Щоб уникнути всяких подяк, він покwapно виїшов, дорогою згубивши капелюха, але вже навіть не захотів нахилитися по нього. І так, простоволосій, з каламутними очима на хворобливо жовтому, поморщенному обличчі, подибавав (люди вражено дивились йому вслід) на цвинтар, до могили своїх батьків. Там теж на нього здивовано позирали цікаві: він довго розмовляв із замшлними каменями, як розмовляють із людь-

ми. Чи він повідомляв їх про свій близький прихід, чи просив у них благословення? Ніхто не чув слів — тільки уста німо ворухилися і чимраз нижче схилялася в молитві обважніла голова. При виході його обступили жebraки; він квапливо повитрушував з кишень усі монети й папірці, і коли вже роздав усе, пришкутьльгала ще старезна висохла баба і простягла руку. Він збентежено перешукав скрізь, та вже нічого не знайшов. Тільки на пальці ще давило щось чуже й важке: золота обручка. В ньому ворухнувся якпійсь спогад — він швидко зняв обручку й віддав спантеличеній старчсі.

І так, убогий, вичерпаний до дна й самотній, старий ліг під ніж на операційний стіл.

Коли старий опам'ятався після наркозу, лікарі, зважаючи на його небезпечний стан, покликали до кімнати дружину й дочку, яких тим часом повідомили про операцію. Синюваті повіки через силу піднялися. «Де я?» — питав погляд, спрямований на білі стіни чужої кімнати.

Тоді, щоб зробити йому приємність, дочка нахилилася над його блідим, запалим обличчям. І нараз у погаслих зіницях щось стрепенулося. В них спалахнула іскорка світла: це ж вона, його дитина, безмежно люба дитина, гарна й ніжна, його Ерна! Гірко стиснені уста повільно, дуже повільно ворухнулися — усміх, ледь помітний, давно забутий усміх торкнувся кутків рота. І, зворушена тією радістю, що так тяжко пробивалася в ньому, вона схилилася нижче, щоб поцілувати бліду, безкровну батькову щоку.

Та раптом — чи то нудотний запах парфумів щось йому нагадав, чи примерклий мозок сам вихопив з пітьми забуту мить — обличчя хворого, що тільки-но сяяло щастям, жахливо змінилося: безбарвні уста гнівно зціпилися, рука під ковдрою смикнулася, наче

хотіла випрочатися й відштовхнути щось гідке; все покалічене тіло затремтіло з хвилювання.

— Геть... геть...— пробелькотіли невиразно, та все ж зрозуміло помертвілі уста. І така страшна відраза проступила в посудомлених рисах хворого, якій наче хотів від чогось утекти й не міг, що лікар стривожено відсторонив жінок.

— Він марить,— шепнув він,— краще залиште його самого.

Тільки-но вони вийшли, на обличчі в старого знову з'явився стомлений, сонний вираз. Він іще дихав — груди хрипіли, здіймаючись щоразу вище, щоб набрати в себе повітря, яким дихає все живе. Та швидко вони втомилися добувати ту гірку поживу. І коли лікар приклав вухо до серця старого, воно вже перестало боліти.

НЕВИДИМА КОЛЕКЦІЯ

(Епізод з часів інфляції в Німеччині)

На другій стації після Дрездена до нашого купе зайшов якийсь літній чоловік, ввічливо привітався з усіма, а потім, глянувши на мене, ще й кивнув мені окремо, як доброму знайомому. Я спершу не впізнав його; та коли він, ледь усміхнувшись, назвав своє прізвище, я миттю пригадав: то був один із найвідоміших берлінських антикварів, у якого я за мирних часів часто оглядав і купував старі книжки та автографи. Ми трохи побалакали, аби не мовчати. Раптом він похопився:

— Треба ж розповісти вам, звідки я оце їду. Такої дивної пригоди я ще ніколи не мав, хоч уже тридцять сім років торгую творами мистецтва. Ви, мабуть, і самі знаєте, як нам, антикварам, доводиться скрутно, відколи вартість грошей почала так швидко всихатися: наші скоробагачки враз запалали любов'ю до готичних мадонн та інкунабул, до гравюр та картин давніх майстрів; їм не настачив старовини, вони метуть усе, що трапляється на очі, дай їм попуск, то липишся в голіх стінах, вони витягнуть навіть шпонки в тебе з манжет і заберуть лампу з письмового столу. А діставати товар стає дедалі важче — вибачте, що я раптом назвав товаром священні для нас із вами твори мистецтва, але це мерзотне поріддя призвичаїло вже й антикварів розглядати чудову венеціанську інкунабулу тільки як відповідник стількох там доларів, а рисунок Гверчіно — як втілення кількох асигнацій по сто франків. Від цих уїдливих, настирливих покунців, охоплених раптовим потягом до старовини, просто нема рятунку. І ось одного дня в нашій старій крамниці,

яку ще батько мій успадкував від діда, знов лишився самий тільки жалюгідний мотлох, що його колись навіть лахмітник не взяв би на своїй візок. Мені було так соромно, що хоч спускай жалюзі й замикай крамницю.

В цій скруті мені спало на думку переглянути наші старі конторські книги, щоб знайти там прізвища колишніх клієнтів, у яких, може, пощастило б виманити кілька дублікатів. Такі давні списки клієнтів завжди нагадують кладовище, а тепер особливо, тож великої користі мені той перегляд не дав: більшість наших колишніх покупців давно змушені були спродати своє майно на аукціонах або померли, а в тих небагатьох, що вистояли, я не мав надії щось роздобути. Та раптом мені трапилась ціла пака листів нашого пайдавнішого, мабуть, клієнта; я лише тому забув про нього, що від початку світової війни, тобто від 1914 року, він більше не звертався до нас з жодним замовленням чи дорученням. Наше листування з ним почалося — я справді не перебільшую! — майже шістдесят років тому; він купував ще в мого батька й діда, проте я не міг пригадати, щоб за тридцять сім років моєї самостійної праці він коли-небудь переступив поріг нашої крамниці. Все свідчило про те, що то був якийсь старосвітський дивак, один із тих менцелівських або шпівцевівських типів, які до наших часів лише де-не-де збереглися по маленьких провінційних містах. Його листи були написані чисто й каліграфічно, сумя підкреслені під лінійку червоним чорнилом і завжди повторені словами, щоб не виникло ніяких непорозумінь, напір він ощадив, а тому писав на зворотному боці старих конвертів і на чистих аркушах, що лишилися від чужих листів; у всьому цьому проглядала дріб'язковість і фанатична скупість безнадійного провінціала. Підписуючись під цими незвичайними документами, він до свого прізвища додавав ще й докладний титул: «Радник лісництва й економіки у відставці, лейтенант у

відставці, кавалер ордена Залізного хреста першого ступеня». Отже, коли він і досі був живий, то як ветеран франко-пруської війни мав тепер щонайменше вісімдесят років. Проте в колекціонуванні давньої графіки цей дивакуватий, смішний скнара виявляв непересічний розум, глибоке знання і бездоганний смак: склавши одне до одного всі його замовлення майже за п'ятдесят років, перші з яких були оплачені ще старовинними срібняками, я переконався, що цей дрібний провінціал у ті часи, коли за таляр ще можна було купити півсотні найкращих німецьких гравюр, потихеньку зібрав колекцію естампів, яка, мабуть, посіла б одне з найпочесніших місць серед голосних збірок наших скоробогатків. Бо вже саме те, що йому за півсторіччя пощастило придбати за безцінь у нас, сьогодні мало величезну вартість, а він же, мабуть, не пропускав нагоди так само на дуриничку пожитися на аукціонах та в інших антикварів. Щоправда, від 1914 року він не надіслав жодного замовлення, але я падо добре обізнаний з тим, що діється в нашій антикварній справі, і не міг прогавити розпродажу на аукціоні чи приватним чином такої купи гравюр; отже, одне з двох: або цей дивак ще живий, або його колекція перейшла до рук спадкоємців.

Справа так зацікавила мене, що я наступного ж дня, тобто вчора ввечері, недовго думаючи, взяв та й поїхав у те миршаве містечко, чи не найгірше в цілій Саксонії; я чвалав від маленької станції головною вулицею, і мені важко було повірити, що десь тут, у котромусь із цих нудних будинків, від яких віяло несмаком, у напханому міщанським мотлохом помешканні міг жити власник бездоганно повної колекції незрівнянних офортів Рембрандта, гравюр Дюрера й Мантенї. Але, спитавши на пошті, чи в містечку мешкає радник лісництва й економіки такій-то, я, на свій подив, дізнався,

що старий добродії ще живий, і зразу ж — щиро признаюся, трохи схвильований — подався до нього.

Знайти його помешкання було не важко. Він жив на третьому поверсі одного з тих непоказних провінційних будинків, що їх, мабуть, у шістдесятих роках нашвидку наліщив якийсь архітектор-спекулянт. Другий поверх належав бравому кравцеві, а на третьому висіло дві таблички: ліворуч — мідна, блискуча, з прізвищем поштового урядовця, а праворуч — порцелянова, з прізвищем радника лісництва й економіки. На мій несміливий дзвінок двері зразу ж відчинила дуже стара сива жінка в чистому темному чепчику. Я подав їй свою візитну картку й спитав, чи можна поговорити з паном радником. Здивовано її трохи недовірливо вона спершу глянула на мене, тоді на картку: в цій глушині, в цьому старосвітському будинку поява незнайомої людини була, мабуть, цілою подією. А проте стара привітно попросила мене почекати й пішла з картою в кімнату; я почув її тихий шепіт, тоді раптом загримів гучний бас:

— А, пан Р. з Берліна, з великої антикварної крамниці! Проси його... проси... Я дуже радий!

Стара відразу ж подріботіла назад до передпокою і запросила мене в кімнату.

Я скинув пальто й зайшов. Посеред скромно вмебльованої кімнати стояв, випроставши плечі, старий, але ще дужий чоловік з пишними вусами, в домашній куртці напіввійськового крою, обшитій шнуром, і привітно простягав мені обидві руки. Але цьому гостинному, радісному жестові, безперечно щирому, суперечила його дивна, непорушна поза. Він не ступив ані кроку мені назустріч, і я, трохи збентежений цим, змушений був підійти виритул до нього, щоб потиснути йому руку. І коли я підійшов зовсім близько, то помітив, що рука його застигла в повітрі, не шукаючи моєї,

а тільки очікуючи. І тієї миті я все збагнув: він був сліпий.

Я від самого дитинства бентежусь, коли опиняюся віч-на-віч зі сліпим, мені завжди стає соромно й ніяково, що переді мною стоїть жива людина, яка сприймає мене зовсім інакше, ніж я її. Тенер теж, дивлячись у ці мертві очі під сивими кошлатими бровами, непорушно втуплений в порожнечу, я спершу злякався й насилу поборов свій страх. Проте сліпий не дав мені довго дослухатися до своїх почуттів — тільки-но торкнувшись моєї руки, він міцно потис її і знов, радісно всміхаючись, присмним басом заgrimів на ціле помешкання:

— Оце то несподіваний гість! Справді диво, що такий великий пан із Берліна заблукав у наш закуток... Але нам треба бути насторожі, як панове антиквари вирушають у дорогу... В нас завжди казали: «Цигани йдуть, тримайся за кишеньку»... Так, я вже здогадуюсь, чого ви мене навідали... Торгівля в нашій злиденній, занеалій Німеччині йде погано, покупців зовсім не стало, тож панове знов згадали своїх давніх клієнтів і подалися на пошуки блудних овець... Та боюся, що до мене ви дарма їхали, ми, бідні старі пенсіонери, раді вже, як маємо шматок хліба на столі. Ваші теперішні скажені ціни не про нас... Ні, ми вже назавжди вибули з три.

Я покванився заповнити старого, що він не так зрозумів мене, що я зовсім не мав на меті щось йому накинути, а просто випадково опинився в цих краях і не хотів пропустити нагоди засвідчити свою пошану давньому клієнтові нашої фірми й одному з найбільших німецьких колекціонерів. Тільки-но я вимовив слова «одному з найбільших німецьких колекціонерів», як старий дивно змінився. Він і далі, випроставшись, непорушно стояв посеред кімнати, але весь раптом прояснів, гордо виниїв груди, обернувся в той

бік, де, здавалось йому, мала стояти дружина, наче хотів сказати: «Чуєш?» — і з щирою радістю в голосі, вже без тієї вояцької грубуватості, яка щойно бри-ніла в ньому, лагідно, майже ніжно звернувся до мене:

— Дуже, дуже гарно з вашого боку... справді... Але ви не пошкодуєте, що зайшли. Я покажу вам кілька естампів, які не щодня трапляється побачити навіть у вашому пихатому Берліні... кращих не знайдеш ні в «Альбертіні», ні в тому проклятому Парижі.. А ви ж як думали, коли шістдесят років збираєш гравюри, то до рук чимало припливе такого, що не валяється на шляху... Луїзо, дай-но мені ключа від шафи!

І враз сталося щось несподіване. Стара, що, всімі-хаючись, ввічливо, привітно слухала нашу розмову, рантом благально простягла до мене руки й заперечливо похитала головою. Я спершу не зрозумів, що вона хотіла. Тоді вона підійшла до чоловіка й легенько взяла його за плечі.

— Герварте, але ж ти навіть не спитав гостя, чи він тепер має час переглядати колекцію,— нагадала вона.— Адже скоро полудень, а після обіду тобі треба годинку відпочити, так наказував лікар. Хіба не краще буде, як ти покажеш свої гравюри після обіду? А потім ми разом вип'ємо кави. Та й Анна-Марі на той час надійде і зможе тобі допомогти, бо я так не розуміюся на цьому, як вона.

І вона з-за плечей старого, який ні про що не здогадувався, благально й наполегливо простягла до мене руки, так само хитаючи головою. Тепер я зрозумів її. Вона хотіла, щоб я ухилився від негайного огляду колекції, і я швидко придумав відмовку: сказав, що вважаю його пропозицію за велику честь для себе і радо скористаюся нею, але мене чекають на обід і я напевно чи звільнюся до третьої години.

Старий відвернувся, наче ображена дитина, в якій відібрали улюблену іграшку.

— Звичайно,— пробурчав він,— панове берлінці ніколи не мають часу. Але сьогодні вам доведеться згаяти зайву годину, бо це не три і не п'ять гра-вюр, а двадцять сім папок, кожна для іншого майстра, і всі повні, Стже, о третій годині! Та глядіть не спізнитесь, а то не встигнемо.— Він знов простяг руку в порожнечу, шукаючи мосї.— Ось бачите, вам буде чого порадіти — або ж позлитися. І що більше ви злитиметесь, то більше я радітиму. Така вже в нас, колекціонерів, натура: все для себе і нічого для інших! — І він ще раз міцно потис мені руку.

Стара провела мене до дверей. Я вже раніше помітив, що вона якась збентежена, на обличчі в неї проступали острах і ніяковість. І ось тепер, уже біля самих дверей, вона пробелькотіла приглушеним голо-сом:

— Може... може, ви дозволите, щоб моя дочка, Анна-Марі, зайшла по вас?.. Так було б краще... з багатьох причин... Ви ж, мабуть, обідасте в готелі?

— Звичайно, хай зайде, я буду радий,— відповів я.

І справді, через годину, тільки-но я скінчив обідати в маленькому ресторані при готелі по Ринковій площі, туди зайшла, озираючись навколо, немолода вже, просто одягнена дівчина. Я підійшов до неї, відрекондувався і сказав, що ладен негаймо ж іти оглядати колекцію. Але дівчина, раптом почервонівши й так само збентежившись, як і її мати, попросила мене спершу вислухати кілька слів. Я зразу ж побачив, що їй дуже важко. Вона все пробувала побороти свою ніяковість і почати розмову, та тільки ще дужче червоніла й нервово м'яла пальцями одяг. Врешті, затинаючись і наново бентежачись, вона таки почала:

— Мене послала до вас мати... Вона мені все розпо-віла, і... ми маємо до вас велике прохання... Ми,

бачите, хотіли б сказати вам, перше ніж ви підете до батька... Батько, звичайно, захоче показати вам свою колекцію... а вона... вона вже не зовсім повна... деяких гравюр там немає... на жаль, дуже багатьох...

Вона перевела дух, раптом глянула мені у вічі й швидко сказала:

— Я буду з вами цілком щира... Ви знаєте, які тепер часи, і все зрозумієте... Коли почалася війна, батько зовсім осліп. Він уже й раніше часто хворів на очі, а від такого хвилювання остаточно втратив зір. Справа в тому, що він, хоч мав уже сімдесят шість років, хотів неодмінно взяти участь у поході на Францію, а коли виявилось, що армія просувається вперед не так швидко, як 1870 року, це його дуже зажурило і він раптом почав сліпнути. Взагалі то він ще тримається добре, донедавна гуляв годинами і навіть ходив на своє улюблене полювання. Але тепер, відколи осліп, гуляти вже не може, і колекція — єдина радість, яка лишилась у нього в житті. Він щодня переглядає її... тобто не переглядає, бо вже нічого не бачить, але завжди після обіду дістає всі папки, щоб хоч помацати гравюри, одну за одною, завжди в тій самій послідовності, яку він десятки років уже знає напам'ять... Тепер його більше ніщо не цікавить, він примушує мене читати в газеті повідомлення про всі аукціони і що вищі чує ціни, то дужче радіє... бо... саме це й найстрашніше... батько зовсім не розуміє, які тепер часи і що робиться з цінами... не знає, що ми все втратили і на його місячну пенсію не прожили б і два дні... а до того ще й у моєї сестри загинув на фронті чоловік і вона лишилась з чотирма малими дітьми... Та батько нічого не знає про нашу скруту. Спершу ми пробували ощаджувати, ще більше, як раніш, та це нічого не допомагало. Потім почали продавати речі — його улюбленої колекції ми, звичайно, не чіпали... Продавали ті мізерні коштовності, які

мали, але, боже мій, то був такий дріб'язок, адже батько цілих шістдесят років кожен заощаджений пфеніг витрачав тільки на свої гравюри. І ось одного дня все скінчилося, ми вже не мали чого продавати... й не знали, що далі робити... і тоді... тоді ми з матір'ю продали одну гравюру. Батько ніколи не дозволив би її продати, але ж він не знає, як тепер сутужно жити, він навіть не уявляє собі, як важко на чорному ринку добувати хоч трохи якихось харчів, не знає й того, що ми програли війну й віддали французам Ельзас і Лотарингію, ми в газетах йому не читасмо про це, щоб він не хвилювався.

Та річ, що ми продали, була дуже цінна — гравюра на міді Рембрандта. Торговець дав за неї багато тисяч марок, і ми думали, що нам їх вистачить на кілька років. Але ж ви знаєте, як тепер тануть гроші... Ми поклали їх у банк, а за два місяці від них нічого не лишилось. Довелося продати ще одну гравюру, а потім ще, і завжди торговець вислав нам гроші так пізно, що вони вже втрачали свою вартість. Тоді ми спробували продавати гравюри на аукціонах, але й там нас обдурювали, хоч ціни досягали мільйонів... Поки ті мільйони до нас доходили, вони щоразу ставали нічого не вартими папірцями. Так помалу пішло все краще з його колекції, зосталося лише кілька добрих гравюр, і все задля того, щоб хоч сяк-так прожити, а батько нічого й не знає про це.

Того мати й злякалась так, як ви прийшли сьогодні... Якби батько розкрив перед вами папки, все вилзлося б... в старі паспарту, які він знає на дотик, ми вклали замість проданих гравюр конії або схожі на них аркуші паперу, тож він, коли мацає їх, нічого не помічає. Так обмацуючи й перераховуючи їх (він дуже добре пам'ятає, в якій послідовності вони складені), батько радіє не менше, ніж радів тоді, коли ще міг їх бачити. А в нашому містечку їх більше

нема кому дивитися — батько вважає, що тут ніхто не підний оглядати його скарби... Він так фанатично любить кожну гравюру, що в нього, мабуть, серце розірвалося б, якби він довідався, що всі вони давно пішли від нього. Відколи помер завідувач відділу гравюр на міді Дрезденської галереї, ви перший, кому він захотів показати свої папки. І я прошу вас...

Раптом вона простягла до мене руки, і в очах у неї блиснули сльози:

— Ми просимо вас... пожалійте його... пожалійте нас... не розбивайте його останньої ілюзії, допоможіть нам зберегти його віру в те, що всі ті гравюри, про які він вам казатиме, є ще в папках... найменша підозра вб'є його. Може, ми й погано з ним повелися, та інакше не могли: треба ж якось жити... і хіба людське життя, хіба четверо сиріт, як ті сестрині діти, не дорожчі за якісь там малюнки?.. І ми ж досі не відбирали в нього радості — він щодня після обіду три години гортає свої гравюри, розмовляючи з кожною, як з людиною, і почувас себе щасливим. А нині... нині в нього, може, був би найкращий день за багато років, адже він давно чекає насолоди показати свої улюблені аркуші людині, яка б зуміла їх оцінити. Прошу... благаю вас, не позбавляйте його цієї радості!

Її розповідь про своє горе була така страшна, що я просто не здатен переповісти її вам усю. Господи, я торговець і вже стільки набачився підло пограбованих, мерзенно ошуканих інфляцією людей, у яких за шматок хліба видурили найцінніший, століттями приробируваний родинний скарб, — але з цими бідолахами доля так повелася, що я був просто приголомшений. Звичайно ж, я пообіцяв мовчати й зробити все, щоб старий пічого не помітив.

Ми разом пішли до них. Дорогою я довідався ще багато чого про те, як хитро, користаючись щоден-

ною зміною цін, ошукували тих щасливих, недосвідчених жінок; мені було тяжко слухати про їхнє безталання, і я тільки укріпився в своєму намірі допомогти їм усім, чим зможу. Ми піднялися сходами нагору і не встигли відчинити двері, як почули з кімнати радісний бас:

— Заходьте! Прошу!

Як усі сліпі, він, видно, мав добрий слух і почув нашу ходу, коли ми ще були на сходах.

— Герварт сьогодні не міг заснути, так йому кортіло швидше показати вам свої скарби,— мовила, всміхаючись, стара. Одного доччиного погляду вистачило, щоб вона заспокоїлась, зрозумівши, що я їх не зраджу.

На столі вже чекали на мене розкладені стоси папок, і, тільки-но відчувши мою руку, старий миттю схопив її і, не гаючись, посадовив мене на стілець.

— Ось так. А тепер відразу й почнемо — дивитись є що, а панове берлінці ніколи не мають часу. Ця перша папка — Дюрер, досить повний, як ви самі побачите, і один примірник кращий за другий. Ну, та ви зараз самі переконаєтесь. Гляньте! — Він відкрив папку. — «Великий кінь».

Дуже обережно, як беруть ламкі речі, ледь торкаючись до нього пучками, він ввійняв із папки наспарту, в яке був оправлений чистий пожовклий аркуш паперу, і врочисто підніс угору. Тримаючи аркуш перед очима, він хвилину захоплено дивився на нього, хоч насправді нічого не бачив, і на його обличчі якимось дивом з'явився враз, що буває тільки у видючих людей. А очі його, непорушні очі з мертвими зіницями, враз проясніли, і в них засвітилася думка — чи то був відблиск від паперу, чи світло його душі?

— Ну як,— гордо спитав він,— бачили ви коли кращий відбиток? Як чітко і ясно проступає кожна лінія — я порівнював цей примірник з дрезденським,

і той проти мого здасться тьмяним і невизначним. А який родовід! Ось,— він перевернув аркуш і почав так упевнено показувати пальцем по зворотному боці ті місця, де мали стояти печатки, що я мимоволі глянув, чи немає їх там насправді.— Це колекціонерська печатка Паглера, а це — Ремі й Есдейла. Хто з цих славетних моїх попередників міг подумати, що їхня гравюра колись опиниться в цій кімнатці!

Я слухав, як старий, ні про що не здогадуючись, вихваляв зовсім чистий аркуш паперу, і в мене мороз ішов по спині. Моторошно було дивитись, як він радів, водячи пальцем точно по тих місцях, де мали стояти колекціонерські печатки, що існували вже тільки в його уяві. Горло в мене стискалося від хвилювання, і я не міг вимовити жодного слова, але, збентежено глянувши на жінок і знов побачивши благально простягнені до мене руки старої, що тремтіла з ляку, я опанував себе й почав грати свою роль.

— Чудовий відбиток! — промимрив нарешті я.— Дивовижний!

І зразу ж обличчя старого засяло гордістю.

— Це ще не те,— переможно сказав він.— Ви гляньте на його «Меланхолію» або на кольоровий примірник «Страстей» — навряд чи ще десь є такий гарний. Вп тільки подивіться, які свіжі барви, який соковитий, теплий тон! — Його пальці знов ніжно погладили уявне зображення.— Весь Берлін з його антикварами й мистецтвознавцями роззявив би рота з дива, якби глянув на цю гравюру.

І так він цілих дві години гучно, переможно виливав свою радість. Ні, я не можу вам передати, що то була за моторошна повинність — передивлятися разом з ним сотню чи дві порожніх папірців або нікчемних репродукцій, які, проте, в спогадах нещасного були такі неймовірно реальні, що він безпомилково, в бездоганній послідовності описував кожну найменшу деталь і по-

яспював, чим саме вона гарна; для нього — сліпого, обдуреного, такого зворушливого в своєму невіданні, — та невидима колекція, яка давно вже розійшлася по світі, лишилась неторкапою, а палка сила його уяви була така могутня, що я мимоволі й сам почав вірити в ту ілюзію. Тільки раз з'явилась була страшна небезпека, що він, як сновида, враз прокпнеться і захопленому спогляданню пастане кінець: вихваляючи рельєфність відбитка Рембрандтової «Антіопи» (пробного відбитка, якому справді не було ціни) і любовно водячи нервовим пальцем по уявних лініях, він не знайшов на аркуші знайомих йому заглиблєн. На чоло йому наче раптом налягла тінь, у голосі забриніла непевність.

— Певже це... невже це «Антіопи»? — промурмотів він трохи збентежено.

Я негайно втрутився, вихопив у нього з рук паспарту й почав якнайдокладніше змальовувати гравюру, яку й сам добре пам'ятав. Мої палкі слова переконали старого, обличчя його знов проясніло. І чим більше я вихваляв уявний відбиток, тим ясніше розцвітала на тому грубуватому, зморщеному обличчі радісна, подитячому щира усмішка.

— Нарешті з'явилась людина, яка щось розуміє, — переможно сказав він, обернувшись до дружини й дочки. — Нарешті, нарешті й ви почуєте, чого варті мої гравюри. Ви ніколи не вірили мені, завжди лаяли, що я всі гроші вкладав у свою колекцію: правда, я шістьдесят років відмовлявся від пива, від вина, від тютюну, не подорожував, не бував у театрі, не купував книжок, усе ощадив і ощадив на ці гравюри. Та постривайте, коли я помру, ви станете багаті, найбагатші в нашому місті, не гірші за найбільших дрезденських багатіїв, і тоді ви ще подякуєте мені за мої химери. Та поки я живий, жодна гравюра не вийде звідси — смершу винесете мене, а тоді мою колекцію.

І він пізно, як щось живе, погладив давно спустошені папки,— то була моторошна, але й зворушлива картина, бо за всі роки війни я оце вперше бачив, щоб на обличчі німця була написана така глибока, така чи-ста втіха. Поруч стояли дружина її дочка, дивно подібні до постатей жінок на гравюрі німецького майстра, які, прийшовши до гробниці спасителя й побачивши, що камінь відкочений і вона порожня, стоять біля входу, словнені побожного страху й водночас безмежно втішені чудом, у яке вони повірили всім своїм серцем. І як ті послідовниці спасителя в блаженному передчутті його появи усміхаються крізь сльози, так і ці дві жінки, стара, змучена життям мати і теж не молода вже згорьована дочка, стояли, осяяні променнєстю, дитячою радістю старого, і не знали, сміятися їм чи плакати,— я ще не бачив картини, що так брала б за душу. А старий жадібно ловив кожне моє слово, і йому все мало було хвали. Він далі розв'язував папки й гортав аркуші, і я аж полегшено зітхнув, коли нарешті його уявні гравюри довелося відсунути вбік і звільнити стіл для кави. Але що важило моє провинне зітхання проти нестримної, бурхливої радості й веселого запалу старого, який немов помолодшав на тридцять років! Сп'янілий, наче від вина, він без кінця розповідав про всілякі пригоди із свого колекціонерського життя, про цікаві знахідки і, відмовляючись від чужої допомоги, раз по раз ходив навпомацки до своїх папок, щоб знов виїняти якусь гравюру. А коли я нарешті сказав, що мені вже пора йти, старий просто злякався; він насунувся, як уперта дитина, й тупнув ногою — мовляв, так не годиться, я ще не переглянув і половини колекції. Жінки насилу вмовили його не затримувати мене, щоб я не спізнився на поїзд.

Тільки коли після запеклого опору він таки здався й настав час прощатися, старий зовсім розчулився. Він узяв мене за руки, і його промовисті пальці сліпого

пестливо погладили їх до самого запл'ястка, наче хотіли більше дізнатися про мене і більше виявити мені любові, ніж могли її виявити слова.

— Ви мені справили велику, дуже велику радість своїми відвідинами,— почав він з таким щирим, глибоким хвилюванням, що воно мені назавжди закарбується в пам'яті.— Я був справді щасливий, що нарешті, нарешті дочекався тієї хвилини, коли міг переглянути свої улюблені гравюри із знавцем. Та послухайте: ви педарма завітали до мене, старого, сіноного самотника. Я обіцяю вам, і хай моя дружина буде за свідка, що додам до свого заповіту ще один пункт, за яким право на розпродаж моєї колекції належатиме вашій шановній фірмі. Вам випаде честь порядкувати цим нікому не відомим скарбом,— старий любовно поклав руку на спустошені папки,— доти, доки він не розлетиться по світі. Тільки пообіцяйте мені скласти гарний каталог: хай він буде моїм надмогильним пам'ятником, кращого мені не треба.

Я дивився на дружину й дочку: вони стояли, притулюючись одна до одної, і як котрась здригалася, тремтіння передавалося й другій наче то було одне тіло і його пронизувало одне почуття. Мене самого поїняла якась дивна піднесеність, коли старий, такий зворушливий у своєму невіданні, доручав мені порядкувати, як великим скарбом, цією невидимою, давно розвіяною колекцією. Я схвилювано пообіцяв йому те, що ніколи не зміг би виконати; в його мертвих зіницях знов блиснула думка, і я відчув, як він прагне відтворити для себе мій живий образ,— відчув з того, як ніжно, майже любовно потис він мою руку; в тому потиску була вдячність і підтвердження його вчистоті обіцянки.

Мати з дочкою провели мене до дверей. Вони боялись озватися, бо чутке вухо старого вловлювало б кожне їхнє слово, але якою палкою вдячністю світилися їхні повні сліз очі! Наче вві сні, я навпомацки спустився

сходами. Щиро казати, мені було соромно: я, немов той ангел із казки, зайшов до господи злидарів і вернув на годину зір сліному — вернув тільки тим, що, з добримими намірами допомагаючи ошукувати його, ганебно брехав, бо ж насправді я з'явився туди як мерзенний гендляр, щоб хитро виманити кілька цінних гравюр. Але те, що я звідти виніс, мало куди більшу вартість: мені ще раз пощастило в наш глухий, безрадінний час побачити живу іскру чистого захвату, ясного духовного екстазу до останку відданої мистецтву душі, екстазу, на який наші сучасники, мабуть, давно вже стали нездатні. Серце моє сповнювало якесь святобливе почуття — інакше я не можу його назвати, — хоч мені й далі було соромно, сам не знаю чому.

Коли я вже вийшов на вулицю, вгорі стукнуло вікно, і хтось покликав мене на ім'я: то старий не витримав і, вихлившись так далеко, що жінкам довелось обережно підтримувати його з обох боків, невидючими очима дивився туди, де, здавалось йому, я мав стояти. Він помахав мені хусточкою і веселим, по-хлоп'ячому дзвінким голосом гукнув:

— Щасливої дороги!

Ніколи не забуду тієї картини: вікно вгорі наді мною, а в ньому — радісне обличчя сивого старого чоловіка, яке ніби ширяє над похмурими, зацькованими, вічно закломотаними людьми з вулиці, обличчя чоловіка, що легко знявся на білій хмарці своєї ясної ілюзії над нашою огидною дійсністю. І я пригадав собі давній мудрий вислів, — здається, це сказав Гете: «Колекціонери — найщасливіші з людей».

З М І С Т

<i>Надія Магузова. Знавець людського серця . . .</i>	5
<i>ГУВЕРНАНТКА, Переклад Ірини Стешенко . .</i>	17
<i>СТРАХ, Переклад Ірини Стешенко . . . . .</i>	36
<i>АМОК, Переклад Василя Бобинського за редакцією Євгена Поповича . . . . .</i>	89
<i>ЛИСТ НЕЗНАЙОМОЇ, Переклад Василя Бобинського за редакцією Євгена Поповича . . . .</i>	149
<i>ВУЛИЧКА В МІСЯЧНОМУ СВІТЛІ, Переклад Василя Бобинського за редакцією Євгена Поповича . . . . .</i>	193
<i>ЗГАСЛЕ СЕРЦЕ, Переклад Василя Бобинського за редакцією Євгена Поповича . . . . .</i>	213
<i>НЕВИДИМА КОЛЕКЦІЯ, Переклад Євгена Поповича . . . . .</i>	247

Стефан Цвейг

ПИСЬМО НЕЗНАКОМКИ

Повелли

Перевод с немецкого

Серия «Зарубежна новелла»

Кн. 35

Издательство «Дніпро»

(На українском языке)

Редактор *М. В. Тупайло*

Художник *Ю. А. Чеканюк*

Художній редактор *О. Д. Назаренко*

Технічний редактор *Л. І. Ільченко*

Коректор *Т. Г. Вілецька*

Інформ бланк № 1212.

Здано до складання 16.05.80 Підписано
до друку 11.11.80. Формат 70×90^{1/32} Па-
пір газетний Гарнітура звичайна нова
Друк високий Умовн. друк арк 9,653
Обл.-вид арк 11,314 Тираж 50 000
Зам. 203. Ціна 1 крб

Видавництво «Дніпро» 252601, Київ-МСП,
вул Володимирська 42

Харківська книжкова фабрика імені
М. В. Фрунзе республіканського вироб-
ничого об'єднання «Поліграфкнига»,
Держкомвидав УРСР, Харків, Донець-
Захаржевська, 6/8.

Цвейг Стефан

Ц26 Лист незнайомої: Новели.— Черекл. з
нім.— Передмова П. Матузової.— К.:
Дніпро. 1981.—263 с. (Зарубіжна новела).

До збірки ввійшли найвідоміші новели видатного
австрійського письменника, що змальовують людей
різної долі, їхнє прагнення до щастя

Книжка виходить до 100-річчя від дня народження
письменника

Ц $\frac{70304-165}{M205(04)-81}$ 165. 81 4703000000

И (Австр.)

1 крб.

